

Klemens Ludwig

LEKSIKON ETNIČKIH MANJINA
U EUROPI

Serija Beckovih izdanja

Naslov izvornika:
Klemens Ludwig, Ethnische Minderheiten in Europa
Ein Lexikon

VERLAG C. H. BECK
C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung (Oscar Beck), München 1995.

Prilog: karta

S njemačkoga prevela
Marija Čižmek

KLEMENS LUDWIG

LEKSIKON ETNIČKIH MANJINA U EUROPI

PAN LIBER

LEAD

Tragedija u Bosni i Hercegovini, nesmiljeni rat na Kavkazu ili pak mučni mirovni proces u Sjevernoj Irskoj, pokazuju razornu moć nacionalnih, etničkih i vjerskih sukoba na isteku 20. stoljeća i to čak u Europi. Politički moćnici potpiruju emocije potlačenih etničkih manjina za svoje političke, gospodarske i društvene ambicije. I stoga se mogu zaštititi manjine aktivnom mirovnom politikom, uz pretpostavke za to postoje fundirane informacije. Ova je knjiga prinos tomu. Tu su izneseni problemi 40 etničkih manjina i naroda bez država u Europi: od Baska i Bretonaca, pa Korzikanaca sve do Sinta i Roma, od Albanaca u susjednim državama, Hrvata u Austriji, pa do Turaka u Bugarskoj.

BILJEŠKA O PISCU

Klemens Ludwig, višegodišnji je suradnik Društva za ugrožene narode i slobodni novinar. Dosad je objavio: "Ugroženi narodi" (Beckova serija izdanja 303), "Novi turizam" (B. i. 408), "Baltik" (B. i. 841), "Tibet" (B. i. 824), "Svjedoci ne lažu" (B. i. 492).

Kazalo

Uvod

7

Prvi dio

Narodi bez država

Aromuni	30
Baski	34
Bretonci	40
Ferinžani	45
Frizi	48
Gagauzi	55
Galicijci (Gallegos)	57
Guanči (Kanari)	61
Katalonci	65
Korni i Mani	71
Korzikanci	74
Lužički Srbi	80
Oksitanci	85
Retoromanski narodi (Retoromani/Ladini/Furlani)	90
Sami	97
Sardinci	102
Sinti i Romi	108
Škoti	115
Velšani	121

Drugi dio

Etničke manjine

Albanci u susjednim državama	129
Aosti (Frankoprovansali)	135
Armenci u dijaspori	139
Danci i Nijemci u Schleswigu	143
Elzašani	149
Gaeli (Irci koji govore irski)	1
Grci u susjednim državama	6
Hrvati u Austriji	12
Južni Tirolci	16
Mađari u susjednim državama (inozemni Mađari)	22
Makedonci u Bugarskoj i Grčkoj	30
Nijemci u istočnoj Europi	35
Poljaci i Litavci kao nasljednici nekadašnjeg dvojnog kraljevstva	49
Rusi u susjednim državama	55
Ruteni i Ukrajinci u karpatskoj regiji	64
Sjeverni Irci	68
Slovaci u Mađarskoj	78
Slovenci u Austriji i Italiji	81
Švedani u Finskoj	87
Turci u Bugarskoj	91
Ugro-finski narodi u Rusiji	97
Literatura	1
Karta	17

Uvod

“Put čovječanstva novog doba vodi od humanosti, nacionalnosti, do bestijalnosti”, pretkazivao je austrijski književnik Franz Grillparzer još sredinom prošlog stoljeća. Danas je dovoljno tek letimično pogledati udarne vijesti svih medija i priznati Grillparzerovu dalekovidnost: ratovi, masakri, masovna izbjeglištva, prognanici, osiromašenje, ne samo u nekadašnjim kolonijama, nego i u Europi. Glavnina tih zbivanja, prouzročena je nacionalnim šovinizmom i nesnošljivošću. Tragedija u Bosni i Hercegovini, nesmiljeni rat na Kavkazu, napetosti u drugim dijelovima bivšeg Sovjetskog Saveza ili pak mučan mirovni proces u Sjevernoj Irskoj i u Baskiji, pokazuju razornu moć nacionalnih, etničkih i vjerskih sukoba. Čini se da čak ni na isteku 20. stoljeća ljudi ne može ništa jače pokrenuti od nacionalnih i vjerskih emocija. Potpirivanje takvih emocija radi gospodarskih i socijalnih diobenih ratova znači samo dosljednost, barem sa stajališta častoljubivih i moćnih političara. Nijedan sukob nije samo nacionalan, ali većina ih, ipak, bez nacionalnog naboja ne bi eskalirala do te mjere, kakvima ih danas poznajemo kao svjedoci našeg vremena. Međutim, valja ustvrditi da su nastojanja za ublažavanjem nacionalnih sukoba danas možda jača, nego ikada prije u povijesti. Broj međunarodnih konferencija na kojima se pokušavaju pronaći mogućnosti trajnih rješenja posljednjih je desetljeća naglo porastao, a tu je osim toga i mnoštvo privatnih inicijativa.

Manjinska prava s povijesnog motrišta

Nije duga vijeka shvaćanje da se manjine u razgraničenju od vladajuće većine moraju ne samo zaštititi, nego ih čak treba i podupirati. Prvi relevantni međunarodnopravni dokumenti o zaštiti vjerskih manjina datiraju još iz 16. stoljeća. Reformacija je raskolila kršćanski Zapad i potražila nove koncepte radi prilagođavanja za sve veću vjersku raznolikost. Augsburški vjerski mir priznao je godine 1555. novi nauk i postavio čuveno

načelo "Cuius regio, eius religio": "Čija je zemlja, onoga je i vjera". Takve ovlasti zemaljskih knezova danas bismo teško mogli smatrati primjerom vjerske snošljivosti. Međutim, taj je dogovor ipak omogućio ljudima druge vjere "pravo na slobodno i nesmetano iseljenje iz vjerskih razloga", što je u ono doba nedvojbeno bio napredak u pravima manjina.

Westfalski mir između Švedana i Nijemaca na kraju Tridesetogodišnjega rata značio je korak naprijed, jer je pripadnicima obaju velikih vjeroispovijedi jamčio vjersku slobodu i slobodu mišljenja. Takav razvitak potpomognulo je u kasnom 18. stoljeću prosvjetiteljstvo sa svojim idealima o jednakosti i toleranciji, jer se ono proširilo i na osobe koje nisu pripadale samo tim dvjema velikim kršćanskim konfesijama.

Zaštita nacionalnih manjina doprla je do svijesti ljudi tek u 19. stoljeću, jer se u to doba nacionalno pitanje pretvorilo u politički instrument sile. Konkretne dogovore donio je Bečki kongres 1815. godine, kad su se Rusija, Austrija i Pruska obvezale priznati Poljake koji žive unutar njihovih granica za nacionalne manjine. Ne bismo ipak mogli ustvrditi da je Bečki kongres bio primjerom etničke tolerancije, jer je ojačao rastuće i nadolazeće nacionalne pokrete. A Berlinski kongres 1878. godine donio je odredbe o zaštiti kršćana u osmanlijskoj Turskoj i o zaštiti muslimana na Balkanu.

Buđenje nacionalnog raspoloženja u 19. stoljeću nije obuzelo samo narode koji su imali vlastitu državu ili su težili njenom ostvarenju, nego su se organizirale čak i manje skupine naroda, te formulirale svoja prava. Tako se godine 1912. u Lausanni konstituirala Unija narodnosti, koja je donijela Deklaraciju o pravima europskih narodnosti, te zahtjevala njihovo samoodređenje i autonomiju, bilo teritorijalno, bilo personalno, a nacionalnosti su trebale postati i temom međunarodnoga prava. Personalno pravo na samoodređenje predvidjela je već Moravska nagodba iz 1905. godine. Tim je pravom bio reguliran suživot Nijemaca i Čeha na području koje je u to doba pripadalo Austriji.

Neuspjelo samoodređenje

Prvi svjetski rat stvorio je iz temelja sasvim novi politički krajolik Istočne Europe. Od triju mnogonacionalnih država Rusije, Austro-Ugarske i osmanlijske Turske, nastalo je 15 nacionalnih država. Na taj su način sile pobjednice, predvođene SAD-om i predsjednikom SAD-a Woodrowom Wilsonom, pokazale kako vode brigu o pravima naroda na samoodređenje. Međutim, često se prigovara da je to pravo na samoodređenje vrijedilo samo za pobjednike, jer tu nisu bili uključeni Nijemci u Sudetima, Memelu ili u Saarskoj oblasti, a ni Južni Tirolci. Svoja cjelovita naseljena područja sjeverno od Dunava i u Sedmogradskoj moralu je Mađarska ustupiti Čehoslovačkoj, odnosno Rumunjskoj.

Jamačno da nije samo zbog toga propao pokušaj popuštanja nacionalnih napetosti kao i pokušaj da se na taj način doskoči novim sukobima. Engleski povjesničar Eric Hobsbawm opisuje zbog čega se načelo samoodređenja nije moglo ostvariti na temelju vlastite nacionalne državnosti: "S obzirom na postojeću podjelu naroda, većina novih država što su izgrađene na ruševinama starih carstava, nije mogla biti manje "multinacionalna" negoli stare 'tammice naroda', na čije su mjesto one stupile. Glavna promjena sastojala se u tome, što su sada države bile u prosjeku znatno manje i što su "ugnjetavani narodi" koji su živjeli u njima postali "ugnjetavane manjine". Masovno protjerivanje ili uništenje manjina bila je logična posljedica pokušaja da se Europa kao kontinent brižno podijeli u teritorijalno povezane države, što bi ih naseljavalo etnički i jezično homogeno stanovništvo".

Silama pobjednicama nije promaknuo taj problem, pa su s novonastalim državama Istočne Europe zaključile gotovo četrdeset bilateralnih ugovora na kojima su se trebale temeljiti njihove manjinske politike. Međutim, snošljivost i očuvanje kulturne različitosti pritom se gotovo i nije spominjala. Britanski ministar vanjskih poslova i dobitnik Nobelove nagrade za mir J. A. Chamberlain otvoreno je izjavio bez uljepšavanja: "Svrha ugovora o manjinama bila je da se osigura zaštita i zakonitost, koji bi malo-pomalo

trebali pripremiti manjine na to da se stope s nacionalnim zajednicama kojima pripadaju”.

Na taj način etničkim je manjinama između dva rata preostala jedina mogućnost da se organiziraju same i da se počnu zauzimati za svoja prava. Stoga su osnovale 1925. godine u Ženevi, pri sjedištu Lige naroda, Kongres narodnosti koji se sastajao jedanput godišnje sve do godine 1938. Kako bi djelovao sa što šire platforme, Kongres se izričito izjasnio za poštivanje postojećih granica i obvezao se da će raspravljati samo o načelnim rezolucijama, ne baveći se aktualnim pitanjima. Tako u Rezoluciji br. 1 od 1925. godine stoji: “Nacionalna kulturna sloboda jednak je duhovno dobro kao i vjerska sloboda... I prema tome, svaka država u čijim granicama žive i narodnosne skupine drugih nacionalnosti, obvezna je jamčiti njihovim zajednicama slobodan kulturni i gospodarski razvitak, a njihovim pripadnicima slobodno i neuskrativo uživanje svih državno-građanskih prava. Priznanje tih načela i njihovo provođenje u praksi stvaraju pretpostavku za sporazumijevanje naroda, a time i za mir u Europi.”

Takvim se rezolucijama u praksi ipak nije mogla voditi politika. Osim toga, Liga naroda skrbila je o tome da utjecaj manjina ne bude odviše jak. U pravilu su, naime, samo države članice tog saveza mogle iznijeti pred Vijeće Lige naroda slučajeve povrede međunarodnih načela. O pritužbama manjina ili pojedinačnih osoba odlučivao je glavni tajnik, koji je najčešće odbijao raspravu. Kongres narodnosti sve je više potpadao pod utjecaj njemačkih narodnih skupina u inozemstvu, čiju je situaciju već vrlo rano zlorabio Adolf Hitler za svoje planove o Njemačkoj kao velikoj sili. Tako je i propao pokušaj židovskih organizacija zastupljenih u Kongresu da izrijekom i poimence osudi nacističku Njemačku. Nakon toga te su organizacije napustile Kongres, koji je postupno izgubio na značenju.

Pozitivan primjer provođenja zaštite manjina u praksi bio je zakon o autonomiji što ga je između dva rata, točnije 1925. godine, donijela mala Republika Estonija. Tamo su priznati kao manjine “njemački, ruski i švedski narod, te manjine koje žive na estonskom ozemlju, koje ukupno ne broje manje od 3000 svojih pripadnika”. Oni se mogu neovisno o mjestu stanovanja upisati u nacionalni popis, koji predstavlja temelj za široku kulturnu samoupravu. Slično bismo mogli ustvrditi i za finsko-švedski ugovor iz godine 1921.,

kojim je uređena autonomija za švedsko govorno područje na Ålandske otocima, što su potpali pod Finsku poslije Prvoga svjetskog rata.

Inicijative UN-a

Genocidom nacista nad Židovima, Sintima i Romima, Poljacima, Rusima, Ukrajincima i drugim narodima, te staljinističkim masovnim umorstvima i progonima, Drugi svjetski rat dokazao je na stravičan način potrebu zaštite etničkih i vjerskih manjina i stvaranja učinkovitih instrumenata za njezinu provedbu. Ipak, stav svjetske javnosti ostao je ambivalentan. Na jednoj je strani Opća skupština Ujedinjenih naroda donijela 9. prosinca 1948. Konvenciju o sprečavanju i kažnjavanju genocida, gdje se genocid ne određuje samo kao ubojstvo pripadnika neke “nacionalne, etničke, rasne ili vjerske skupine”, nego se tu ubrajaju i mjere za sprečavanje rađanja ili nasilno premještanje djece iz jedne u drugu skupinu. S druge pak strane zaštita manjina nije ušla u statut Ujedinjenih naroda ili u opću Rezoluciju o ljudskim pravima od 10. prosinca 1948. Ona, naime, sadrži samo individualna prava.

Opća skupština Ujedinjenih naroda prvi se put izričito izjasnila za zaštitu manjina donošenjem Međunarodnoga pakta o građanskim i političkim pravima 16. prosinca 1966. godine. Članak 17. tog sporazuma zahtijeva: “U državama s etničkim, vjerskim ili jezičnim manjinama ne smije se pripadniku takvih manjina uskratiti pravo da zajedno s drugim pripadnicima svoje skupine njeguje vlastiti kulturni život, ispovijeda i prakticira svoju vjeru i služi se vlastitim jezikom”.

Problemima rasne diskriminacije i ugnjetavanja manjina bavi se u Ženevi Komisija za ljudska prava pri UN-u, kojoj pripadaju predstavnici vlada, te Potkomisija za ljudska prava pri UN-u, koja je samostalni gremij stručnjaka. UN-ova Komisija za ljudska prava prihvatala je u veljači 1992. deklaraciju o “pravima pripadnika nacionalnih, etničkih, vjerskih i jezičnih manjina”, koja je ipak u okviru granica što su ih postavile države članice Ujedinjenih naroda. Manjinska prava oblikovana su kao individualna prava, a ne

prava cijelih pojedinih skupina. Pored toga, propao je i pokušaj austrijskog izaslanstva da se u uvodni dio unese uvjet, prema kojem pitanja manjina i ljudskih prava "po svojoj biti više ne spadaju u unutarnju nadležnost samo dotične države". Zanimljivo je da se ta deklaracija poziva na inicijativu Jugoslavije iz godine 1978.

I UN-ova Potkomisija za ljudska prava nudi forum za manjine. Na njenoj godišnjoj skupštini u Ženevi u srpnju/kolovozu pružena je mogućnost manjinama da same iznose svoje interese i pritužbe. Pored toga, UN daje reprezentativnim manjinskim organizacijama ili takvima koje ih podupiru status nevladinih organizacija (NGO-Non Governmental Organisation). Nevladine udruge mogu kao savjetodavno tijelo sudjelovati na sjednicama različitih odbora UN-a. Status nevladinih organizacija uživaju i Svjetsko vijeće starosjedilaca (WCIP), Svjetski kongres Roma, Društvo za ugrožene narode i još neke druge.

Za zaštitu manjina izlaže se unutar svjetskih organizacija i UNESCO. Konvencija protiv diskriminacije u nastavi (14. prosinca 1960.) osuđuje svaku diskriminaciju, svako ograničavanje ili svaku povlasticu koja se temelji na vjerskom, jezičnom ili etničkom podrijetlu.

Uloga OSCE-a

Pored UN-a i Konferencija o sigurnosti i suradnji u Europi (KSZE) postala je jednim od najvažnijih međunarodnih foruma za zaštitu manjina. Osnovana godine 1975. radi izgradnje razumijevanja među blokovima, ona se od godine 1990. posvetila pretežito nacionalnim sukobima. Konferencija ima čak i visokog povjerenika za nacionalne manjine. Kako bi ojačali svoju moć odlučivanja, njeni su članovi na plenarnoj skupštini u Budimpešti u prosincu 1994. zaključili da će KSZE preimenovati u OSCE - Organizacija o sigurnosti i suradnji u Europi (OSSE) - i da će u Beču zasnovati stalno vijeće, koje može biti sazvano na hitnu sjednicu u bilo koje vrijeme. Zapreku praktičkoj provedbi zaštite manjina predstavlja u svakom slučaju načelo konsenzusa. Budući da se odluke

moraju donositi jednoglasno, uvijek ih mogu blokirati države koje vode protumanjinsku politiku. OSCE je 29. svibnja 1995. konstituirao u Ženevi arbitražni sud, čije odluke nisu podlijegale načelu konsenzusa, pa je na taj način omogućeno da se raspravlja i o pritužbama protiv država članica. Članice OSCE-a zasad su 53 države, a članstvo Srbije-Crne Gore još je u stanju mirovanja.

Na sastanku na vrhu u Parizu u studenome 1990. godine sudionici su iznijeli svoje stajalište o ulozi nacionalnih i etničkih manjina: "Odlučni smo promicati dragocjeni doprinos nacionalnih manjina životu našega društva i obvezujemo se da ćemo i nadalje raditi na poboljšanju njihova položaja. Naglašavamo naše duboko uvjerenje da prijateljski odnosi između naših naroda, te mir, pravednost, stabilnost i demokracija zahtijevaju zaštitu etničkog, kulturnog, jezičnog i vjerskog identiteta nacionalnih manjina i stvaranje uvjeta za unapređivanje tog identiteta. Izjavljujemo da se pitanja u svezi s nacionalnim manjinama mogu zadovoljavajuće riješiti samo u demokratskim uvjetima. Priznajemo, nadalje, da se prava pripadnika nacionalnih manjina moraju bezrezervno poštivati, kao dio opće priznatih ljudskih prava".

Osim toga, rezolucije o zaštiti manjina usvojili su Europski parlament i Vijeće Europe. Vijeće Europe donijelo je već godine 1950. tj. godinu dana nakon svojeg osnivanja, Europsku konvenciju o ljudskim pravima, koja je pripadnike manjina štitila od diskriminacije. Posljednja rasprava Vijeća Europe o manjinskim pravima u listopadu 1993. godine na bečkom sastanku na vrhu završila je bez konkretnog rezultata, samo s izjavama-namjerama.

I svaka daljnja inicijativa neke vlade zaostajala je za zahtjevima manjina. Krajem svibnja Francuska je u Parizu sazvala konferenciju o europskom paktu o stabilnosti. Tu se raspravljalo poglavito o tome, kako da se problemi koji su proizašli iz "agresivnog nacionalizma" "rješe stvaranjem nove svijesti". Na kraju je tadašnji francuski predsjednik vlade Edouard Balladur zaključio, kako stabilnost kojoj težimo počiva na "teritorijalnom integritetu" i "nepovredivosti granica". Manjinska prava valja, dakle, priznavati samo pojedincu, a ne skupinama naroda, a prepostavka za takva prava jest lojalnost prema državi.

Postoji opasnost da će zbog nacionalnog egoizma država propasti još jedan zahtjev manjina. Manjine, naime, zahtijevaju osnivanje još jednog organizacijskog tijela u Europskom parlamentu, koje neće zaposjeti države, nego narodnosti, regije i autonomna područja. Time bi se osnažio politički utjecaj manjina, ali čini se da gotovo nitko nema interesa ozbiljno se pozabaviti tim pitanjem i ostvariti tu zamisao.

Vlastite inicijative manjinskih naroda

Zatečeni takvom politikom, manjinski su narodi konstituirali u Versaillesu u studenome 1949. Federalističku uniju europskih skupina naroda (FUEV) i ta se Unija smatra sljednicom Kongresa narodnosti. Početkom 1995. godine u FUEV je bilo učlanjeno 65 organizacija iz 24 države, a postoji tendencija za njezino proširenje, jer nove organizacije prvenstveno iz Istočne Europe, žele ući u krovnu udrugu koja ima svoje tajništvo u Flensburgu. Jedna od najvažnijih FUEV-inih inicijativa je konvencija o pravima narodnosnih skupina, donesena na godišnjem kongresu u Cottbusu godine 1992. Ta je konvencija (poznata i kao Bolcanski plan) proslijedena Vijeću Europe, Europskom parlamentu i svim ministrima vanjskih poslova, jer FUEV želi postići da se ta konvencija usvoji kao dodatni protokol uz Europsku konvenciju o ljudskim pravima i temeljnim slobodama. Izgledi su ipak vrlo mali, jer bi se na taj način omogućilo utuživanje kršenja manjinskih prava pred Europskim sudskim vijećem, za što, čini se, nijedna država nema interesa.

U organizacije za takvu samopomoć spada i European Bureau for Lesser Used Languages (Europski ured za manje raširene jezike) sa sjedištem u Dublinu. Ured zastupa interes približno 30 milijuna ljudi unutar EU-a, kojima materinski jezik nije nijedan od službenih radnih jezika zajednice. Stoga Ured nastoji poraditi na većoj afirmaciji tih jezika u obrazovanju, medijima i upravi.

Manjinama i narodima bez država pripada sveukupno približno 100 milijuna Europljana i Europljanki u 45 zemalja, a podaci o broju manjinskih naroda kreću se između 130 i 200.

Valja spomenuti i još neke udruge koje ne zastupaju isključivo etničke ili vjerske manjine, poput Skupštine regija Europe, Radne zajednice europskih pograničnih regija, te Kongresa regionalnih i lokalnih područnih korporacija Europe.

Loši uzori

Postavlja se pitanje zbog čega je unatoč tolikih brojnih konvencija, konferencija, rezolucija, pisama-namjera, izjava i udruživanja 100 milijuna ljudi, što čini sedminu ukupnog europskog stanovništva i koji u svojim zemljama nisu dio vladajućeg većinskog stanovništva - najčešće bilo diskriminirano i izolirano, te zašto se ta praksa ponekad izrodila čak u otvoreno ugnjetavanje? Jesu li doista uzrokom samo nacionalni šovinisti bez savjesti soja jednog Slobodana Miloševića, Radovana Karadžića, Vladimira Žirinovskog ili rumunjskog Vatre Romaneasca, koji svjesno potiču nacionalne emocije, kako bi na taj način ostvarili svoje velikopolitičke ciljeve? Nedvojbeno je da takvi demagozi presudno pridonose širenju etničkih sukoba, ali bi ipak bilo i previše jednostavno isključivo njih označiti jednim krivcima. Važnu ulogu u izolaciji ili uništavanju manjina igra i prijempljivost znatnog broja ljudi za prihvatanje nacionalnog šovinizma.

Upuštati se u pobližu analizu nacionalnih "zavodnika" i onih zavedenih, nije na ovome mjestu doista potrebito, jer je njihova odgovornost nepobitna. Nesportna je, međutim, činjenica da se mnogi sukobi ne mogu ni u kom slučaju pojasniti samo njihovim djelovanjem. Naime, mnogi političari i javni dužnosnici, koji se uvijek spremno izjašnjavaju za univerzalna načela o ljudskim pravima, demokraciju i zaštitu manjina, svojom političkom praksom često traže upravo suprotno. Gotovo su sve europske države multinacionalne države, ali je njihova spremnost za priznavanje sveobuhvatnih prava

skupina ograničena čak i u državama s dugotrajnom demokratskom tradicijom, poput Francuske ili Velike Britanije, o čemu će biti riječi u razrađenim prilozima u ovoj knjizi. Bojažljiva nacionalna ograničenost vlada čak i u Njemačkoj, koja posebice ima duboke razloge da nakon nacističkog holokausta vodi uzoritu manjinsku politiku. Autohtone manjinske skupine u Njemačkoj od ukupno blizu 200.000 Sinta i Roma, Lužičkih Srba, Danaca i Friza, zahtjevale su da se u procesu nužne izmjene državnog ustava uvjetovanog ujedinjenjem Njemačke, u taj ustav čvrsto ugradi zaštita manjina. U rujnu 1994. godine ta inicijativa nije uspjela u parlamentu. Savezni ministar unutarnjih poslova Manfred Kanther obrazložio je odbijanje tog zahtjeva činjenicom, što je položaj manjina sam po sebi osiguran ustavnim temeljnim načelom o jednakosti i stoga je izlišan bilo kakav posebni uvjet o zaštiti.

Ministru i njegovim suradnicima može se u najboljem slučaju prebaciti da nisu dovoljno raspravljadi o posebnoj situaciji manjina. Mnogobrojni primjeri dokazuju da državno zajamčena jednakopravnost ne pruža dovoljnju zaštitu za očuvanje njihova identiteta upravo malim narodima. Individualnim pravima morala bi pridoći i prava skupina, koja bi stvorila pripadnicima manjina dovoljno slobodnog prostora u odnosu na većinsko društvo. Primjer tomu jest odnos prema Retoromanima u Švicarskoj, barem na području kulture.

Međutim, protivljenje Bundestaga da u ustav ugradi zaštitu manjina, moglo bi se u svakom slučaju pripisati prije političkoj kalkulaciji, negoli nedovoljnom poznavanju činjenica. Kad bi relativno male autohtone manjine u Njemačkoj jednom dobile takva prava na razini ustava, moglo bi to ponukati i oko četiri milijuna stranih radnika i izbjeglica koji su došli u Njemačku posljednjih desetljeća da zatraže za sebe ista takva prava. Na taj su način manjinska prava svedena na političku kalkulaciju.

Valja usput spomenuti, da njemačka vanjska politika i vanjskogospodarska politika ne pridonosi nimalo stvaranju slike Njemačke o njezinoj vjerodostojnoj posredničkoj ulozi u rješavanju etničkih sukoba. Kako može kao čestiti posrednik nastupiti na Balkanu vlada koja nema nimalo skrupula da vojno, gospodarski i politički potpomaže uništenje maloga naroda u Istočnom Timoru od strane Indonezije?

Novi konfliktni potencijal

Renesansa nacionalizma fenomen je što se pojavio ponajprije u Istočnoj Europi, a koji će idućih godina također biti politička odrednica i izazivati nove daljnje sukobe. Glavni je uzrok tomu lažni internacionalizam, što ga je bivši Sovjetski Savez nametnuo Istoku Europe. Budući da se taj internacionalizam nije zasnivao na istinskoj pomirbi, vrlo se lako mogao ispod površine pritajeno razbuktati nacionalizam. U trenutku rušenja vladavine Sovjetskog Saveza nad Istočnom Europom, nacionalistički su demagozi već bili spremni. To što su se uspjeli održati, bilo je povezano sa cijelokupnom europskom situacijom. Mnoge su se male istočne srednjoeuropske države iz razumljivih razloga bojale čvrste i moćne Rusije, čak iako tamo nije bio na vlasti desnoradikalni populist Vladimir Žirinovski. Takve strahove potpirivala je i vlada predsjednika Borisa Jeljcina. Da bi odvratila pozornost s unutrašnjopolitičkih teškoća, ta je vlada gajila velikoruske vanjskopolitičke ambicije. Na Kavkazu je to sezalo čak do vojnih intervencija, a u bivšem istočnom bloku samo do prijetnji. U takvim prilikama većina novih država tražila je tjesnu vezu sa Zapadom, po mogućnosti putem EU-a i NATO-a, ali su utjecajne zapadnoeuropeiske države reagirale na te prijedloge s velikom suzdržanošću. EU je, doduše, sklopila sporazum o udruživanju s Poljskom, Mađarskom, Republikom Češkom, Slovačkom, Bugarskom i Rumunjskom, a iste je namjere iskazala i prema Litvi, Letoniji, Estoniji i Sloveniji, ali do primanja u članstvo još je dugačak put. Protiv brzog širenja na istočnu Europu istupile su u prvom redu Španjolska, Italija i Francuska, smatrajući to sužavanjem svojega utjecaja. Irska, Grčka i Portugal strahuju zbog ulaska još siromašnijih zemalja koje bi trebale sjesti za briselski lonac. Stoga i oni najoptimističniji računaju s proširenjem EU-a na Istok najranije u 2005. godini.

NATO je u siječnju 1994. na svom sastanku na vrhu stvorio novi neobvezatni obrazac Partnerstvo za mir, koji malim državama srednjoistočne Europe ne ulijeva previše povjerenja, jer ne sadrži nikakvu obvezu o pomoći napadnutom partneru. To nepovjerenje potiče se neuobičajenim izjavama iz Moskve. Ruski ministar vanjskih

poslova otvoreno je govorio o osovini Berlin-Moskva, ne izazvavši u Bonnu nikakvo jasno distanciranje od takva stava. Žirinovski ide još dalje. U svojoj knjizi “Posljednji skok prema jugu”, stvara viziju jedne velike panslavenske države koja bi s Njemačkom podijelila srednjoistočnu Europu. Taj ruski populist ne njeguje nimalo slučajno odlične veze s njemačkim desnim radikalima, poput nakladnika i predsjedavajućega DVU-a Gerharda Freya.

U takvoj situaciji mnoge se male države utječu novome nacionalizmu, valjda zbog svoga vlastita ohrabrenja. A da i ne govorimo o još manjim narodima koji nemaju svoju vlastitu državu.

Nedvojbeno je da se i NATO i EU ne nalaze u nimalo jednostavnoj situaciji. Budu li u svoje članstvo primili nove države spremne za ulazak i time smanjili tamošnji nacionalistički konfliktni potencijal, značilo bi to provokaciju Moskve s nesagledivim posljedicama. Rješenje bi mogli biti pojačani gospodarski kontakti s Rusijom koji bi pripomogli izlasku zemlje iz unutarnjopolitičke krize, što bi ujedno značilo manje poticaja za vanjskopolitičke moćnike.

Aktivna miroljubiva politika

Dok političari u odnosu prema manjinama često zaostaju za svojim vlastitim normama i uvjerenjima, dotle u svijetu na kraju 20. stoljeća raste opće uvjerenje kako je zaštita manjina aktivna mirovna politika. Zaklade, sveučilišta, instituti za znanstveno istraživanje preduvjeta za stvaranje mira i drugi gremiji, koji su nekoć vrlo malo skrbili o etničkim sukobima, omalovažavajući ih čak kao “usputno protivljenje”, danas u svom radu obraćaju znatnu pozornost upravo toj problematici, te se tako dolazi do novih zamisli, kao primjerice, kako prosvjetiteljsko načelo jednakosti ne mora uvijek za manjine nužno značiti i nešto pozitivno. Znanstveni istraživač mirovnih preduvjeta Dieter Senghaas govorи čak i o “pozitivnoj diskriminaciji”, koja bi morala manjinama u odnosu prema većini omogućiti posebne šanse za očuvanje svojega identiteta i kulture. U

to se ubraja i pravo na proporcionalnost i veto u određenim, osjetljivim pitanjima, iako takva načela nisu uvijek sukladna načelima reprezentativne demokracije. Zapravo, važno je da većinsko stanovništvo i njihovi predstavnici nauče, kako demokratske smjernice same po sebi automatski ne znače i zaštitu manjina.

Osim novih zamisli jednako je važna i činjenica da pojačana pozornost za etničke sukobe stvara i određeni politički pritisak. Poznato je da političari uvijek reagiraju vrlo brzo u slučaju kada iza jednog zahtjeva stoji relevantan dio javnoga mnijenja. Tako dosad nisu naišli na odziv u političkoj praksi zahtjevi da manjine u svojim sredinama treba ne samo podnositi, nego i djelatno zaštićivati, te također zahtjevi da se ugnjetavanje ili zatiranje manjina ne bi nikako smjelo dopustiti, a kamoli nagrađivati.

Utemeljene informacije bezuvjetne su pretpostavke za djelatnu zaštitu manjina kao dijela mirovne politike. To se podjednako odnosi na konkretnе pojedinačne slučajevе као и на razumijevanje mehanizama i procesа koji se ponavljaju uvijek iznova. Pokazalo se, naime, da su se sukobi u različitim kulturnim krugovima i epohama često odvijali po istom uzorku. To, dakako, pruža više izgleda za njihovo rješavanje, pa čak i za razvitak politike preventivne zaštite manjina.

Ova knjiga želi dati svoj doprinos као posrednik u pronalaženju i prenošenju informacija. Ona prikazuje etničke manjine i narode bez država u Europi, ali pritom nije riječ samo o prikazu pojedinačnih slučajeva. Koliko dopušta opseg knjige, tu se naznačuju i usporednice i temeljni mehanizmi, kako bi se pobudilo veće razumijevanje za položaj manjina.

Definicija i podjela

Mnoga dosad objavljena opsežna djela bavila su se određenjem pojma što je to narod, narodnosna skupina, nacija, etnik, manjina, minoritet, što je regionalizam, а što etnicizam. Općevažeće definicije u biti ne postoje, jer, dakako, nije riječ o statickim

fenomenima. I ja će sudjelovati u raspravi o definicijama samo utoliko, koliko je to nužno za razumijevanje ove knjige.

Pod pojmom *narod* podrazumijevam jednu zajednicu koja se osjeća povezanom putem svijesti, podrijetla, povijesti, kulture, jezika, teritorija i gospodarskog prostora. Pritom, dakako, ne moraju istodobno biti ispunjeni svi kriteriji. Povjesno je neodrživo još uvijek rašireno i uvriježeno poimanje definicije naroda u prvom redu na temelju podrijetla ili čak “krvnog jedinstva”, jer širom otvara vrata nacionalnom šovinizmu. To bi se shvaćanje moglo zapravo razmatrati jedino u slučaju, kad bi skupina ljudi tijekom mnogih naraštaja živjela u potpunoj izolaciji, što nije moguće već i s biološkog gledišta. Naime, sve zajednice koje se definiraju kao narod miješale su se s drugim zajednicama - također i s takvima od kojih se čak i odjeljuje - te su iz toga razvile i svoj identitet.

Nacija izvorno nije ništa drugo nego latinska inačica staronjemačkoga izraza za “narod”. Korijen joj je “*nasci*” (roditi se), iz čega se izvodi “*natio*” (rođenje) i utoliko nacija naglašava porijeklo kao element zavješčanja identiteta. Stoga taj pojam držim problematičnim, premda se mnoge autohtone (grčko-latinski: starosjedilački, urođen, samonikao) europske manjine nazivaju nacionalnim manjinama. Umjesto toga dao bih prednost pojmu *etnička manjina*. On se izvodi od grčke riječi *ethnos*, što znači narod i rabi se često u novijoj literaturi.

Ova se knjiga ograničava na prikaz položaja autohtonih europskih manjina i ne upušta se u pitanje migracijskih manjina, kojih se broj posljednjih desetljeća naglo povećao. To ograničavanje ne znači političko vrednovanje glede prava tih ljudi ili odnosa prema njima.

Pojedini od naroda koji su predstavljeni u ovoj knjizi, poput Baska, Škota ili Katalonaca, ne prihvaćaju za sebe pojam manjina ili minoritet, argumentirajući to činjenicom da oni predstavljaju većinu na prostoru na koji imaju pravo. Manjinom su postali isključivo zbog političkih odnosa snaga, tako da su često izloženi istim društvenim procesima kao i “prave” manjine.

Postoji značajna razlika između nacionalizma i regionalizma. Pod nacionalizmom ili nacionalnim pokretom podrazumijevam, što je moguće vrijednosno neutralnije, težnju za

državnom neovisnošću. *Regionalizam* naprotiv teži unutarnjoj samoupravi ili autonomiji, uz priznavanje državne vrhovne vlasti u vanjskopolitičkim i sigurnosnim pitanjima. Nапослјетку, valja skrenuti pozornost na činjenicu da je nacionalni ili etnički identitet, koji je danas toliko važan, povijesno gledano fenomen novijega datuma. Korijeni mu sežu negdje u drugu polovicu 18. stoljeća. Prije toga ljudi su se definirali svojim socijalnim položajem, svojom zavičajnom regijom ili religijom.

Narodi bez država

U prvom dijelu knjige predstavljeni su narodi koji su pri stvaranju nacionalnih država u 19. i ranom 20. stoljeću ostali praznih ruku. Većina ih je bila odviše mala, a da bi mogli zahtijevati svoju vlastitu državu. Pokrete koji su se zauzimali za državnu neovisnost razvili su samo neki od njih, poput Škota ili Baska.

Slabljene nacionalne države kao posljedica novog poretku u Europi poboljšalo je perspektive za ostvarenje autonomija i donošenja statuta pojedinih narodnosti, što im omogućava da sami urede značajan dio poslova na unutarnjopolitičkom i kulturnom planu, a da pritom ne moraju postati suvereni u smislu međunarodnoga prava. Stvaranje malih država zacijelo nije nikakva perspektiva u današnjem globalnom svijetu koji teži premoštenju granica.

Narodi bez država koji su pali u zaborav postoje u svim dijelovima Europe, premda su nekoć ranije igrali značajnu ulogu. Kad bismo ih željeli sve pobliže predstaviti, prelazilo bi to okvire ove knjige. Spomenut će samo neke od njih: 150.000 zapadnoslavenskih Kašuba u Poljskoj; blizu 5.000 Kareljaca u Litvi koji spadaju u turske narode, ali su židovske vjere; 300.000 Pomaka, islamiziranih Slavena koji žive na Balkanu; male germanske skupine Walsera i Cimbara u Alpama, kojih ima jedva još oko tisuću, te mnogobrojni kavkaski i uralski narodi bivšeg Sovjetskog Saveza. Izvanredan pregled naroda i etničkih skupina u Europi pruža knjiga Jürgena Nowaka "Europska krizna žarišta" (Reinbek, 1994.).

Etničke manjine

U drugom je dijelu knjige riječ o narodima koji žive izvan “svoje” nacionalne države, što je prouzročeno slijedom različitih uvjeta razvitka: novim određivanjem granica nakon ratova i osvajanja, koje su utvrđivali pobjednici, iseljeničkim valovima zbog gospodarskog osiromašenja ili progona, ili pak ciljanim naseljavanjem radi kolonizacije određenih krajeva.

Etničke manjine, za razliku od naroda bez država, imaju često lobije u svojoj matičnoj zemlji. Ponekad neka vlada čak preporuča obvezatno vođenje skrbi o “zemljacima” koji žive izvan granica vlastite države. Stoga može diskriminacija etničkih manjina vrlo lako dovesti do međunarodnih sukoba, a isto se tako etničke manjine mogu instrumentalizirati za provođenje velikopolitičkih ciljeva.

Budu li granice na potezu europskoga novog poretku propusnije i budu li se države odrekle stvaranja novih granica, onda će to zacijelo značiti i osjetno poboljšanje položaja etničkih manjina.

PRVI DIO
NARODI BEZ DRŽAVA

AROMUNI (VLASI)

Ne bi se moglo reći da narodi bez država imaju osobito utjecajne zagovornike. U najboljem slučaju ugled i podršku mogu steći jedino ako zbog brojnosti svojih pripadnika predstavljaju snažan čimbenik u društvu ili ako se služe spektakularnim, još bolje nasilničkim oblicima akcija. Ukoliko to nije slučaj, tada narodi bez država često postaju zaboravljeni narodi bez prava.

U zaboravljenе narode Europe ubrajaju se Aromuni (ili Vlasi), koji su jedan od najstarijih naroda našega kontinenta. Smatruju se prastanovnicima Balkana. Početkom 5. stoljeća prije Krista Balkanom su vladali makedonski kraljevi, a najpoznatiji od njih Aleksandar osnovao je veliko carstvo što je sezalo od Egipta do Indije. Državotvorni narod pravog makedonskog carstva bili su Tračani. Nakon Aleksandrove rane smrti 323. godine i na Balkan se pod vladavinom grčke manjine proširila helenistička kultura, objedinivši elemente Tračana, Ilira, Egipćana i Rimljana. Rimljani su 148. godine prije Krista to područje imenovali u Provincia Macedonia. Rimski su se doseljenici pomiješali s drugim narodima i ubrzo je njihov jezik zamijenio grčki kao govorni jezik. Iz makedonsko-romanske simbioze nastali su Aromuni, novi narod s neolatinskim jezikom. Diobom Rimskoga Carstva 395. godine Aromuni su potpali pod vlast Istočnorimskoga Carstva i bili tamo većinsko stanovništvo sve do naseljavanja Balkana južnoslavenskim narodima u 6. i 7. stoljeću.

Gospodarski temelj Aromunima je stoljećima predstavljala trgovina i uzgoj stoke. Dio njih živio je nomadskim životom i bavio se uzgojem ovaca u zabačenim brdovitim područjima Balkana. Drugi dio, oni bogatiji, bili su trgovci, koji su sve do 19. stoljeća držali u rukama prijevoz roba između Venecije i Konstantinopola. Karavane mula i magaraca služile su razmjeni roba između Male Azije i sve jačih talijanskih gradova-država. Aromuni su osnovali i svoje velike podružnice u Beču, Budimpešti i Bukureštu. Oni su, osim toga, dali i znatan broj znanstvenika, uglednika i stručnjaka. Budući da su radili za Srbe ili Grke, njihov je aromunski identitet polako tonuo u zaborav. Aromuni su

primjerice igrali vrlo značajnu ulogu u ilegalnoj, grčkoj organizaciji *Heteria* koja se borila za oslobođenje od Turaka.

Usprkos aromunskih gospodarskih i intelektualnih postignuća, u njih se nije razvio nacionalistički pokret koji bi zastupao stvaranje vlastite države. Možda je razlogom tomu bila baš uspješna trgovina. Narod koji održava veze s različitim kulturama i stječe korist od njih, ne zapada tako lako u nacionalističke ideologije kojima je opće mjerilo isključivo vlastiti identitet i vlastita kultura. Posljedice takvog stava bile su ipak u praksi za Aromune sudbonosne. Slavenski su narodi postupno sužavalici njihov naseljeni prostor, pa oni danas ne nastanjuju jedinstveno, povezano područje, nego su podijeljeni u državama Albaniji, Bugarskoj, Grčkoj, Makedoniji i Rumunjskoj.

Politički su Aromuni uživali stanovitu zaštitu jedino u posljednjoj fazi osmanlijske vladavine. Godine 1905. Turci su priznali Aromune samostojnom kršćanskom nacijom. U to su doba imali vlastite škole i mnogobrojna glasila. Unatoč tomu, oni su zbog povezanosti s kršćansko-slavenskim narodima sudjelovali u oslobodilačkoj borbi protiv Turaka. Oslobođeni narodi nisu im bili nimalo zahvalni, premda su se međunarodnim ugovorima obvezali da će ih zaštiti. Srpski premijer N. P. Pašić potpisao je 23. srpnja 1913. u ime Južne Srbije, današnje Makedonije, protokol u kojemu između ostalog stoji: "Srbija se obvezuje da će Aromunima (Vlasima) koji se budu nalazili na ozemlju Srbije osigurati školsku i crkvenu autonomiju, a sporazumna je i s utemeljenjem biskupske stolice za njih".

Poslije proglašenja Jugoslavije 1918. godine, čije je glavno jezgro bila Kraljevina Srbija, Srbi nisu održali svoje obveze, nego su naprotiv dokinuli i ono malo tekovina, što su ih Aromuni stekli u osmanlijsko doba. To se prije svega ticalo aromunskih škola, a provedena je i srbizacija imena. Danas je neovisna Republika Makedonija, u kojoj živi približno 100.000 Aromuna, jednostavno krenula istim stopama. Makedonska država poziva se na staro makedonsko carstvo, a tim postupkom nije zaprepastila samo Grčku, jer i Aromuni ne prihvataju makedonski zahtjev koji se ne može opravdati ni povjesno, ni kulturološki, a niti etnički. Suvremeni su Makedonci slavenski narod i već stoga ne postoji nikakva veza s antičkim carstvom istoga imena.

Aromuni su, doduše, priznati u Republici Makedoniji kao etnička manjina, ali to osim čisto folklorističkoga nema nikakvo dublje značenje. Država dopušta neke aktivnosti vezane uz kulturu, no u školama i crkvama aromunski je jezik zabranjen. Osim toga, provodi se i slavizacija imena.

Većina Aromuna s više od 100.000 pripadnika živi u Grčkoj. Iako je Grčka već dugo članica Europske unije, kad je riječ o pravima Aromuna, stanje nije ni ovdje ništa bolje. Rasistički stav prevladava već i u samom grčkom nazivu za pripadnike ovog naroda. Zovu ih Kucovlasi, što znači “šepavi Rumunji”. Grčka im ne priznaje ni političku, niti kulturnu samostojnost, nego ih pokušava asimilirati. Prigodom nacionalističkih napada na aromunske ustanove, državna vlast intervenira vrlo rijetko i time ohrabruje počinitelje na daljnju agresiju.

U južnim dijelovima Albanije živi još blizu 30.000 Aromuna. Oni čine samo jedan posto stanovništva. Na prijelazu stoljeća (19./20.) bilo ih je 20 posto. Asimilacija i prisilno raseljavanje degradiralo ih je do rubne skupine, koja se gotovo više i ne pojavljuje ni u jednoj statistici. U Bugarskoj je taj proces asimilacije potpuno završen. Tamo ih se čak i ne izdvaja kao posebnu skupinu i stoga im vlada ne jamči nikakva prava, a niti osniva bilo kakve institucije za njihovo promicanje.

Aromuni su najsrodniji s Rumunjima. To, međutim, vradi u Bukureštu ne predstavlja nikakvu obvezu za očuvanje aromunske kulture. I toj etničkoj skupini od 50.000 Aromuna prijeti asimilacija s vladajućom kulturom, slično kao i u drugim državama. Budući da za sada u istočnoeuropskim državama nije na pomolu nikakva promjena politike prema narodnostima, aktivnost aromunskih intelektualaca u inozemstvu usmjerenja je u prvom redu na očuvanje jezika i kulture od definitivnog zatora. U Freiburgu i Br. u Njemačkoj konstituirala se Unija za aromunski jezik i kulturu, koja aromunskoj mladeži omogućuje tečajeve na materinskom jeziku, što nije moguće provesti nigdje drugdje na Balkanu. Jedan od inicijatora, profesor Vasile Barba, nada se potpori Europske unije, kako bi uskoro mogao razviti djelatnost takve vrste i u domovini, što bi se ipak moglo pokazati i varljivom nadom, uzimajući u obzir politiku EU prema manjinama.

BASKI

Samostojnost Baska seže daleko unazad, još u razdoblje europske pretpovijesti. Drži ih se najstarijim narodom Europe i bitno različitim od svih susjeda. Poput ugro-finskih naroda, na prostoru Baltičkog mora i Mađarske i Baski ne pripadaju velikoj indoeuropskoj jezičnoj skupini. Njihovo se podrijetlo ne može točno utvrditi, no većina znanstvenika smatra ih izravnim potomcima prastanovnika iz ledenog doba, koji su u zabačenim pirenejskim dolinama preživjeli indogermanski doseljenički val. Međutim, oni su tijekom povijesti doživjeli i mnogobrojna osvajanja i mnoge useljeničke valove. Njihovim su područjima prošli Kelti, Rimljani, Vizigoti i Mauri, ali nitko od njih nije nikada uspio dovesti u pitanje baskijsku samosvojnost.

Sve do danas političku sudbinu Baska određuju strukture nastale još u srednjem vijeku. Na jugu zemlje uzdigla se u moćno kraljevstvo Kastilija, a na sjeveru Francuska. U 10. stoljeću osnovali su baskijski knezovi Kraljevinu Navarru, koja je punih šest stoljeća uspijevala sačuvati svoj suverenitet od velikih susjednih država. Čak i u doba kad je španjolska kruna sve više širila svoju vlast, Baski su zadržali i neka svoja posebna prava, poput vrhovne porezne vlasti. Štoviše, nikada nije bilo nikakve zapreke biti Baskom iigrati istodobno vrlo važnu ulogu u španjolskom društvu. Baski su bili mnogi slavni moreplovci, pronalazači, kolonizatori ili crkveni velikodostojnici, među kojima valja spomenuti Ignacija Loyolu, osnivača jezuitskog reda.

Na sjevernom dijelu zemlje okončala je baskijska samostojnost s velikom Francuskom revolucijom 1789., koja je stvorila modernu nacionalnu državu s Parizom kao središtem, na koji su se morale orijentirati sve provincije. Međutim, Baski su se čak i u centralističkoj Francuskoj uspjeli znatno više oduprijeti asimilaciji nego neke druge manjine, poput Oksitanaca ili Bretonaca.

U Španjolskoj, gdje danas živi 80 posto Baska, svoju su samostojnost oni izgubili u 19. stoljeću nakon karlističkih ratova. Godine 1833. umro je španjolski kralj Ferdinand VII., a dvor je na prijestolje ustoličio njegovu trogodišnju kćerku Isabellu II. Tomu su se

opirali najkonzervativniji i strogo katolički orijentirani karlisti, pristaše Ferdinandova brata Don Carlosa, koji su imali svoje središte u Baskiji. Ustanci karlista doveli su do tri krvava rata, u kojima su napisljetu 1876. godine pobijedile Isabelline pristaše. Nakon toga, španjolska vojska zauzela je Baskiju i ukinula joj sva posebna prava koja je imala. Krajem 19. stoljeća nove je promjene donijela industrijalizacija. Vlada je radi iskopa željezne rudače naselila u Baskiju radnike iz južnih španjolskih pokrajina. To je dovelo do jačanja baskijskog identiteta i sve jačeg nacionalnog pokreta, jer se i većina novih doseljenika prilagodila domaćim tradicijama i postala "Baskima po uvjerenju". Svoje najteže povijesno razdoblje zemlja je doživjela u doba Francove diktature. Pritom, valja napomenuti da se u početku *Caudillov* svjetonazor jedva razlikovao od vodećih strujanja u Baskiji. Oba svjetonazora bila su duboko ukorijenjena u katoličku tradiciju i stoga veoma konzervativna glede društvenih pitanja, pa nisu prihvaćala nikakve socijalističke ideje. Međutim, Francisco Franco htio je mnogo više od autoritarnog sustava na kršćanskim osnovama. Težio je nacionalističkoj jedinstvenoj državi s Madridom kao metropolom i kastiljanskom tradicijom kao mjerilom, iako je osobno potjecao iz pokrajine Galicije. Bio je krut i nije podnosio bilo kakvo suprotstavljanje. A upravo je konzervativna nepopustljivost Baska postala izvorom njihova otpora, premda im je to zapravo bilo zajedničko s Francom.

Prije nego što je Franco konačno uspio pobijediti u španjolskom građanskom ratu, Baskija je ili *Euskadi* kako se Baskija kaže na baskijskom jeziku, uživala pod Drugom Republikom na kratko vrijeme široku autonomiju. To je razdoblje potrajalo samo pola godine. U lipnju 1937. godine u Bilbao su umarširale fašističke trupe nakon teških borbi i uz podršku njemačkog zrakoplovstva. Do kraja godine zauzeta je cijela Baskija. Nakon toga, vlast je brutalnim terorom ugušila sve što je bilo baskijsko. Drakonski se kažnjavala već i sama uporaba vlastita jezika, a na samostalnu političku djelatnost Baska nije se moglo ni pomisliti. U zatvorima su se provodila bezobzirna mučenja. Među žrtvama je bio i znatan broj svećenika, jer je baskijska crkva jedina u Španjolskoj pružala otpor Francovoј diktaturi. Zemlja je velikim porezima gospodarski uništena, a na kulturnom su se području brinuli za suzbijanje baskijskog identiteta školski nastavnici

koji su došli s juga. U to je doba gotovo 200.000 ljudi pred terorom pobjeglo u inozemstvo, uglavnom u Francusku.

Otpor se ipak nastavlja i dalje u ilegalnosti. Godine 1959. mladi su Baski osnovali organizaciju *Euskadi Ta Askatasuna*, što znači Baskija i sloboda. Pod skraćenicom ETA, ta je organizacija postala poznata daleko izvan španjolskih granica kao simbol krvave borbe za samoodređenje. Takav put ETA nije zacrtala unaprijed, nego ga je nametnuo Francov režim. U početku su ciljevi ETA-e bile aktivnosti bez nasilja, kao što je studij baskijske književnosti ili raspačavanje letaka. ETA se radikalizirala tek kad je policija reagirala bezobzirnom okrutnošću i kad su aktivisti u tamnicama umirali izloženi najtežim mučenjima. Izbila je lavina nasilja i odgovora nasiljem. Politički je ETA zastupala potpunu neovisnost od Španjolske, jer je samo na taj način vidjela mogućnost oslobođenja od izrabljivanja i španjolskog pritiska.

ETA je od kraja šezdesetih uvrstila u svoju strategiju atentate na ozloglašene mučitelje, policajce, suce ili političare. U kolovozu 1968. jedan je komandos ustrijelio Melitona Manzanasa, šefa-inspektora političke policije pokrajine Giupuzcoa. Franco je na to proglašio osmomjesečno izvanredno stanje u pokrajini. Najspektakularnija akcija bilo je ubojstvo Luisa Carrera Blanca, šefa vlade i Francova bliska suradnika u bombaškom atentatu u prosincu 1973.

Franco je umro 20. studenoga 1975. Otada se mnogo toga promjenilo - i u Baskiji, dakako. Četiri godine nakon njegove smrti dobila je pokrajina statut o autonomiji; baskijski postaje drugim službenim jezikom, ponovno se tiskaju vlastite novine i knjige. ETA je htjela više od kulturne autonomije, što vlast, dakako, nije mogla lako prihvati. Policija i pravosuđe, ali i porezne vlasti ostale su pod nadzorom Madrida. I stoga je ETA nastavila borbor, ali je tek kasnije zamjetila da su se ishodišni uvjeti iz temelja promjenili. Pod Francovom je vladavinom ETA mogla računati na simpatije i potporu znatnog dijela pučanstva. Postupno su joj, međutim, i podrška i naklonosti bili uskraćivani, jer je bilo razvidno da većina pučanstva ipak prihvaca stupanj i tempo kojima su se događale promjene u zemlji. Kao pokazatelj tomu u prilog govore izbori za baskijski regionalni parlament. Na njima stranka bliska ETA-i *Herri Batasuna (Jedinstvo naroda)* postiže uglavnom samo između 15 i 20 posto, a pokazuje čak i tendenciju pada.

Najjača je stranka umjerena Baskijsko-nacionalistička stranka (PNV), koja ima iza sebe otprilike trećinu pučanstva. Ona je obično u koaliciji sa socijalistima (PSOE) i predstavlja unutarnji politički odlučnog protivnika ETA-i.

Uvjete djelovanja ETA-e uvelike otežava još jedna okolnost. Francuska je desetljećima bila sigurno utočište ETA-inih aktivista. Međutim, od godine 1984. francuska policija surađuje sa španjolskom, jer u Parizu više ne vide nikakvo opravdanje za daljnju oružanu borbu. Na taj je način ETA izgubila važna uporišta za planiranje svojih akcija, a i baze u koje bi se mogla povući.

Pokret je postao još opasnijim upravo u defenzivi - čak i za vlastite nacionalne interese. Politička ubojstva onih koji više neće sudjelovati ili bombaški napadi na civilne ustanove kao što su robne kuće u kojima pogibaju nedužni civili, izazivaju negodovanje čak i u osvijedočenih nacionalista. Pokret otpora koji nema uza se otvorene simpatije pučanstva, oduzima na taj način sam sebi tlo pod nogama. A i unutar same ETA-e postoje snage koje su zabrinute što započeti nakon oružane borbe, iako je put do mira još uvijek veoma dug. Odgovornost za to snosi dakako i španjolska država, koja čak ni pod vodstvom socijalističke vladavine Felipea Gonzalesa nije imala nimalo senzibiliteta u borbi protiv ETA-e.

Otkrilo se, naime, da su osamdesetih godina bila naručena plaćena umorstva, očigledno sa znanjem ministarstva unutarnjih poslova, kako bi se uništila baskijska organizacijska središta u Francuskoj. Osim toga, između 1983. i 1987. državna je antiteroristička jedinica GAL ubila 23 potencijalna ili stvarna aktivista ETA-e. Deset godina kasnije, u prosincu 1994., uhićena su zbog toga tri visoka policijska časnika. Radikalni Baski smatraju izričito neprijateljskim aktom imenovanje socijalističkoga ministra unutarnjih poslova Antonija Asunciona u studenome 1993., jer je bio pobornikom čvrste linije protiv ETA-e i odlučno se protivio bilo kakvim pregovorima.

Većina od dva milijuna Baska danas priznaje političku vlast Madrida i teži što većoj političkoj i kulturnoj autonomiji. Regionalni parlament objavio je 15. veljače 1990. u Bilbaou rezoluciju, prema kojoj "baskijski narod ima pravo na samoodređenje". Madrid je reagirao s negodovanjem, ali to nije odveć zastrašilo Baske.

BRETONCI

“Nedostojno je Francuske, da ona kao posljednja zemlja u Europi gotovo sramotnom tvrdokornošću uskraćuje elementarna kulturna prava dijelovima naroda od kojih je sastavljena, prava koja su priznata međunarodnim konvencijama i koje imaju čak i francuski potpis. Oštećivati jedan narod u njegovoj kulturi i njegovu jeziku, znači u najdubljem smislu povređivati sebe sama. Zalažemo se za pravo na različitost.”

Tim je riječima punim razumijevanja za Bretonce pokušavao predsjednik François Mitterrand u izbornoj borbi 1981. pridobiti njihove glasove. Bio je to signal za odstupanje od stoljećima stare centralističke tradicije “Grande nation”. Nijedna europska država nije takvim misionarskim uvjerenjem provodila kulturnu asimilaciju manjina, kao što je to činila Francuska. Nakon Velike revolucije 1789. takav je stav čak zacrtan kao temelj emancipacijske i progresivne politike. Nacionalističko političko uvjerenje jakobinaca, radikalne frakcije francuskih revolucionara, očitovalo se u sljedećem uvjerenju: “Federalizam i praznovjerje govore bretonski, emigracija i mržnja na Republiku govore njemački, kontrarevolucija govori talijanski, a fanatizam baskijski”. Politika proizašla iz tih stavova očitovala se između ostalog i u reformi školstva, koja je dopuštala nastavu samo na francuskom jeziku kao i u upravnoj reformi, koja se nije osvratala na jezične i kulturne cjeline, te u kulturnoj politici, koja je uzdigla Pariz do mjerila svih stvari i do posljednje odlučujuće instancije.

Bretonci se ubrajaju u dvanaestak autohtonih manjina u Francuskoj, kojima su takva načela otela identitet. Obespravljenost se nije odnosila samo na kulturu i jezik, nego i na politiku i gospodarstvo.

Bretonci su keltskog podrijetla, potječu s poluotoka Cornwalla, s onu stranu kanala La Manche. Njihov jezik pripada zajedno s velškim i gotovo izumrlim korniš (cornish) jezikom u britanski ogrank otočkokeltskoga, za razliku od gaelskog, koji je raširen u Irskoj i Škotskoj. U Bretanju su ih u 5. i 6. stoljeću protjerali germanski Angli i Sasi.

Bretonci su tamo zatekli keltske starosjedioce, te mnogobrojna svjedočanstva o prethistorijskoj razvijenoj civilizaciji. Nigdje nema toliko rasprostranjenih menhira i dolmena golemih dimenzija, kao što ih ima u Bretanji, iako ni do danas nije razjašnjeno na koji su se način mogli sagraditi ti kameni spomenici.

Bretonci su stoljećima zadržali blisku vezu s britanskim otocima. Kao posljednje od velikih feudalnih kneževina to je područje ujedinjeno s francuskom krunom tek 1532. godine. Plemstvo je sve do revolucije sačuvalo svoju samostalnost i svoje povlastice, a Bretanja je s rojalističkim pokretom chouansa postala glavno središte borbe protiv revolucije. Budući da revolucionari nisu pravili nikakvu razliku između bretonskog plemstva i seoskog stanovništva, nego su se borili protiv svega što je bretonsko, rodila se u to doba duboka i obostrana pritajena mržnja.

Jačanjem i širenjem keltske renesanse u 19. stoljeću nastao je i bretonski regionalni pokret, čije su aktivnosti bile izričito nenasilne i pretežito kulturne. Skupljale su se stare sage i pjesme, izdavali književni časopisi i časopisi za kulturu i težilo se standardiziranim bretonskom književnom jeziku. Začetnici pokreta bili su vrlo često svećenici ili plemići, dok je običan puk trpio zbog teških gospodarskih prilika i ponajprije stoga nije pokazivao suviše smisla za kulturnu emancipaciju.

Sve do sredine 20. stoljeća Bretanja je bila izrazito seosko područje; u gradovima je živjela svega trećina stanovništva. Najvažnije privredne grane bile su ribolov i stočarstvo, a poljodjelstvom se moglo baviti samo stanovništvo u zaštićenom obalnom području. Sve u svemu, te tradicionalne gospodarske grane nudile su žiteljima toga kraja sve manje perspektiva. Između godine 1850. i 1962. zemlju je napustilo više od milijun Bretonaca. Ipak, broj stanovnika s približno 2,4 milijuna ostao je relativno stabilan, jer je i stopa porasta gospodarskih djelatnosti također bila visoka. Najveća bretonska "općina u egzilu" živi u Parizu.

Nakon Drugoga svjetskog rata, u kojem su neke bretonske organizacije surađivale s njemačkim okupatorom, nadajući se većoj autonomiji, u zemlji se dogodila temeljita promjena struktura. De Gaulleova se vlada zalagala za snažnu industrijalizaciju, što je istodobno značilo i tješnje oslanjanje na francusko društvo. Uz već postojeću tekstilnu industriju, industriju cipela i brodogradnju, naglo su se razvile i elektroindustrija,

industrija papira i drvna industrija. Danas se u Bretanji svega jedna trećina zaposlenih bavi tradicionalnim granama privređivanja, tj. poljodjelstvom i ribarstvom, a i njihove perspektive nisu nimalo blistave.

Bretonski seljaci i ribari nisu ipak spremni mirno prihvati takav razvitak događaja, pa zbog toga tamo stalno dolazi do oštih prosvjeda. Početkom šezdesetih godina povod je bio pad cijena artičoka i zaustavljanje rada željezničkih linija; posljednji nemiri u veljači 1994. uzrokovani su jeftinim uvozom ribe iz Rusije, Kine i Norveške. Bretonski ribari uzalud traže zatvaranje granica za jeftinu konkurenciju ili jačanje svojih konkurentskih sposobnosti putem visoke zaštitne carine. Da bi što više istakli svoje zahtjeve, ušlo je nekoliko stotina Bretonaca silom u najveću uvoznu luku Boulogne-sur-Mer na belgijskoj granici i u pariške veletržnice, ispraznili su tamošnje zalihe i podijelili ih prolaznicima. Tijekom prosvjeda u Rennesu, najvećem bretonskom gradu, zbog krivo vođene svjetleće rakete, zapalila se i izgorjela stara zgrada parlamenta; bio je to loš predznak za prosvjednike, jer je i ta zgrada bila simbol bretonske samostojnosti.

Znatno miroljubivije i ne tako spektakularno kao gospodarska borba za preživljavanje, oblikovale su se težnje za očuvanjem kulturnog identiteta. Ishodišta nisu dakako ni ovdje bila nimalo laka. Sve do stupanja na dužnost predsjednika Mitterranda, temelj državne politike prema narodnostima tvorila je doktrina o “jednoj i nedjeljivoj republici”, koja je datirala iz vremena Francuske revolucije.

Još u doba predsjednika Georges-a Pompidoua, ranih sedamdesetih godina, bila je zabranjena bretonska naljepnica BZH (Breizh znači Bretanja). A i svi zahtjevi Europske zajednice za dvojezičnošću i za zaštitom manjina nisu u Francuskoj naišli ni na kakav odjek. Čak je i samom Mitterrandu bilo u političkoj praksi teško provesti načelo što ga je sam oblikovao kao “pravo na različitost”.

Posljedica je takve centralističke politike da danas od ukupno 2,4 milijuna Bretonaca samo još manjina vlada svojim vlastitim jezikom, kao najvažnijim nositeljem kulturnog identiteta. Iako se ne raspolaže točnim brojkama, procjene se kreću negdje između 250.000 i milijun osoba koje još govore bretonski.

Pravi raskid s centralističkom tradicijom proveo je tek sredinom osamdesetih godina ministar za kulturu Jack Lang. Pokrenuo je Nacionalni savjet jezika i kultura Francuske,

u kojem su manjine čak mogle utjecati i na politiku. Osim toga, proširio je mogućnosti učenja bretonskog i drugih jezika na školama i sveučilištima, te polaganje završnih ispita. Tijekom Langove ere bretonski je bio zastavljen na državnoj televiziji s dva sata emitiranja na tjedan. Konzervativni političari digli su, dakako, hajku protiv takvih prijedloga, a prijašnji degolistički predsjednik vlade Michel Debré čak je utvrdio "da je francuski jezik u opasnosti". Konzervativne vlade potrudile su se od kraja osamdesetih godina maksimalno srušiti Langova postignuća. Tako je, na primjer, vrijeme emitiranja bretonskog smanjeno na svega 45 minuta na tjedan.

Sami se Bretonci radije pouzdaju u svoje vlastite inicijative. Jedna od najvažnijih zacijelo je slobodna škola *Divan*, što u prijevodu znači zametak, u kojoj se od godine 1977. djecu podučava na bretonskom jeziku. *Divan* je u međuvremenu dosegao brojku veću od tisuću djece u 50 dječjih vrtića, osnovnih škola i gimnazija.

FERINŽANI

Na 24 ferinška otoka u Sjevernom Atlantiku između Norveške i Islanda živi jedva 50.000 žitelja. Prvi su se tamo doselili Irci, ali su ih oko 800. godine protjerali Vikinzi. Ferinžani, kako se nazivaju žitelji tih otoka, jedna su od najmanjih europskih jezičnih manjina. Oni se poput Islandana i Norvežana ubrajaju kao zasebna samostalna grana u zapadno-nordijsku skupinu jezika. Njihov najstariji pisani dokument Seyðarska isprava potječe iz godine 1298.

Na tim je otocima poljoprivreda slabo razvijena. Velike dijelove otočja pokrivaju močvare, vrištine i livade, a kultivirano je svega dva posto ukupne površine. Stoga je na Ferinškom otočju ribolov oduvijek bio glavna privredna grana, ali su se uključivanjem u europske integracije Ferinžani našli pred velikim problemom. Uz ribarstvo, glavna je privredna grana ovčarstvo.

Ferinško otočje u političkom smislu pripada Kraljevini Danskoj od 1380. godine, koja je u to doba vladala sjeverozapadnom Europom. Ništa se nije promijenilo ni kada se nekadašnja danska velesila morala 1814. godine odreći susjedne Norveške.

Demokracija i samouprava ima na Ferinškom otočju dugu tradiciju. Već u 9. stoljeću stvorili su tamošnji stanovnici narodni sabor *Lagting*, kojega Danci dugo nisu uopće dirali. Ukinuli su ga tek godine 1812., čime je otočje postalo obična pokrajina. Ferinžani se, dakako, nisu nikada pomirili s tim poniženjem. Četrdeset godina kasnije kruna je ipak popustila i iznova institucionalizirala *Lagting*, što je, značilo određenu autonomiju.

Krajem 19. stoljeća nastao je i na Ferinškom otočju, kao što je to bio slučaj i s drugim manjinama u Europi, ferinški regionalni pokret, koji je dao važne poticaje jačanju vlastite kulture. Sastajalište samosvjesnih Ferinžana postala je organizacija *Föringafelag*. Ona je godine 1890. tiskala prve novine na vlastitom jeziku, a godine 1899. osnovala prvo narodno sveučilište koje se opiralo danskom monopolu u obrazovanju. Početkom 20. stoljeća raspao se jedinstveni pokret u nekoliko različitih političkih stranaka.

U Drugom svjetskom ratu Ferinško otočje bilo je uvučeno u svjetsku političku razračunavanja. Kao odgovor na njemačku okupaciju Danske i Norveške, na Ferinško otočje su se iskrcale britanske trupe. Obje su zaraćene strane postavile mine u Sjeverno more i prekinule na taj način najvažniju vezu otočja s Danskom, te izazvale ozbiljne poteškoće u opskrbi. U rujnu 1945. Britanci su se konačno povukli, a Danska je iznova konstituirala svoju vrhovnu vlast. Ipak je godinu dana kasnije Kopenhagen organizirao referendum koji je završio tjesnim rezultatom: 48,7 posto prema 47,2 posto pučanstva izjasnilo se za odcjepljenje od Danske.

Međutim, Danskoj je bilo preteško dati Ferinškim otocima neovisnost, ali je pod pritiskom referenduma vlada u travnju 1948. pristala na autonomiju. Otada se Ferinžani smatraju "samoupravnom narodnom zajednicom unutar Kraljevine Danske". Prema tome, Kopenhagen odlučuje o vanjskoj i sigurnosnoj politici, pravosuđu, pošti i policiji, dok se u rukama Ferinžana nalazi uprava, financije, trgovina, ribarstvo i kultura. Osim toga, Ferinžani delegiraju u danski parlament i dva zastupnika, a ferinški je jezik prvi jezik stanovnika otočja. Unutarnje poslove vodi *Lagting*, čijih se 26 članova bira svake četiri godine i oni određuju vladu od šest članova.

I dok su Ferinžani zadovoljni autonomijom glede politike i kulture, gospodarska i vojna situacija daje uvijek iznova bezbroj povoda za nezadovoljstvo i prosvjede. Tako su Ferinžani, primjerice, morali mirno podnijeti da SAD u okviru NATO-a postavi radarske ekrane na dva otoka, a Danska tamo ima i dvije pomorske baze. Ovome se oštrotusprotivio Elandur Pattursson, bivši ministar ribarstva: "Godine 1940. donijeli smo odluku o neutralnosti, na koju se engleska okupacija uopće nije obazirala. Obnovili smo je 1960., a 1970. naš je parlament zahtjevao da se vojne baze napuste. Odluka je kasnije potvrđena još jedanput, ali danski je odgovor glasio: 'Vi nemate nikakva prava uplitati se u "našu" vanjsku politiku'".

Teže od vojne prisutnosti podnose Ferinžani politiku ribarstva što je provodi Europska unija, jer takva politika ugrožava temelje njihova gospodarstva. Već se na danskom referendumu 2. listopada 1972. većina Ferinžana izjasnila protiv pristupa Europskoj zajednici. Kao članovi Unije, Ferinžani su obvezni ribarskim flotama iz drugih država Europske unije pružiti jednake mogućnosti ulova kao i vlastitim ribarima. Budući da riba čini više od 90 posto izvoznih prihoda, to je urodilo vrlo teškim posljedicama, iako ferinškim ribarima sada stoje na raspolaganju i ribolovišta južne Europe, pa čak i Afrike. Na taj način pod pritiskom EU-a dolazi do polagane promjene ustrojstva na otocima. Industrijski proizvodi poput brodova i brodskih dijelova pokrivaju deset posto izvoza. Ali, utjecaj Europske unije očito je veoma zamašan.

FRIZI

"Postojanje frizijskog jezika najčuvanja je tajna u SR Njemačkoj", zaključio je jednom prigodom Bo Sjölin, švedski profesor frizijskog na Sveučilištu u Kielu.

Tu se tvrdnju zacijelo ne može odbaciti, jer od četiri autohtone manjine u Njemačkoj, Frizi su nedvojbeno najmanje poznati.

Dok Sinti imaju veoma utjecajni pokret za ravnopravna građanska prava, danska manjina se oslanja na svoju nacionalnu državu, a Lužičke Srbe se nakon ujedinjenja Njemačke smatra kulturološkim obogaćenjem, dotle se Frizi gotovo i ne spominju. Uzrok tomu nije

samo ignorancija većinskog stanovništva prema manjinama. Naime, ni sami Frizi nisu nikada stvorili jak i jedinstven nacionalni pokret, koji bi mogao zastupati njihove želje i izvan njihovih vlastitih regija. Identifikacija im se najčešće ograničavala na vlastiti kotar, širu regiju ili na otok. Međutim, činjenica je da je okupljanje oko političke središnjice bilo zabranjeno. To je, dakako, predstavljalo najsigurniju branu od nacionalnog šovinizma i ekspanzije, ali je istodobno sprečavalo djelotvornije zastupanje manjinskih interesa u državotvornih naroda, u ovom slučaju Nijemaca ili Danaca.

Jezgra frizijskog područja nalazi se između nizozemskog Ijsselmeera i ušća rijeke Weser. Frizi su zapadnogermanski narod, koji se od susjednih velikih nacija razlikuje u prvom redu svojim jezikom. Frizijski jezik nije narječje, nego je samostalan jezik unutar zapadnogermanske skupine jezika, poput njemačkog, engleskog ili nizozemskog. Danas Frizi više nemaju svoj zatvoreni jezični, a ni naseljeni prostor. Većina od približno 600.000 ljudi živi u nizozemskoj pokrajini Zapadnoj Friziji s glavnim gradom Leeuwardenom. U donjosaskoj Istočnoj Friziji živi blizu 350.000 ljudi, o čijem frizijskom identitetu postoje različita mišljenja. Istočnofrizijski jezik sačuvao se jedino još u Saterlandu. Osim tih tradicionalno frizijskih područja, ima još nekoliko desetaka tisuća Sjevernih Friza u pokrajini Schleswig-Holstein duž obale Sjevernoga mora kao i na Harligenu i na otocima.

O Frizima izvještavaju već rimski izvori negdje početkom kršćanskog računanja vremena. Najviše su se proširili u 7. stoljeću pod vlašću poganskog kralja Redbada, opjevanog u mnogobrojnim sagama. U to je doba prostor naseljen Frizima sezao od Brüggea do Wesera, te su tako i postali suparnici Francima, koji su sve više napredovali i širili se i kojima su se nakon promjenljive ratne sreće napoljetku u 8. stoljeću morali podčiniti. S Francima je stiglo i pokrštavanje kojem su se Frizi u početku odlučno opirali. Otpor nasilnom pokrštavanju očitovao se između ostalog i u događaju, kad su Frizi godine 754. kod Dokkuma (Zapadna Frizija) ubili misionara Bonifacija.

Kako bi izbjegli franačku vlast i pokrštavanje, počeli su Frizi u 8. stoljeću iseljavati iz svoje matične zemlje u današnju Sjevernu Friziju. U to rano doba kolonizacije nastala su naselja na otocima i u zapadnom dijelu pokrajine Eiderstedt. U 10. i 11. stoljeću došlo je do drugog migracijskog vala kad su se Frizi nastanili na uskom obalnom području. U 14. stoljeću naseljavanje se proširilo i u unutrašnjost zemlje.

Život u priobalju dao je pečat frizijskom identitetu sve do današnjih dana. Već u najranije doba svoje povijesti Frizi su bili poznati pomorci i trgovci. Na obalnim su područjima uporno i prkosno oduzimali moru plodni močvarni kraj i zaštićivali ga nasipima. Iza tih nasipa s velikim su se uspjehom bavili poljoprivredom i stočarstvom, ali su im zemlju i imanja neprekidno ugrožavale prirodne nepogode. Neke od tih katastrofa utisnule su se ljudima u pamćenje sve do današnjih dana. Tako postoji legenda kako je godine 1362. nestao u olujnoj bujici grad Rungholt u blizini današnjeg Hallig Südfalla. Godine 1634. razbilo je olujno nevrijeme Strand na tri dijela.

Frizi koji žive u unutrašnjosti nisu toliko ugroženi prirodnim katastrofama, ali i njihov život nije nimalo jednostavan. Močvare i vrištine pokrivaju velik dio njihova naseljena prostora i stoga poljoprivreda ne daje bogate urode. I upravo zbog takvih vrlo teških uvjeta privređivanja, tih su se područja klonili osvajači i invazijske vojske. Zemlja je, doduše, u 9. i 10. stoljeću postala žrtvom upada Vikinga, ali općenito uzevši, Frizi su ipak uspjeli očuvati svoj identitet i svoje ozemlje.

Podjela u tri izolirana jezična područja i područja naseljavanja, razvila se u kasnom srednjem vijeku. Zapadna Frizija je vrlo rano postala dijelom grofovije Holland, a da nije bilo nekog spomena vrijednog otpora. Pod nizozemskom vlašću razvio se početkom 19. stoljeća i frizijski književni jezik, koji je priznat službenim jezikom. Zapadnofrizijski ima danas svoje čvrsto mjesto u javnome životu, u školi i u crkvi. Već godine 1915. dobilo je Sveučilište Groningen katedru za frizijske jezike i kulturu. Zapadne Frize politički zastupa *Fryske Nasjonale Party* (FNP). Osim toga, u Leeuwardenu, glavnom gradu pokrajine nalazi se i *Fryske Akademy*, koja je sav svoj rad posvetila izučavanju frizijske kulture, povijesti i jezika. Rano priznavanje frizijskog jezika došlo je do izraza u povezivanju Friza s njihovom kulturom. Više od 80 posto Zapadnih Friza danas vlada i koristi se svojim vlastitim jezikom. U odnosu na europske manjine, to je iznimno visok postotak. Unatoč tomu, među Frizima nisu proširene separatističke težnje.

U Istočnoj je Friziji razvitak tekao sasvim drukčije. Tamo je oduvijek bio izrazito naglašen duh samosvojnosti, iako se nikada nije postavljao zahtjev za vlastitom državnom organizacijom. Međutim, Istočni Frizi uvijek su se znali postaviti prema knezovima, tražiti ali i dobiti svoja prava. Najstariji frizijski zakonik *Leges Frisionum* potječe iz 9. stoljeća i predstavlja temelj za frizijska *Zemaljska prava i općinske propise*

iz 12. stoljeća. Taj zakonik sadrži 24 zemaljska prava i 17 općinskih propisa, koja reguliraju odnos pučanstva prema knezovima. Feudalizam u Istočnoj Friziji nije mogao uspjeti. Umjesto toga male su seoske republike sve do novoga doba predstavljale političke jedinice na nižoj razini. Radi uzajamnog pomaganja seljaci su osnovali *Upstalsboomverband*, neku vrstu Saveza za opći mir u zemlji. Taj je savez dobio ime po jednom brežuljku kraj Auricha, na kojem su se svake godine utorkom nakon Duhova istočnofrizijski seljaci sastajali i obnavljali taj savez.

U 14. stoljeću razmircama i sve većim rivalstvom među seoskim republikama završilo je doba "frizijske slobode". Najvjerojatnije se posljednji sastanak na Upstalsboomu održao 1327. godine. Među regionalnim čelnicima izdigao se sredinom 15. stoljeća Ulrich Cirksena, kojega je godine 1464. car imenovao Reichsgrofom Ulrichom I. Njegovi su nasljednici uspjeli sačuvati vlast nad Istočnom Frizijom sve do 18. stoljeća. Toj epohi utisnula je svoj neizbrisivi pečat reformacija. Tamo su na veliku potporu naišli i Martin Luther i ciriški reformator Ulrich Zwingli. S krajem dinastije Cirksena Istočna Frizija pripala je Pruskoj, pod čijom je upravom ostala, doduše s prekidima, sve do osnutka Savezne Republike Njemačke.

Kulturno propadanje istočnofrizijskog jezika započelo je za vladavine grofova od Cirksena. Donjonjemački je postao službenim jezikom već u 16. stoljeću, a u 19. stoljeću istočnofrizijski gotovo je izumro. Ono što se danas u širokoj javnosti smatra "istočnofrizijskim", to je ustvari donjonjemački, još uvijek najvažniji govorni jezik u Istočnoj Friziji. Istočnofrizijski sačuvao se samo na ograničenom području u Saterlandu. Starim istočnofrizijskim jezikom govori još otprilike 2000 ljudi nastanjenih u selima Ramsloh, Strücklingen i Scharrel, između Oldenburga i Leera, mjestima gotovo potpuno izdvojenim obližnjim močvarama. Za spašavanje starog saterskog frizijskog zalažu se, osim organizacija poput Europskog ureda za manje raširene jezike, i Sveučilište u Oldenburgu. Voditelj izučavanja tog jezika je Crnac, Amerikanac Marron C. Fort. On je godine 1993. napisao raspravu "O položaju saterskog frizijskog", navodeći razloge zbog čega je za raznovrsnost u kulturi neizbjježno stvoriti uvjete u kojima jezik može preživjeti. Fort označava žitelje Istočne Frizije kao "Frize po kulturi, ali ne i po jeziku". Frize po kulturi i po jeziku predstavlja otprilike 10.000 ljudi od sveukupno 60.000 frizijske skupine stanovništva u Sjevernoj Friziji. To je prostor s izuzetno neobičnom i

rijetkom jezičnom raznovrsnošću. Pored frizijskog govori se u sjeverozapadnom kutu Schleswig-Holsteina još i donjonjemački, književni standardni njemački, donjodanski i književni danski.

Poslije svog srednjovjekovnog doseljenja, Sjeverni Frizi bili su izolirani od ostalih Friza. Oni su stoljećima živjeli pod vlašću danskih kraljeva ili holsteinskih odnosno šlezviških vojvoda, koji su od godine 1460. bili povezani s danskom krunom u personalnu uniju. Godine 1864. potpala je Sjeverna Frizija pod Prusku i ostala otada njemačko državno područje. (Pobliže o povijesti regije u poglavlju o Dancima i Nijemcima u pokrajini Schleswig.)

I pod tuđom vlašću najveći je dio stanovništva i nadalje zadržao staro frizijsko pravo. Pravne norme koje su se stoljećima prenosile usmenom predajom, prvi put pismeno su utvrđene 1426. godine. Ponekad bi znalo doći do sporova zbog poreznih obveza, ali sve u svemu, Sjeverni Frizi prihvaćali su dansku krunu koja je malo utjecala na svakodnevni život ljudi. Stoga i nacionalistički pokreti nisu nailazili ni na kakav odziv.

Crkveni i školski jezik bio je, dakako, uvijek njemački čime se stvorila tjesna veza s njemačkom kulturom. Tako su Frizi i na svim glasovanjima većinski glasovali za Njemačku.

Danas zemaljski ustav Schleswig-Holsteina člankom 5. jamči Frizima “pravo na zaštitu i unapređivanje”. Veći broj udruga, kao na primjer “Nordfriisk Instituut” u Bredstedtu, zastupa njihove interese i posvećuje se izučavanju i širenju njihove kulture. Od godine 1930. kao najsveobuhvatniji gremij svih triju frizijskih regija djeluje Frizijsko vijeće. Ono surađuje i s ostalim europskim manjinskim organizacijama. Najvažnija je svrha Friza u Njemačkoj stvaranje “Zaklade za frizijski narod”. Osim toga, frizijski jezik valja uvrstiti u Kartu za regionalne i manjinske jezike pri Vijeću Europe.

Unatoč državnom unapređivanju koje uključuje i dva sata tjedno poduke na sjevernofrizijskom, ipak je taj jezik neprestano ugrožen dominacijom njemačkoga. Borba protiv nestanka jezika može se dobiti jedino onda, ako poraste ugled frizijskog, čak i u slučaju kad se on ne bi više koristio u svakodnevnom životu.

GAGAUZI

Na jugu Republike Moldavije, jedne od država sljednica bivšeg Sovjetskog Saveza, živi približno 200.000 Gagauza koji vrlo rijetko izazivaju pozornost svjetske javnosti.

Gagauzi pripadaju turskoj skupini naroda, ali se svojom vjeroispoviješću razlikuju od ostalih pretežito islamskih turskih naroda. Pripadnici su pravoslavne kršćanske vjere.

Njihovo podrijetlo nije točno utvrđeno. Lingvistički pripadaju oguskoj skupini turskih jezika i stoga se drži da potječu od istočnoturskih Oguza, koji su se u 12. stoljeću doselili u Malu Aziju i na Balkan. Gagauzi su se priklonili Bizantu i pokrstili se. Bizant ih je naselio kao graničare na sjeveru današnje Bugarske, gdje su ostali sa svojim naseljima sve tamo do 18. stoljeća. Nakon toga su pod pritiskom islamizacije osmanlijskih Turaka otišli na sjever u moldavsko područje, gdje je vladao ruski car i gdje nisu bili ugroženi od islamizacije. Nevelike gagauske manjine od otprilike 20.000 ljudi žive još danas u Bugarskoj, Rumunjskoj i Ukrajini.

Gagauzi su vrlo rano prekinuli ratničku tradiciju turskih skupina naroda. Razvili su seosku kulturu, te uzgojem žitarica, vinograda i povrća postigli zavidno blagostanje. Sa svojim su susjedima, romanskim Moldavcima, živjeli u mirnom suživotu, a ostvarili su i dobre veze s Rusima i Ukrajincima. Gagauzi nisu postigli stečevine koje su po mjerilima Zapada glavna obilježja kulturno-povijesnog razvitka. Ne postoji hijerarhijski društveni oblik s moćnom političkom klasom, nema razvijene književnosti, nema industrije. Tek je Moskva 1957. godine naredila uvođenje njihova pisma utemeljenog na cirilici.

Kad je došlo do raspada Sovjetskog Saveza, Gagauzi su prvi put postupili suprotno svojoj tradiciji. Politički su se organizirali i počeli veoma glasno braniti svoje interese. Tomu su zacijelo pridonijele i vanjske okolnosti. Ozemlje njihova obitavališta - Moldavska Socijalistička Sovjetska Republika, zajedno s baltičkim i transkavkaskim republikama odigrao je važnu ulogu u raspodu Sovjetskog Saveza. Moldavija se već krajem osamdesetih godina počela udaljavati od Sovjetskog Saveza i ruskog naslijeda. Moldavski je postao službenim jezikom, a počele su se naglašavati i veze s Rumunjskom. Već u najranijoj povijesti to je područje bilo razlogom trajnog sukoba između Rumunjske i Rusije, odnosno Sovjetskog Saveza. Pakt Hitler-Staljin ustupio je to područje Sovjetskom Savezu. Sve dok je Rumunjska trpjela pod Ceausescuovim terorom, nitko u Moldaviji nije ozbiljno priželjkivao ujedinjenje sa srodnim susjedima.

Međutim, nakon njegova svrgavanja, glasovi za pripojenje Moldavije Rumunjskoj bili su sve jači, a spominjalo se i područje Besarabije.

Gagauzi su se plašili sve jačeg rumunjsko-moldavskog šovinizma, koji im je obećavao još manje prava, nego što su ih imali u bivšem Sovjetskom Savezu. I stoga su 19.

kolovoza 1990. proglašili svoju vlastitu republiku. Kako se nisu mogli uspješno othrvati Moldavcima, podredili su se središnjoj vladi u Moskvi. Njihov je primjer slijedila i na isti način postupila na istoku zemlje i Republika Dnjestar, koja je također pripadala Moldaviji, ali gdje su većinsko stanovništvo činili doseljeni Rusi. I dok su se Rusi iz Dnjestra mogli pouzdati u masovnu podršku iz Moskve, Gagauzi su bili upućeni sami na sebe. Sukob je ipak izbjegnut, jer je moldavski predsjednik Mirča Ion Snegur na kraju popustio. Zaustavio je daljnju rumunizaciju Moldavije i Gagauzima dao nade u zaštitu njihova kulturna identiteta. U to je vrijeme došlo i do popuštanja napete političke situacije. U ožujku 1994. održani su u Moldaviji parlamentarni izbori na kojima su sudjelovali i Gagauzi i time neizravno priznali odnose političkih snaga u zemlji.

Zauzvrat je moldavski parlament 23. prosinca 1994. donio statut o autonomiji Gagauza, kojim su dobili velike povlastice. Time je i službeno sukob okončan. Osim toga, u Moldaviji sada gotovo više nitko ne govori o priključenju Rumunjskoj. I to je, dakako, činjenica koja umiruje Gagauze, jer u Rumunjskoj, vječito neprijateljski raspoloženoj prema manjinskom stanovništvu, njihova bi egzistencija zacijelo bila ozbiljno ugrožena.

GALICIJCI

Rođeni Galicijac iz El Ferrola bio je i general Francisco Franco, bezobzirni pobornik španjolsko-kastiljanskog centralizma, a njegovi bliski suradnici još i danas obnašaju u Galiciji važne državne dužnosti. Međutim, otpor Francovoj diktaturi i pokret za autonomiju postojao je i u pokrajini Galiciji, jer su oprečja ili drugim riječima spoj suprotnosti - jedna od značajki galicijskog identiteta.

Galicija, područje na sjeverozapadu Španjolske, bila je prvobitno keltska. Iz tog doba potječe i naziv te pokrajine, jer su je Rimljani nazivali Galaecia. Na području kulture nailazimo još i danas na keltske tragove. Tradicionalni plesovi, nošnje, glazba i ostali

folklor srođni su s bretonskim, irskim ili škotskim. Štoviše, Galicijci čak poznaju i gajde, a zovu ih gaitas.

Poslije Kelta slijedili su Grci, Rimljani, germanski Svevi i Zapadni Goti. Pod maurskom vlašću nad Španjolskom, Galicija je bila jedno od posljednjih područja kamo su se povukli kršćani, što je dakako pridonijelo dubokoj i posebnoj povezanosti s kršćanskom vjerom. U europskom srednjem vijeku postao je galicijski Santiago de Compostela najvažnijim mjestom hodočašća. Navodno je tamo pronađeno mrtvo tijelo apostola Jakoba, španjolskog sveca zaštitnika. Hodočašće sv. Jakobu privlačilo je godišnje desetke tisuća hodočasnika, čak i iz istočne i sjeverne Europe, iako su istodobno nastavili živjeti i poganski elementi. Tako, na primjer, Galicijcima nije uopće smetalo niti se kosilo s njihovom vjerom sudjelovanje i bavljenje magičnim ritualima ili iscjeliteljstvom ljekovitim travama, što se Crkvi nije nikako dopadalo. Srednji je vijek bio doba procvata galicijske kulture. Oko središta Santiaga de Compostele razvio se bogat umjetnički život. Tamo su se sastajali pjevači, trubaduri i komedijaši iz kulturnih centara u Oksitaniji i Italiji. Galicijski jezik *gallego*, koji je vrlo srođan portugalskom, postao je oblikom izričaja veoma zahtjevna pjesništva. Čak je i pjesnički nadareni kastiljanski kralj Adolf Mudi koristio u 13. stoljeću galicijski za svoju liriku.

Pri kraju 13. stoljeća Galicija je pripojena kastiljanskom kraljevstvu i otada započinje njezino propadanje. Galicijski jezik potiskuje se u korist kastiljanskog, a Santiago de Compostela gubi svoje mjesto vjerskog europskog središta. Tomu je, dakako, pridonijela i Crkva, jer su se njezini interesi podudarali s interesima kastiljanske krune. U međuvremenu je, naime, proštenište Sv. Jakobu postalo popularnije od Rima, pa se papa uplašio za svoju prevlast nad kršćanstvom i stoga je potpomagao kastiljanskim kraljevima pri obuzdavanju Galicije.

Posljedica je bila stoljetno zaostajanje Galicije. Kulturni je život zamro, a nekoć tako važan jezik služio je još samo kao govorni jezik u krugu obitelji. U španjolskoj je javnosti gallego zvučao gotovo kao pogrda; Galicijce se prikazivalo glupanima, koji mogu steći ugled jedino preuzimanjem kastiljanske kulture.

Sredinom 19. stoljeća Galicija se pomalo budi iz rezignacije. Tomu je zacijelo pridonio i duhovni pokret romantike, koji je narodnome duhu dao sasvim novo značenje i vrednovanje. Do tog je vremena Galicija bila gotovo potpuno seoska zemlja. Tri trećine

pučanstva bili su seljaci i jedva da su raspolagali vlastitom zemljom. Najveći veleposjednici bili su Crkva i plemstvo i oni su seljacima davali zemlju u najam. Seljaci su, pak, proizvodili pretežito za vlastitu potrošnju. Tržište se razvijalo veoma sporo. Glavni dio poljoprivredne proizvodnje pokrivali su kukuruz, raž i krumpir, te uzgoj svinja i goveda. Industrija se vrlo slabo razvila, pa stoga i Galicija sve do danas pripada najsiromašnjim španjolskim regijama.

U Galiciji već stoljećima stagnira broj stanovništva između 2,5 i tri milijuna ljudi, unatoč visokoj stopi nataliteta. Razlog tomu svakako je i brojčano velika emigracija. U potrazi za srećom u nekoj drugoj regiji ili drugoj zemlji, odlazi u prvom redu znatan broj muškaraca. Početkom stoljeća bila je tradicionalna iseljenička zemlja Argentina. Nakon Drugoga svjetskog rata odredište su bile europske zemlje ili pak bogatije španjolske regije. Gotovo 40 posto muškaraca u najboljim godinama i sposobnih za privređivanje krenulo je "trbuhom za kruhom" izvan Galicije. Međutim, taj je društveni pokret ojačao ulogu žena, koje sve do danas nigdje u Španjolskoj, osim možda u Kataloniji, ne zauzimaju tako samosvjestan i važan položaj kao u Galiciji.

Moderni galicijski nacionalni pokret tridesetih godina 20. stoljeća znatno je utjecao na politički život. Stanovništvo je na referendumu 28. lipnja 1936. izglasalo statut o autonomiji, ali se njegovo provođenje u djelo izjavilo zbog španjolskog građanskog rata i Francova prisvajanja vlasti. Poput ostalih regija i Galicija je trpjela pod Francovom diktaturom, čija je ideologija o "jedinstvu domovine" razorila bilo kakvu galicijsku samostojnost. Slično kao i u Kataloniji, a sasvim suprotno negoli u Baskiji, ovdje pučanstvo nije pružalo nikakav otvoreni otpor. Frankizmu se suprotstavilo tako, što se u obiteljima nastavilo govoriti galicijski i njegovati kulturnu tradiciju u uskom obiteljskom krugu. Na taj je način ova regija bila pošteđena brutalne represije kakva se provodila u Baskiji.

Demokratski ustav iz godine 1978. priznao je autonomna prava Kataloncima, Baskima i Galicijcima. Iz anketa proizlazi da još i danas znatna većina Galicijaca vlada svojim vlastitim jezikom. Međutim, stoljećima provođeno obespravljenje nije moglo proći pored njih ne ostavivši nikakve tragove. Na sveučilištima se galicijski još uvijek smatrao manje vrijedan. Prema istraživanjima Sveučilišta u Santiago de Compostela iz godine 1992., spremnost docenata, studenata i uprave da se služe galicijskim gotovo je neznatna.

Dominantna osoba galicijske politike nakon Franca je Fraga Iribarne, predsjednik pokrajine Galicije. On je prije te dužnosti bio jednim od najbližih diktatorovih suradnika, a kao ministar za informiranje bio je mjerodavan i odgovoran za promicanje Francove centralističke politike. Izvan njegove domovine nije se, dakako, mogla tako brzo zaboraviti njegova prošlost. U srpnju 1992. natjecao se za mjesto predsjednika Skupštine europskih regija. Iako se zasjedanje održavalo u Santiagu de Composteli i delegati su bili dočekani s velikodušnim darovima i s vlastitom Iribarneovom brošurom tiskanom na sjajnom papiru, on se morao pomiriti s porazom od Katalonca Jordija Pujola. Galicijsko umijeće spajanja proturječnosti, očigledno ne može se baš svugdje razumjeti.

GUANČI (KANARI)

Kanarske otoke smatra se španjolskim turističkim rajem, gdje se može opušteno i neopterećeno uživati tijekom cijele godine. Danas gotovo nitko od mnogobrojnih turista ne opaža da Španjolska nije bila s Kanarima kulturno i povjesno tješnje povezana negoli sa Srednjom i Južnom Amerikom. Španjolska prevlast nad Kanarskim otocima posljedica je osvajanja u kasnom 15. stoljeću. O njenim posljedicama možemo u Velikom Brockhausu pročitati sljedeće: "Guanči, kojih je u doba španjolskog osvajanja bilo 25.000 - 30.000 potpuno su se stopili s osvajačkim narodom."

Definiramo li jedan narod samo biološki, tada je možda ta tvrdnja i opravdana. Međutim, kako u etničkom identitetu važnu ulogu igra i svijest, ustvrdit ćemo kako još i danas postoje Guanči, a i kanarski nacionalni pokret.

Prvobitno se naziv "Guanči" odnosio samo na predeuropske žitelje otoka Teneriffa, a danas se upotrebljava za stanovnike svih otoka. Etnički, lingvistički i kulturološki Guanči su srodni Berberima, predarapskim stanovnicima sjeverne Afrike. Njihovo naseljavanje seže unatrag sve do rane megalitske kulture, u kojoj je po svoj prilici bio raširen matrijarhat.

Kako na Kanarima nije pronađena nikakva kovina, a veze s afričkim ili europskim kopnom bile su gotovo neznatne, Guanči su se bavili isključivo preradom drveta i

kamena. Međutim, veoma ugodna klima pogodovala je sijanju žita i uzgoju ovaca, koza i svinja. Već su rimski pisci nazivali Kanare *fortunatae insulae* (sretni otoci).

Na otocima su prije Španjolaca osnovali svoje trgovačke postaje Arapi, Francuzi i Portugalci. Španjolci su osvojili mali arhipelag između godine 1473. i 1496., a on je stekao veliko značenje kao uporište flota za kolonizaciju Amerike. Iz kasnog 15. stoljeća potječe i najvažniji gradovi Las Palmas de Gran Canaria i Santa Cruz de Teneriffa. Pod španjolskom vlašću počinje sustavno koloniziranje otočja. Guanči su se izmiješali sa španjolskim doseljenicima i prihvatili vezanost za madridsku krunu.

Za kanarsku unutarnju politiku važno je dugotrajno suparništvo između Gran Canarie i Teneriffa. Teneriffa se tjesno oslanjala na španjolsku državu, dok je Gran Canaria težila većoj samostalnosti, poglavito u gospodarstvu. Godine 1927. španjolska je vlada podijelila otočje u dvije provincije: Las Palmas s otocima Gran Canaria, Fuerteventura i Lanzarote, te Teneriffa s otocima Teneriffa, La Gomera, La Palma i Hierro. Moderni kanarski nacionalni pokret takvu podjelu ne priznaje, jer to pridonosi raskolu i slabljenju kanarskog identiteta.

Tridesetih godina Kanari su, nažalost, postali poznati po nemilu događaju. Naime, republikanska vlada u Madridu premjestila je kao zapovjednika na otočje generala Francisca Franca, antidemokratskog glasnogovornika vojske, da bi na taj način ograničila njegov utjecaj. To se pokazalo veoma teškom zabludom, jer je Franco od Kanarskih otoka učinio središte neprijateljskih snaga Republike. Pod njegovim se vodstvom vojska digla 18. srpnja 1936. protiv demokratske vlade. Time je započeo španjolski građanski rat, koji je završio tri godine kasnije pobjedom frankističke vojske. Još za Francove diktature došlo je na Kanarima do autonomističkih težnji. Godine 1958. osnovali su odvjetnici pokret *Canarias Libre* (Slobodni Kanari), ali je utjecaj tog pokreta ostao gotovo nezamjetan. Skupina se kasnije stopila s ilegalnom Komunističkom partijom Španjolske.

Gospodarstveni su razlozi ipak ojačali autonomističke snage. Nakon zatvaranja Sueskog kanala 1956. godine, Kanari su postali značajno novo svjetsko trgovinsko uporište. I kad je središnja vlada htjela ukinuti carinske slobode koje su bile na snazi sve od godine 1852., odmah je time dobila protiv sebe i kanarsko gospodarstvo.

Najznačajniji kanarski nacionalni vođa Antonio Cubillo osnovao je godine 1965. pokret MPAIAC (Pokret za samoopredjeljenje i neovisnost Kanarskih otoka), s glavnim standom u Alžiru. Uz alžirsku podršku MPAIAC je započeo emitiranjem “Slobodnog glasa Kanara”, ali su u MPAIAC-ove aktivnosti bili uvršteni i bombaški napadi, u čemu, dakako, pokret nije našao na potporu kanarske javnosti. Španjolska vlada odgovorila je na isti način. U travnju 1978. Cubillo je teško ranjen u atentatu tajne službe. U to doba Alžir je već bio odustao od podrške MPAIAC-u, budući da promijenjene političke okolnosti u Španjolskoj nakon Francove smrti nisu mogle više opravdavati nikakvu daljnju aktivnost u egzilu. Stoga se Cubillo u kolovozu 1985. vratio na Gran Canariu, ali je tada uhićen i odveden u Madrid.

Danas kanarski nacionalisti sudjeluju u legalnoj političkoj borbi. Njihovi su ciljevi usmjereni u prvome redu na izmjenu izbornih zakona. Dužnosnike vlade, uključivši policiju i vojsku, koji su rođeni na kopnu, želi se isključiti iz kanarskih izbornih lista, a za kanarske emigrante od kojih mnogi žive u Venezueli, zahtijeva se izborno pravo. Ali, od milijun Kanaraca, samo 10 posto predstavlja nacionalistički birački potencijal.

KATALONCI

“Mi, Katalonci, nemamo nikakve koristi od toga što pripadamo Španjolskoj. Naprotiv, nama to donosi političku štetu. A Madrid postupa s nama na način, kakav je neprimjeren jednoj naciji. Katalonija mora postati slobodnom i suverenom”, zahtijeva organizacija mladeži unutar vladajuće Katalonske nacionalističke stranke, CiU (Convergencia i Unio). Takvi tonovi nisu ni rijetkost niti ništa neobično u sjeveroistočnoj španjolskoj pokrajini. U Europi gotovo ne postoji narod koji nastupa toliko samosvjesno, kao što to čini deset milijuna Katalonaca koji se za razliku od Oksitanaca, na primjer, ne pozivaju isključivo na svoju nekadašnju veličinu. Katalonija danas predstavlja politički i gospodarstveno snažnu regiju; njezini stanovnici najveća su jezična manjina na cijelom kontinentu. (O uporabi pojma “manjina” u odnosu na Katalonce vidjeti uvodno poglavlje.)

Katalonski pripada u iberoromansku skupinu jezika, a proširen je i izvan granica pokrajine Katalonije. Njime se govori i u dijelovima regije Valencia, na Balearskim otocima, u Andorri, u francuskom departmanu Pyrenees-Orientales kao i regiji Alghero na Sardiniji. Prvobitno je jezik nastao u malenoj pograničnoj marki Karla Velikoga, što ju je zasnovao kao zaštitu od Maura na istočnim ograncima Pireneja. Već od samog početka postojao je tjesan dodir s Oksitanijom, čiji je jezik srođan katalonskom.

Rezultati ispitivanja katalonske vlade iz godine 1986. pokazuju da danas svojim jezikom govori 90 posto Katalonaca, što je okolnost vrlo neuobičajena za europske manjine.

U antičko doba proživjela je Katalonija sudbinu većine sredozemnih regija. Oko 200. godine prije Krista bila je dijelom Rimskoga Carstva; za seoba naroda tamo su se nastanili Alani i Vizigoti. U doba cara Karla Velikog bila je Katalonija posljednji bastion Franačkog Carstva protiv Maura. Poslije Karlove smrti započeo je ustank Katalonije, a grofovi pogranične marke oslobođili su se od Franačkog Carstva u kasnom 9. stoljeću.

Godine 985. ujedinili su se u jedno upravno područje sa središtem u sve jačoj trgovачkoj luci Barceloni. Tri je stoljeća Katalonija bila jedino područje kršćanske vladavine na španjolskoj sredozemnoj obali. Godine 1137. Katalonija se ženidbom svog vladara ujedinila sa susjednom kneževskom kućom Aragón. Time je znatno povećan njezin utjecaj, pa je Barcelona toliko ojačala da je čak preuzela prevlast Genove i Venecije na Sredozemnom moru.

Tijekom tog gospodarskoga i političkog procvata regija je, dakako, bila prijemljiva za kulturne utjecaje susjednih država. Oksitanski trubaduri, humanizam i talijanska renesansa obogaćivali su život i poticali na duhovne raspre. Krut, autoritarni vladarski sustav u Kataloniji nije nikada mogao uspjeti.

Propast Katalonije započela je rekonkvistom, odnosno progonom Maura iz Španjolske. Tomu je pridonijelo i otkriće Amerike, jer su te obje okolnosti značile porast moći Kastilije kao najznačajnijeg suparnika Katalonije. Godine 1474. ujedinile su se vladarske kuće Kastilije i Aragóna. Bilo je to protiv volje Katalonaca, iako su Katalonci u početku još uspijevali braniti svoja prava.

Od 16. stoljeća provodio je dvor u Madridu sve jaču centralističku politiku, koju je podržavala vrlo utjecajna Crkva. Kraljev cilj je bio povećati namete i poreze u

pokrajinama. Samosvjesni Katalonci nisu nikako mogli prihvatiti tu politiku. Uz francusku su se pomoć digli 1640. godine protiv kralja Filipa IV., ali su nakon dvanaest godina borbe morali priznati poraz. Francuska je iskoristila taj sukob i zahtijevala od Španjolske određena područja. Madrid je Pirenejskim mirom 1659. godine ustupio Francuskoj sjevernu Kataloniju, Roussillon i Cerdagne.

Takav tijek zbivanja Kataloncima ipak nije značio potpuni poraz. Oni su, doduše, morali priznati španjolsku krunu, ali su i dalje zadržali svoja posebna prava, među kojima i jezičnu autonomiju. Kraj svih povlastica donio je španjolski rat zbog nasljedstva na prijestolju od godine 1701. do 1714., u kojem su se za prevlast u Španjolskoj borili Habsburgovci protiv Bourbona, što ih je podupirala Francuska. Katalonci su se nadali pobjedi Habsburgovaca s nadvojvodom Karлом, koji su na kraju izgubili rat. Godine 1714. osvojena je Barcelona i tim je činom na određeno vrijeme zapečaćena propast Katalonije. Katalonski je zabranjen kao službeni i pravni jezik, a sve su državne institucije bile podčinjene madridskoj kruni.

Unatoč političkoj marginalnosti, Barcelona je i u 19. stoljeću zadržala značenje važne industrijske regije. Najuspješnija je bila proizvodnja tekstila i prerada kovina. Iz te se gospodarske snage razvila i nova nacionalna svijest. Početkom 20. stoljeća ojačao je katalonski pokret za autonomiju, čiji su nositelji bili pretežito intelektualci.

Politički su probor Katalonci postigli 1931. godine kad su lijeve republikanske stranke sa znatnom većinom pobijedile na izborima za općinsko vijeće. Srušile su monarhiju, proglašile Drugu Republiku i objavile kraj centralizmu. Katalonija je 25. rujna 1932. dobila statut o autonomiji. Regija je iznova dobila svoj vlastiti parlament, svoju vladu, svoj proračun i odlučivanje u kulturi, a postala je osim toga pokušno polje za različite društvene skupine. Nigdje se drugdje u Europi nisu političke utopije činile tako ostvarivima kao u Kataloniji. Uz tradicionalne desne i lijeve stranke, znatan su utjecaj imali i anarho-sindikalni pokreti i radničke milicije. Ta različitost, međutim, nije uvjetovala ni kaos ni rasulo, nego kreativnost i poduzetan duh. Društvo je i dalje funkcionalo.

Kao što je poznato, velika sloboda u cijeloj Španjolskoj nije potrajala dugo. Godine 1936. izveli su generali pod vodstvom Francisca Franca puč protiv Druge Republike i

time izazvali španjolski građanski rat. Katalonija je postala središtem otpora protiv fašizma, ali naposljetku su i tamo pobijedile Francove trupe. Zauzele su Barcelonu 26. siječnja 1939. i likvidirale sve autonomističke, separatističke i ostale oporbene pokrete. Katalonija se morala politički, gospodarstveno i kulturno posvema podrediti središnjoj vladi. Tko god bi pružao otpor, postajao je žrtvom brutalne represije. Neke geste simbolične su za politiku tadašnje središnje vlade prema Kataloniji. Tako je, primjerice, u Barceloni upravo Trg Katalonije preimenovan u Trg španjolske vojske.

U Kataloniji je za razliku od Baskije otvoreni otpor Francovoj diktaturi bio gotovo iznimka. Doduše i tu se konstituirao oružani pokret imenom *Terra Lliure*, ali je u usporedbi s ETA-om ostao gotovo beznačajan. Nedostatak militantnosti točno je odgovarao katalonskoj tradiciji, jer i svoju prijašnju veličinu Katalonija nije izvojevala ratom, nego diplomacijom i trgovinom. Kad se Franco kasnih pedesetih godina učvrstio na vlasti i nastojao ostvariti što bolje veze sa SAD-om i Zapadnom Europom, tada je glede nacionalnosti učinio prve ustupke upravo Kataloncima. Katalonski se jezik vratio u uporabu u javni život. Odmah su počele izlaziti katalonske novine, knjige, pa su se čak davale i televizijske emisije, što je u Baskiji primjerice bilo nezamislivo. Sve društvene skupine - poduzetnici, Crkva i radništvo - podupirali su težnje za autonomijom.

Poslije Francove smrti, koja je omogućila demokratizaciju i bojažljivu decentralizaciju, Katalonci su odmah iskoristili konstitucionalne mogućnosti za široku autonomiju. Uz katalonski regionalizam usko se veže ime Jordi Pujol. Bivši politički zatvorenik i konzervativni političar CiU-e predsjednik je Katalonije, a od godine 1992. i predsjednik Skupštine regija Europe. Uživa ugled izrazito vještog diplomata, kojemu uspijeva progurati svoje zahtjeve uvijek točno do granice tolerancije središnje vlade. Tako je njegova vlada uspjela podignuti katalonski na razinu prvog službenog jezika. I gospodarski Katalonija zauzima istaknuto mjesto u Španjolskoj. Zato i katalonski političari traže samostalnu poreznu vlast. Takve su inicijative iznijele Katalonce na glas da nesolidarno zastupaju samo svoje vlastite interese. To, međutim, nije nimalo štetilo diplomatskim uspjesima, jer je u rujnu 1993. Madrid dopustio katalonskoj vladu, da sama potražuje porez na dodanu vrijednost.

Katalonci se kao nacija uspijevaju predstaviti i pred svjetskom javnošću. Veliki događaji poput Olimpijskih igara 1992. u Barceloni bili su demonstracija katalonske samostojnosti, kada se prigodom svih svečanih ceremonija uvijek najprije izvodila katalonska himna. I stoga s obzirom na takve mogućnosti u ovom trenutku i nije zahtjev za potpunom nezavisnošću tako glasan.

Danas u Francuskoj živi blizu 300.000 Katalonaca. Premda oni poput ostalih manjinskih naroda već stoljećima trpe pod pariškim centralizmom, oči mnogih Katalonaca uperene su s divljenjem u Francusku. Tipična je za njih izjava Angela Coloma, predsjedavajućega lijeve ERC stranke: "Mi, Katalonci, razlikujemo se od cijele Španjolske u jednoj vrlo važnoj točki: nismo ništa izgubili u Latinskoj Americi. Mi smo izrazito europska zemљa. Oduvijek su postojale veoma tjesne veze između francuske i katalonske kulture. Ne poričem da prema Francuskoj osjećam osobitu simpatiju." Bojažljiva regionalistička Mitterrandova politika omogućila je francuskim Kataloncima skromnu kulturnu autonomiju. Ali, u Španjolskoj su Katalonci od takvih stečevina još vrlo daleko.

KORNI I MANI

Govori li se o keltskom naslijeđu na britanskim otocima, onda se pritom uglavnom misli na Irsku, Škotsku i Wales. O malim područjima gdje se sve do danas sačuvala keltska tradicija, barem u tragovima, zna se vrlo malo. Tu spadaju poluotok Cornwall na jugozapadu Engleske i Isle of Man u Irskome moru.

Kelti su bili indoeuropski narod, kojima podrijetlo nije sasvim razjašnjeno. Općenito se njihovim pravim zavičajem smatra Češka. Između osmog i prvog stoljeća prije Krista oni su vladali velikim dijelovima Europe, a tijekom njihova procvata u 4. stoljeću čak su ugrožavali i sve moćniji Rim. Početkom kršćanskog računanja vremena počeli su ih Germani i Rimljani sve više potiskivati prema europskim rubnim područjima. Njihova se kultura najdulje očuvala na britanskim otocima.

Otočki Kelti dijele se u dvije velike skupine srodnih jezika; gaelsku s irskim, škotskim i manskim, te kimrišku s velškim, kornskim i bretonskim. U otočke Kelte spadaju i Bretonci, jer i oni potječu odatle i u tjesnom su srodstvu s Kornima.

U Cornwallu je postojala visoko razvijena kultura još prije keltskog doseljavanja. I tamo postoje kao i u Bretanji mnogobrojne dolme i menhire, koje potječu iz megalitskog doba. Keltsko se razdoblje zadržalo živim prije svega u sagama i mitovima. Da samo spomenemo Tintagel, značajno mjesto iz sage o Arturu. Germanski Angli i Sasi, koji su u 5. i 6. stoljeću osvojili Britaniju, nisu stigli do Cornwalla, pa je poluotok zadržao svoju neovisnost sve do 10. stoljeća. Iako je 936. godine engleski kralj Aethelstan od Wessexa proširio svoju vladavinu sve do Cornwalla, Korni su ipak očuvali svoju kulturnu samosvojnost još dalnjih 500 godina.

Do ratnih sukoba došlo je tek godine 1497. u doba kralja Henrika VII. iz velške kuće Tudor. Kako bi financirao svoje ratove protiv Škotske, Henrik je povisio poreze u Cornwallu, čemu su se suprotstavili kornski plemići, ali ih je porazila kraljeva vojska 17. lipnja 1497. u bitci kod Blackheatha. Idućih stoljeća došlo je do propasti kornskog jezika, za što su odgovornost snosi upravo reformacija, koja je inače u drugim dijelovima Europe promicala narodne jezike. Britanska je Crkva, naime, uždigla engleski jezik do kultnog jezika cjelokupnog otočkog carstva.

Integracija u britansko gospodarstvo ubrzala je nestanak kornskog jezika. Poluotok je odvajkada bio poznat po bogatim nalazištima kositra i bakra, a engleska je kruna u novije vrijeme to sve više i više iskorištavala. Krajem 18. stoljeća kornski jezik gotovo je potpuno izumro. Ipak, očuvani su mnogobrojni tekstovi iz književnosti, dokumenti, povelje i drugi izvori, koji su početkom 20. stoljeća predstavljali temelj nove kornske renesanse.

Sredinom 20. stoljeća kornski regionalni pokret dobiva novi zamah, a i organizacijski je bolje utemeljen. Osniva se Kornsko jezično nadleštvo (*Kesva an Tavas Kernewek*), orientirano isključivo na područje kulture, te udruga Sinovi Cornwalla (*Mebyon Kernow*), koja ima i političkih namjera. Danas nekoliko tisuća ljudi ponovno govori kornski jezik, što ima pretežito karakter hobija, jer je on, naime, i nadalje ugrožen činjenicom da nema u britanskom društvu nikakve upotrebljene vrijednosti.

Cilj *Mebyon Kernow* nije, dakle, samo očuvanje jezika. Organizacija se smatra regionalnim pokretom koji nastoji izboriti autonomiju Cornwalla i njegovati keltsku kulturu u svim njenim oblicima. Od Sinova Cornwalla odcijepila se godine 1975. isključivo politički orijentirana frakcija Cornisch Nationalist Party. Na lokalnim izborima na kojima je ponekad sudjelovala i udružba *Mebyon Kernow*, kornske stranke osvajaju u pravilu nekoliko mandata. Međutim, britansko većinsko izborno pravo onemogućuje njihovu nazočnost u nacionalnom parlamentu Londona.

Politički se Korni okreću u prvoj redu protiv daljnog dospjavanja engleskih naseljenika, protiv razvoja turizma, te protiv velikih industrijskih projekata koji vode uništenju okoliša. Stoga su investitori iz Engleske omrznuti, jer su uvijek u načelu protiv kornskog regionalizma. Nekada su se čak događala i otpuštanja aktivista *Mebyon Kernowa*.

Danas u Cornwallu živi jedva 400.000 ljudi. Etnički nije moguće razlikovati Korne od onih koji to nisu. Korn je u prvoj redu onaj, tko se osjeća povezan s keltskom tradicijom.

Za razliku od Cornwalla, otok Isle of Man na kojem živi 55.000 žitelja ima vlastitu upravu i parlament, premda su nadležnosti veoma ograničene. I ovaj otok, kao uostalom i druga keltska područja, raspolaže mnogobrojnim pretpovijesnim spomenicima koji svjedoče o svojevrsnoj visokoj kulturi. Poslije keltske ere ovim su krajevima od 8. do 10. stoljeća vladali Vikanzi. Nakon toga, otok je bio samostalan, sve dok 1263. godine nije potpao pod škotsku krunu. Sto godina kasnije Škotska je morala otok opet prepustiti Engleskoj, ali stvarni suverenitet nad Manima uživa engleska kraljevska kuća tek od 1765. godine.

Engleska je vladavina dovela do opterećenja i zadiranja u domaće gospodarstvo. London je zaustavio unosno krijumčarenje i opteretio Mane visokim porezima i stoga je mnogo stanovnika emigriralo u Ameriku. London je godine 1865. malo popustio u takvoj politici, pa je Isle of Man dobio skromnu autonomiju s poreznim olakšicama, što je dovelo do porasta poljodjelstva i uzgoja stoke. Međutim, time su se opet okoristili bogati Englezi, jer su se preselili na Isle of Man, kako bi uštedjeli na porezima. Tada su, dakako, i naglo porasle cijene zemljišta, a Englezi su izazvali protiv sebe tamošnje domaće stanovništvo.

I dok je gospodarski i politički položaj Mana donekle zadovoljavajući, autonomija nije mogla zaustaviti kulturno propadanje. Jezik koji je najsrodniji škotskom, gotovo da je izumro. U najboljem slučaju tim se jezikom kao drugim materinskim jezicima služi još svega nekoliko stotina ljudi. Premda regionalni pokret svesrdno radi na kulturnoj renesansi poput one u Cornwallu, njegov utjecaj još uvijek odviše slab.

KORZIKANCI

Korzikancima nije nimalo lako nositi se sa svojom poviješću. Upravo je njihova najpoznatija povjesna ličnost bila odgovorna za propast korzičkog gospodarstva i kulture. Riječ je, dakako, o Napoleonu Bonaparti, "velikom Francuzu", koji se rodio 1769. godine u današnjem glavnom gradu Ajacciou, od oca talijanskog plemenitaša i majke Korzikanke. Sve do kraja života Napoleon je govorio francuski s korzičkim naglaskom, ali ga to nije nimalo omelo, da na račun malih naroda u tradiciji Velike revolucije pismeno provede francuski centralizam.

Korzika je već u doba prije kršćanstva doživjela mnoga naseljavanja i osvajače, ali nijedna se povjesna faza nije toliko usjekla u život ljudi, kao francuska vladavina u vremenu od prošlih 230 godina. Prvobitno su Korziku naseljavali ligurski narodi, poslije kojih su slijedili Feničani, Etruščani, Grci i Kartažani. Svi su oni pridonijeli svojim obolom korzičkom identitetu. Godine 227. prije Krista Korzika je došla pod rimsku vlast. U to je doba nastao korzikanski jezik, koji pripada romanskoj skupini jezika i bliži je talijanskome nego francuskome. Germanski su Vandali istisnuli Rimljane, a oni su pak morali uzmaknuti pred Istočnim Gotima i Langobardima. Kad su Mauri u 8. stoljeću osvojili najveći dio Španjolske, pokušali su proširiti svoju vlast i na Korziku (i Sardiniju). Talijanski gradovi-države Pisa i Genova uspjeli su odbiti Maure i stavili otok pod svoj nadzor. Vladavina Genove trajala je s prekidima do godine 1768., kada je taj grad-država ustupila Korziku Francuskoj.

U 18. stoljeću je centralizam u Francuskoj postao prevladavajućom ideologijom. (Više o pozadini i razlozima tomu vidjeti u poglavljju o Bretoncima.) Korzika je to izravno

osjetila. Otok je sve do ustupanja Francuskoj bio gospodarski nezavisan. Pučanstvo je živjelo od poljodjelstva i uzgoja stoke. Vlastitim se jezikom govorilo po cijelom otoku, a veliki dijelovi otoka nisu potpali ni pod čiju vlast. Kliše o Korzikancima kao divljem, slobodoljubivom i gorštačkom narodu, koji unatoč moćnih napadača nikada nije bio do kraja pokoren, ali je bio u vjećitim razmiricama unutar sebe sama, sadrži zrno istine. Na jugu zemlje bila je čak raširena i krvna osveta.

Francuska je centralistička vlada najprije uništila korzičko gospodarstvo. Sav je uvoz iz Francuske oslobođen carina, a korzički je izvoz opterećen posebnim porezom. Tim potezom svi su francuski proizvodi postali jeftiniji i bili bez konkurencije, dok se Korzikanci nisu mogli nikamo probiti svojim proizvodima. Vlada je taj nepravedni porezni sustav ukinula tek godine 1912., dakle u vrijeme kad je svoju ulogu već potpuno ispunio. Još se danas na otoku proizvodi samo osam posto živežnih namirnica i pet posto robe široke potrošnje, a ostatak se uvozi pretežito iz Francuske.

S gubitkom gospodarskih podloga započinje iseljavanje Korzikanaca. Danas je Marseille na jugu Francuske grad s najvećim brojem korzikanskog stanovništva. Tamo živi oko 200.000 Korzikanki i Korzikanaca; na Korzici ih ima još svega 150.000. Prije stotinu godina bilo ih je 360.000. Opadanju broja korzikanskog stanovništva pridonijela je i francuska vojska. Naime, u Prvom svjetskom ratu Francuska je ciljano slala Korzikance i pripadnike drugih manjina na ona mjesta, na kojima su se u bitkama predviđali najveći gubici; tijekom rata poginula je četvrтina svih korzičkih muškaraca. U svijesti Korzikanaca još je uvijek nazočna ta trauma.

Francuzi koji su se djelomice naselili na Korziku već nakon ukidanja Pariške komune 1871., čine danas 90.000 stanovnika Korzike i vladaju svim društveno važnim područjima. Međutim, u tom povlaštenom sloju pretežito je riječ o "alžirskim Francuzima". Nakon poraza Francuske u Alžиру i nezavisnosti te sjevernoafričke države, de Gaulleova je vlada naselila na Korziku tamošnji francuski gornji sloj. Pridošlice su dobile najplodniju zemlju i širokogrudnu podršku države. Tim su sredstvima uredili unosne plantaže izvoznih proizvoda. U prvom je redu cvala trgovina vinom za francusko tržište. Korzikanci su protežiranje alžirskih Francuza doživjeli kao još jednu diskriminaciju; odnosili su se prema njima s velikom rezervom, a oni nisu učinili gotovo

ništa kako bi srušili tu uzdržanost. Umjesto toga još su se čvršće zbili i potpuno se izolirali od domaćeg stanovništva.

Domaće je stanovništvo isključeno također iz turizma, važnog izvora deviza. U rukama stranih poduzeća ili privatnih osoba nalazi se 83 posto svih turističkih objekata.

Propadanjem gospodarstva započinje i propadanje kulture. Tek se zanemarivi broj francuskih doseljenika potudio naučiti korzikanski. A ostalo su učinile administrativne mjere; francuski postaje službenim jezikom i jedinim nastavnim jezikom u školama.

Danas svojim vlastitim jezikom vlada još samo oko 20 posto Korzikanaca, što je izravni rezultat takvih mjera.

Vlada je politički podijelila otok u dva departmana: sjever s glavnim gradom Bastia i jug s glavnim gradom Ajaccio. Vrhovnu izvršnu vlast ima prefekt kojega postavlja Pariz i koji je odgovoran isključivo Parizu.

Šezdesetih godina počeo se javljati otpor protiv tog modernog oblika internog kolonijalizma. Korijene svog vlastitog identiteta iznova su otkrili u prvome redu mladi ljudi. Oni su se istodobno okrenuli protiv starosjedilačkih obitelji, koje su uspostavile dobre odnose i prilagodile se francuskoj vlasti. Za političku platformu osnovali su *Action Regionalist Corse* (ARC). Vlada u Parizu odgovorila je represijama i godine 1975. zabranila ARC. Time, međutim, nije postigla nikakvo slabljenje korzičkog pokreta, nego eskalaciju razračunavanja. Organizacije osnovane nakon toga, kao što je FLNC (Fronta nacionalnog oslobođenja Korzike) također su prihvatile nasilne oblike otpora. FLNC je odgovoran za mnogobrojne bombaške napade, pri čemu izbjegava ljudske žrtve i nastoji prouzročiti samo materijalne štete. Prvenstveni ciljevi su državne ustanove i imanja alžirskih Francuza, te turistička infrastruktura, kojoj su na taj način nanesene i velike štete.

Izborom Françoisa Mitterranda za francuskog predsjednika godine 1981. pokret se donekle primirio. Socijalist Mitterrand pokušao je kao i u slučaju drugih regionalnih pokreta učiniti Korzikancima neke ustupke, ne dovodeći u pitanje načelnu francusku prevlast. Amnestirao je aktiviste FLNC-a, konstituirao izravno biranje iako nemoćnog regionalnog parlamenta i naglašavao kulturnu samobitnost. Ali, centralističke gospodarstvene strukture zadržale su se i nadalje, a u rješavanju problema nastave u

školama Pariz nije učinio nikakve veće koncesije negoli i prema drugim narodima. I stoga FLNC ne odustaje od oružane borbe. Ta je organizacija dokazala svoju jakost unatoč oštih represija sigurnosnih snaga u rujnu 1993. prigodom posjeta predsjednika Mitterranda i premijera Balladura. Političari su u Bastiai i Ajacciu nazočili proslavi 50. obljetnice oslobodenja Korzike od njemačke okupacije. Usprkos ekstremnih sigurnosnih mjera, posjet je pratio čitav val bombaških napada.

Međutim, svi napadi koji su Korziku donijeli na naslovne stranice novina ne idu na račun FLNC-a ili drugih nacionalističkih ekstremista. Na Korziku se početkom devedesetih proširila mafija iz Italije, privučena unosnim poslovima s nekretninama. Korzičkim nacionalistima su mafijaške akcije trn u oku, pa stoga FLNC ne isključuje ni akcije protiv mafije. Rezultat je sve jači i rastući val nasilja.

Borba za korzički identitet služi se osim nasilničkim i miroljubivim sredstvima. Ali, budući da takve aktivnosti nikada nisu spektakularne, u inozemstvu se gotovo i ne čuje za njih. U gradu Morta na zapadu otoka nalazi se, na primjer, korzička "Mala škola", nastala privatnim inicijativama, kojoj je cilj približiti djeci jezik i upoznati ih s njim prije uključenja u francuski školski sustav. Postoji poduka korzičkoga jezika i za odrasle, a najbolji pokazatelj da se odnosi ipak mijenjaju, vidi se u podatku da se među postarijim učenicima nalaze čak i Francuzi. Prije svega, dvadesetak godina nikome iz "grande nation" ne bi palo na um učiti korzički jezik.

I politički Korzikanci mogu zabilježiti tek male uspjehe. Prvi put regionalni parlament, izabran u ožujku 1992., raspolaže određenim nadležnostima u unutarnjim poslovima, kao što je planiranje prometa, izgradnja cesta ili poljodjelstvo, a korzikanske stranke polažu velike nade u Bruxelles i Europsku uniju. Suočeni s dalnjom regionalizacijom Europe i Korzikanci žele pregovarati i zatražiti potporu za svoju zemlju izravno s Bruxellesom.

Ukoliko se ta nadanja izjalove, nije isključeno daljnje širenje sukoba.

LUŽIČKI SRBI

Gotovo ništa više ne podsjeća na to da je nekada rijeka Laba bila istočna granica njemačkog područja naseljavanja. Iz tog razdoblja potječe blizu 60.000 Lužičkih Srba u Lužici, jugoistočnom vršku ujedinjene Njemačke. Lužica je bila posljednje područje kamo su se povukli lapskoslavenski narodi pred njemačkim naseljavanjem istoka. I dok su Nijemci nakon snažnog otpora pobijedili slavenske narode na sjevernoj Labi te su oni nestali iz povijesti, dotle su se Lužički Srbi povukli u nepristupačne šumovite predjele na rijeci Sprevi. Zbog škrrosti zemlje Lužica je bila neutraktivna za kolonizaciju i za bilo kakva druga državna uplitana.

Lužičkosrpski jezik vrlo je srođan slovačkom. Za razliku od ostalih slavenskih naroda, Lužički Srbi nisu nikada uspjeli stvoriti vlastitu državu. Njihova je politička organizacija ostala ograničena uglavnom na lokalnoj razini. Stoga su u novo doba i postali igračka u rukama susjednih velesila.

Još sredinom 19. stoljeća Lužički su Srbi sa 166.000 duša činili polovinu stanovništva Lužice. Živjeli su pretežito od poljoprivrede koja je od njih zahtjevala mnogo uloženog truda, a donosila relativno male prihode, jer pjeskovito tlo nije moglo davati dobar urod. I zato su mnogi mladi Lužički Srbi potražili sreću u Dresdenu, Leipzigu ili drugim velikim gradovima. Na selu su ponajviše ostajali samo stariji žitelji, pa je već i tada bila ugrožena lužičkosrpska baština. Do godine 1930. smanjio se broj stanovništva na 111.000, jer mnogi iseljenici nisu u gradovima uspijevali očuvati svoj identitet.

Nakon Drugoga svjetskog rata situacija se izmjenila iz temelja. Goleme zalihe lignita zainteresirale su planere istočnonjemačkog gospodarstva, jer su oni pridavali veliku važnost samostalnoj opskrbi energijom. Ta su bogata nalazišta čak dopuštala SED-u (Jedinstvena socijalistička stranka Njemačke) da glede energije bude izrazito širokogrudna, jer se činilo da je ima u neograničenim količinama. Za Lužičke Srbe ta su nalazišta bila istodobno i blagoslov i prokletstvo. Odjednom je u regiju počeo pritjecati državni novac, što je mladeži nudilo gospodarske perspektive, pa se iseljavanje pomalo usporavalo, a porastao je i životni standard. Doduše, žrtve kopanja lignita bila su i poneka sela, ali je otpor protiv toga ipak bio veoma malen, jer su ta sela najčešće naseljavali samo još starci, pa su ionako bila predodređena za propast. U međuvremenu

su se počele pokazivati i loše strane te industrijalizacije: ekološko uništavanje i raslojavanje stanovništva.

Lignit se kopao dnevnim kopom na površini zemlje, bez obzira na posljedice. U nekim su dijelovima zemlje ostale prave pustinje nakon iskapanja: preorano zemljište bez vegetacije, što ga naraštaji i naraštaji neće više moći koristiti. Ruku pod ruku s ekološkim uništavanjem išla je i nova kolonizacija i ubrzo postigla ono, što su Lužički Srbi sprečavali stoljećima; naime, na to je područje doseljavalo sve više i više Nijemaca, pa je udio Lužičkih Srba u ukupnom broju stanovništva pao na vrlo malen postotak. Došlo je, osim toga, i do daljnje asimilacije, jer su se u mješovitim brakovima djeca većinom odgajala kao Nijemci. Kao posljedica svega toga danas ima u najbolju ruku samo još 60.000 Lužičkih Srba.

Njihovo središte je malena katoličko-lužička enklava na prostoru trokuta Kamenz - Hoyersewerda - Bautzen (Budišin). Smještena je na jugozapadu prvobitnog područja naseljavanja i oduvijek je imala svoj vlastiti tijek razvoja. Za razliku od većine Lužičkih Srba njeni se stanovnici nisu tijekom reformacije priključili protestantizmu, pa su bili prisiljeni suprotstaviti se dvostrukoj prijetnji: Nijemcima i svojim sunarodnjacima protestantima. To ih je očvrsnulo i ojačalo njihovu postojanost na velike društvene promjene.

Posljedice tih promjena vidljive su i u gradu Hoyersewerdu, koji je uz Rostock, Mölln i Solingen postao simbolom nasilja protiv stranaca. Sve do Drugoga svjetskog rata Hoyersewerda je bio dosadan lužički provincijski gradić s jedva 7000 stanovnika. Nakon rata broj stanovnika se više nego udeseterostručio, iako se preostale lužičke obitelji u gradu mogu izbrojiti na prste obje ruke. Ružne, nezgrapne betonske zgrade u kojima mladež odrasta bez perspektive i bez ikakve veze sa svojim korijenima, bile su idealno tlo za pothranjivanje rasističkog nasilja.

Pa ipak, bilo bi odviše jednostavno prebaciti svu odgovornost za ugroženo lužičanstvo isključivo na Njemačku Demokratsku Republiku (DDR) ili na njezinu gospodarsku i energetsku politiku. Štoviše, država se na mnogim područjima pokazala prema slavenskoj manjini izuzetno snošljivom. Primjerice, nigdje drugdje u zemlji nije bilo dopušteno njegovati na taj način stare kršćanske običaje. Tako se Uskrs slavio dva dana

jedino u Lužici. Na uskrsni pondjeljak održavao se tradicionalni uskrsni ritual. Bio je to zapravo stari pretkršćanski kult plodnosti kojim se pozdravlja proljeće i obilježava mjesna granica. Danas je on čvrsto integriran u kršćansku vjeru, a takvi su običaji ipak predstavljali određenu mogućnost otklona od partiskske države.

Tolerancija SED-a nije se odnosila samo na vanjske oblike. Lužičkosrpski lingvist Helmut Fasske nije želio ispustiti iz vida napore vodstva DDR-a i poslije ujedinjenja Njemačke: "Lužički Srbi nisu nikada prije imali takve kulturne ustanove za njegovanje vlastita jezika, kulture i povijesti, kao što je to bilo u bivšoj Njemačkoj Demokratskoj Republici. Nikada prije nije postojala znanstvena ustanova koja bi do te mjere profesionalno izučavala, njegovala i u svijest svojih sunarodnjaka usadivala lužičkosrpski jezik, povijest njegove kulture i opću povijest. Još nikada nije postojao državni narodni ansambl, ili tako velika nakladnička djelatnost, koji bi mogli na primjeren način objavljivati lužičkosrpske književne i znanstvene radove. Moramo naglasiti da je to objektivna činjenica."

Lužički Srbi, dakle, nisu gubitnici ujedinjenja, makar oni statistički gledano ne igraju u novoj Njemačkoj nikakvu ulogu. Savezne pokrajine Saska i Brandenburg u kojima žive Lužički Srbi pokazale su barem nekakav senzibilitet, koji je pak manjkao Bundestagu, kad u rujnu 1994. nije usvojio ugradnju zakona o zaštiti manjina u državni ustav. (Vidjeti u svezi toga uvodno poglavlje.) Oba pokrajinska ustava priznaju lužičkosrpski narod i osiguravaju mu zaštitu i razvitak. Savezna pokrajina Brandenburg izdala je, osim toga, u lipnju 1994. godine Zakon o uređenju prava Lužičkih Srba u pokrajini Brandenburg. U provođenje tih mjera u praksi spada i osnivanje *Zaklade za lužičkosrpski narod* 1991. godine. Osim spomenutih saveznih zemalja, u tu svrhu je dala sredstva na raspolaganje i savezna vlada. Javnu potporu dobile su i lužičkosrpske organizacije za samopomoć i kulturne organizacije, među njima i narodno kazalište, nacionalni ansambl, a ponajprije je tu matični savez *Domovina*, savez Lužičkih Srba iz Lužice. Taj je savez osnovan već prije Prvoga svjetskog rata i on je na način stranačke političke neutralnosti zastupao težnje Lužičkih Srba u vrijeme različitih sustava. Danas je *Domovina* nazočna u 81 od 100 lužičkosrpskih gradova i općina.

U loše strane ujedinjenja Njemačke valja svakako ubrojiti administrativne mjere.

Upravna reforma na tom području nije se osvrtala na lužičkosrpske težnje i smanjila je njihov udio u novim okruzima i općinama. Tako, na primjer, selo Hornow mora dopustiti kopanje ugljena, iako se u međuvremenu tamo formirao protiv toga vehementan otpor. U posebno loše odluke spada i protivljenje Srednjonjemačkog radija (MDR) da na televiziji emitira lužičkosrpske emisije, dok je Istočnonjemački radio Brandenburg (ORB) odobrio takvo emitiranje.

Najveća opasnost za Lužičke Srbe ipak je bila i ostaje gospodarska situacija. Ionako visoka nezaposlenost u istočnonjemačkim pokrajinama posebno teško pogoda manjine. Nikakve perspektive sada više ne pruža ni poljoprivreda, koja je dugo vremena bila kralježnicom lužičkosrpskog identiteta. Po novim tržišnim zakonitostima ona je neuspješna, nedjelotvorna i zastarjela. I stoga mnogi žitelji nemaju drugog izlaza, nego da odu iz Lužica. Ovaj puta, međutim, ne mame samo Dresden i Leipzig, nego i Nürnberg, Frankfurt i Stuttgart. U takvom okruženju sačuvati lužičkosrpski identitet čini se gotovo nemogućim. I zato su neminovne posebne mjere promicanja od strane države.

OKSITANCI

“Dok je početkom petog stoljeća grad Toulouse pod vladavinom Vizigota blistao iznad Provence i Laguedoca poput sjajne zvijezde, Pariz je još bio franačko selo”. Ne bismo mogli reći da svi Oksitanici promatraju svoju prošlost tako romantično, ali budući da su sadašnjošću ovladali problemi, neki se u potrazi za novim identitetom u ujedinjenoj Europi utječu prošlosti.

Sa svojih 30 departmana od Gascogne sve do Alpa Oksitanija obuhvaća južnu trećinu Francuske, a još oko 50.000 Oksitanaca živi u talijanskoj pokrajini Pijemont. Najvažnija značajka njihova identiteta oduvijek je bio jezik, oksitanski (lengue d’oc) i provansalski. Oba su se jezika razvila od galoromanskoga i nisu podlegla franačkom utjecaju, kao što je to bio slučaj sa sjevernom Francuskom. Francuski centralisti drže te jezike samo dijalektima, dok Oksitanci s pravom naglašavaju njihovu samobitnost.

Već u ranom i kasnjem srednjem vijeku oksitanski nije bio samo govorni i upravni jezik, nego i visoko razvijeni jezik književnosti. Oksitanija je bila domovina trubadura, francuskih viteških pjesnika lirskih pjesama. Postojale su vrlo tijesne veze s južnim susjedima Kataloncima, dok se Pariz na sjeveru zemlje gotovo smatrao hordom barbara. Kultura Oksitanaca iskazala je i prijemljivost za različita religijska strujanja, što je naposljetku odredilo njihovu sudbinu. U 12. i 13. stoljeću naišao je na osobit odaziv pokret katara, u prijevodu “čistih” upravo na jugu Francuske. Taj je pokret prvobitno nastao na Balkanu i vrlo se brzo proširio u srednju i zapadnu Europu. Njegov se nauk temeljio na strogom dualizmu, a njegovi su se sljedbenici smatrali radikalnim obnoviteljima kršćanske vjere. Oni nisu priznavali ni Stari zavjet, niti katoličku hijerarhiju, nego su propovijedali i prakticirali siromaštvo i askezu. Najvažnija im je knjiga bila Ivanovo evanđelje. U oksitanskom glavnom gradu Toulouseu održao se godine 1167. koncil katara. Nailazili su na potporu u mnogobrojnih oksitanskih knezova, među kojima valja spomenuti grofa od Toulousea, šurjaka kralja Engleske.

Taj je pokret bio besprimjeran izazov moćnoj Katoličkoj crkvi srednjega vijeka, na koji je papa Inocent III. morao reagirati. Pozvao je na križarski rat protiv katara: prvi put u crkvenoj povijesti proglašen je poziv u borbu protiv jednog kršćanskog pokreta. Papa nije morao dugo tražiti izvršitelje: prvi se za saveznika ponudio francuski kralj, iskoristivši na taj način svoje izglede za dobivanja nadzora nad nepokornim jugom. Uništenje katara ušlo je u povijest pod pojmom albižanskih ratova, jer su albigenzi (naziv prema južnofrancuskom gradu Albi, op. prev.) bili zasebni ogrank unutar katarskog pokreta. Ratna su razračunavanja započela 1209. i trajala sve do 1229. ili 1271. godine. Inkvizicija je progonila katare sve do 1330. godine.

Na kraju je svoj cilj postigao i papa i kralj, jer je papa pobijedio protivnike unutar same Crkve, a kralj Luj VIII. pripojio je Oksitaniju francuskoj kruni godine 1271. U to doba počinje i propadanje oksitanske kulture i jezika, a godine 1539. francuski je i definitivno proglašen općim upravnim jezikom.

Četiri stotine godina poslije uništenja katara, Oksitanija je iznova postala poprištem krvavih vjerskih ratova. Kralj Luj XIV. opozvao je 18. listopada 1685. Nantski edikt, kojim su 1598. godine bile hugenotima zajamčene vjerske slobode. Tada započinje

egzodus hugenota, a mnogi su od njih potražili utočište na jugu zemlje. Međutim, Oksitanija već dugo nije bila regija koja bi mogla pružiti zaštitu od napada kraljevih trupa. Ubijeno je ili bačeno u tamnicu desetke tisuća hugenota, muškaraca, žena i djece. Naposljetku je Velika revolucija 1789. ukinula Oksitaniji i posljednje ostatke samostalnosti. Svojim vlastitim jezikom ljudi su govorili samo još u privatnom životu. Oksitanski, negdašnji jezik trubadura, sveden je samo na manje vrijedno narječe. Danas ima još otprilike dvanaest milijuna Oksitanaca, a materinskim jezikom vlada ih možda svega dva milijuna; manje optimističke procjene kreću se negdje oko nekoliko stotina tisuća. Doduše, krhkog je regionalizacija za Mitterrandove ere (vidjeti poglavlje o Bretoncima) najavila i Oksitancima nove perspektive u razvitku njihove kulture, ali je tamošnji regionalni pokret slabiji negoli igdje u Francuskoj. Organizaciju otežava veličina zemlje, a i prevlast centrale u gospodarskoj politici. Osim toga, Oksitancima nedostaje borbena tradicija kakvu imaju Korzikanci ili Bretonci. Oni su sve do danas ostali prije umjetnici negoli ratnici.

Francuskom jugu poljoprivreda je zbog povoljnih klimatskih uvjeta sve do u 20. stoljeće predstavljala najvažniji izvor prihoda. Bila je raširena sadnja vinove loze, voća i sijanje žitarica; valja dakako spomenuti i sirovine poput ugljena, zlata, boksita, bakra, olova i soli. Međutim, unatoč tom golemom bogatstvu Pariz je sprečavao industrijalizaciju te regije, pa je Oksitanija na taj način ostala jeftini isporučitelj sirovina za ostatak zemlje. U 20. stoljeću sve su se snage u poljoprivredi usredotočile na vinogradarstvo, ali je stvaranje Europskog zajedničkog tržišta izazvalo fatalne posljedice. Vinogradari su dobili jeftinu konkureniju i nisu više mogli plasirati svoje proizvode, pa je mnogima jedina alternativa bila nezaposlenost ili iseljenje. Danas tamo stopa nezaposlenosti iznosi oko tri do pet posto iznad prosjeka zemlje. Takve okolnosti nimalo ne pridonose razvitu novog osjećaja samovrednovanja, kao što se to događa u drugim europskim regijama. Svaki onaj tko iseli, u velikoj je opasnosti da će izgubiti vlastiti identitet.

Domaće je stanovništvo također isključeno iz turizma, najunosnije grane privređivanja u regiji. Čuvena Cote d'Azur, 180 kilometara dugačka sredozemna obala koja je istočna granica Oksitanije, nalazi se u rukama velikih turističkih poduzetnika ili bogatih ulagača.

Oksitancima ostaju uništeni i raseljeni krajevi, te izuzetno visoka potrošnja energije u turističkim središtima.

Sedamdesetih je godina Oksitaniju doveo na glas daleko izvan granica Francuske jedan specifičan sukob: otpor proširenju vojnog vježbališta Larzac. Vojska je tamo, naime, već godine 1899. za vježbalište koristila zemljiste površine 3000 ha, a sada ga je valjalo proširiti na 19.000 hektara. Seljaci su pružili odlučan, ali nenasilnički otpor tim planovima. Zauzeli su mjesta, bojkotirali poreze i spaljivali vojne knjižice i tim prosvjedima pobudili široku međunarodnu solidarnost. Larzac je postao simbolom pacifističkog načina života i otpora, pa se može ustvrditi da u konačnici borba nije bila uzaludna. Tijekom Mitterrandova predsjednikovanja ti su planovi o proširenju vojnog vježbališta napušteni, pa je tako ipak očuvana egzistencija mnogih seljaka i vinogradara. Francuski centralisti i državni planeri vidjeli su u tomu potvrdu svojih predrasuda - kako su ljudi u zabačenim područjima neprijatelji napretka.

RETOROMANSKI NARODI (RETOROMANI/LADINI/FURLANI)

Retoromanskim narodima pripadaju: Retoromani u švicarskom kantonu Graubündenu, Ladini na istoku Južnog Tirola i u pograničnim pokrajinama Trentina i Venecije, te Furlani u pokrajini Udine. Dok Furlana ima približno 450.000, dotle su Retoromani s 50.000 i Ladini s 35.000 pripadnika ugroženi u svojoj egzistenciji, iako nisu izloženi nikakvoj diskriminaciji, nego dapače, uživaju široka manjinska prava.

Povijest ladinskih naroda započela je porazom, kad su ih u 15. godini prije Krista podjarmili rimski vojskovođe Tiberije i Brut. Do tada su na području između Bodenskog jezera i Tirola živjeli Reti, narod čiji su preci bili Liguri, Kelti, Etruščani i Veneto-Iliri. Retski je jezik srođan keltskom i etrusknom, ali njegovo točno podrijetlo još nije rasvijetljeno. Klasični filolog Linus Brunner ubraja retski u semitske jezike i vidi u njemu sličnosti s babilonskim i asirskim; teza koja je u početku odbačena, ali o kojoj bi se danas moglo barem raspravljati.

Rimskom kolonizacijom, protiv koje su se Reti hrabro, ali i bezuspješno borili, retski se jezik stopio s pućkim latinskim u novi, retoromanski jezik. Kasnije je nazvan i "Churerwelsch", prema gradu Churu i oznaci "welsch" za romanski. Iz toga je nastala njemačka riječ "Kauderwelsch", per definition "nerazumljivi, stran i nejasan jezik". Retoromanski su se narodi kasnije proširili sve do Dunava. Godine 284. poslije Krista podijelili su Rimljani područje na južnu provinciju Raetia Prima s glavnim gradom Churom i sjevernu Raetia Secunda s glavnim gradom Augsburgom. Granica je tekla duž crte Bodensko jezero-Kufstein. U 5. je stoljeću retoromansko govorno područje dostiglo svoj vrhunac: protezalo se od Dunava pa sve do Jadrana. Propadanje je započelo dolaskom i širenjem germanskih naroda.

Na prostor naseljen retoromanskim narodima doselili su početkom šestog stoljeća sa sjeverozapada germanski Alemani, a sa sjeveroistoka Bavarci. Godine 536. velik su dio Raetiae osvojili Franci. Daljnja germanizacija alpske regije uslijedila je priključenjem Churske biskupije Mainzu godine 834., te doseljavanjem bavarskih Walsera, koji su svoju domovinu u Wallisu napustili u 13. stoljeću kao i velikim požarom u Churu 27. travnja 1464. Radi obnove grada pozvani su alemanski obrtnici, čime je staro retoromansko središte prešlo definitivno u njemačke ruke. Ubrzo su zaboravljeni retoromanski znanstvenici, poput reformatora i spisatelja Giana Traversa (1483.-1563.) "oca romanske književnosti."

Germanizacija alpskih krajeva nije samo smanjila retoromansko područje naseljavanja, nego je dovela i do njegova komadanja. Takav povijesni razvitak uspjeli su izbjegći jedino Furlani na sjeveroistoku današnje Italije. Oni svoju političku organizaciju svode na vovodstvo Langobarda iz 6. stoljeća, koje je regiji i dalo ime (*Ducatus Foroiuliensis*). Furlani su već u 12. stoljeću imali određeno parlamentarno zastupstvo, a njihova borba za samostojnost uvijek je bila usko vezana s borbom za političke slobode. Tako je i u 20. stoljeću otpor protiv centralističkog fašizma imao veliki oslonac upravo u Furlaniji.

Unutar furlanskog regionalističkog pokreta uvijek su osobito važnu ulogu igrali svećenici, što u svakom slučaju ukazuje da njihov angažman nije bio isključivo duhovnički. Osim svećenika, u regiji gotovo da i nije bilo drugih intelektualaca, koji bi takvom pokretu dali neko veće značenje.

Danas Furlanima prijete promjene struktura tipične za mnoga seoska područja. Njihov tradicionalni izvor zarade od poljoprivrede više se ponajčešće ne isplati, pa mnogi mladi ljudi traže posao u velikim talijanskim gradovima, gdje se, dakako, ne može očuvati vlastiti identitet i kultura. S druge je, pak, strane predalpsko područje odnosno južni dio Furlanije zbog svoje velike plodnosti omiljeno odredište talijanskih migranata.

Italiji politički pripadaju i Ladini, koji su u zabačenim dolomitskim dolinama stoljećima bili relativno zaštićeni od dalnjih doseljavanja. Talijanski nacionalni pokret 19. stoljeća obuhvatio je zahtjev i za njihove krajeve, iako su se oni osjećali vezani više za Beč negoli za Rim. To im se osvetilo nakon Prvoga svjetskog rata, kad su pobjedničke sile ustupile Južni Tirol Italiji, a talijanska je vlada ionako maleno ladinsko područje podijelila na tri pokrajine: Južni Tirol, Trentino i Veneto.

Fašisti su u Ladinima najprije pokušali vidjeti "svoje talijanske zemljake gorštakе", ali kad s tom idejom nisu naišli ni na kakvi uzvratni odjek, reagirali su agresivnom politikom asimilacije. Talijanska kultura i talijanski jezik postali su jedina norma kojoj su se Ladini morali podrediti. Danas situacija nije više toliko zategnuta, ali su polazišni uvjeti za kulturni opstanak Ladina u sve tri provincije vrlo različiti, a ukupno gledano još uvijek nedostatni. Najpovoljnije je stanje u Južnom Tirolu, u kojem Ladini čine oko polovinu stanovnika, jer tamo mogu koristiti načelo proporcionalnosti (vidjeti s tim u svezi poglavlje o Južnom Tirolu). Sa 4,2 posto stanovnika njima pripada 239 mjesta u državnim službama. Međutim, oni su ipak isključeni iz važnijih gremija kao što je vlada, upravno sudstvo, odbor za proračun ili komisija za ispitivanje dvojezičnosti.

Natproporcionalnom sudjelovanju Ladina u javnome životu protive se u jednakoj mjeri i Nijemci i Talijani. Ladinski autonomaši nikako ne uspijevaju "progurati" zahtjev za ujedinjenjem svojih najvećih područja u dolini Gader i Grödner u jedan izborni okrug.

Osim toga, u prvom se redu Južnotiolska narodna stranka protivi da se područja u Trentinu i Venetu koja su naseljena Ladinima priključe Južnome Tirolu, jer bi se time povećao broj talijanskog stanovništva u Južnom Tirolu, što bi rezultiralo smanjenjem njemačkog udjela u načelu proporcionalnosti.

Međutim, Ladini u Južnom Tirolu ipak imaju određene mogućnosti očuvanja svog jezika i kulture, dok u ostale dvije provincije nemaju, nažalost, osigurana gotovo nikakva

manjinska prava. Tu se postavlja i pitanje rasprodaje zemlje radi razvoja turizma. Dugo vremena izolirane ladinske doline danas zacijelo pripadaju u najpoželjnija područja, zbog čega su i cijene zemljišta odviše visoke za većinu domaćih žitelja. Na taj je način ladinska kultura u trentinskim dolinama Fleim i Fasa ugrožena od izumiranja.

Od svih potomaka Reta najveća manjinska prava uživaju Retoromani u Graubündenu.

Oni čak nadmašuju i samo načelo jednakosti. Unatoč tomu i Retoromane možemo svrstatи među ugrožene narode. Njihovo zatvoreno područje naseljavanja, što je postojalo još prije 200 godina, danas više ne postoji, osim na zapadu zemlje, u *Mittelbündenu* i u Engadinu. Njihov udio u stanovništvu Graubündena smanjio se između godine 1880. i 1980. sa 40,3 na 21,8 posto, dok udio u ukupnom stanovništvu Švicarske iznosi danas samo još 0,8 posto. Uz doseljavanje njemačkih Švicaraca još je više takvom razvoju nedvojbeno pridonio i turizam.

S obzirom da val turista dolazi pretežito s njemačkog govornog područja, domaći je jezik gotovo izgubio svoju ulogu. Žele li sudjelovati u turističkom poslovanju, Retoromani moraju govoriti njemački. Osim toga, i oni su poput Ladina žrtve gospodarskih posljedica turističkog procvata. Bogati ulagači ili turistička naselja u vlasništvu velikih poduzeća doveli su do prave eksplozije cijena, što je uništilo tradicionalnu poljoprivredu. U Oberengadinu više gotovo nijedan mještanin ne može doći do zemljišta, a ponekad moraju odustati čak i javni građevinski poduzetnici, jer se cijena površinskog metra građevnog zemljišta popela na visokih 600 švicarskih franaka. S obzirom na takve okolnosti, mnogim mladim ljudima ne preostaje ništa drugo doli seljenje u gradove.

Izvan Graubündena već sada živi otprilike 15.000 Retoromana.

Međutim, Retoromani se nikako ne mire s propadanjem svoje kulture, a to je najvažnija pretpostavka za njihovo preživljavanje. Matični savez *Lia Rumantscha/Ligia Romontscha*, osnovana 1919. godine postala je pokretačka snaga borbe za preživljavanje. Na putu učinkovitoj organizaciji u svijetu kojim vladaju mediji, stoje osim općih gospodarskih i političkih okolnosti i neke unutarnje zapreke, poput, primjerice, jezične raznolikosti. U izdvojenim dolinama Graubündena nije se mogao očuvati jedinstveni jezik. Lingvisti razlikuju pet glavnih idioma, koji svi postoje kao svojevrstan književni

jezik: sursilvan s 21.000 korisnika, vallader sa 6.600, puter sa 4.400, surmiran sa 4.000 i sutsilvan s 1.800.

Razvitak jedinstvenoga retoromanskog književnog jezika izjalovio se prije svega zbog lokalnog patriotizma retoromanskih intelektualaca. Svatko tko bi učinio bilo kakav pokušaj, orijentirao bi se na svoj vlastiti idiom i stoga, dakako, nije mogao naići na prihvaćanje ostalih. Zasluga za prevladavanje te prepreke pripada neromanskom lingvistu Heinrichu Schmidtu. On je na poticaj saveza *Lia Rumantsche* počeo 1981. godine razvijati jedinstveni pisani jezik, jer je matični savez uvidio koliko je to važno u vremenu kada zbog mobilnosti i telekomunikacija više ne postoje zabačene doline. Novi se jezik zove *Romansch Grischun* i danas je višestruko prihvaćen. On, doduše, ne treba zamijeniti dosadašnje idiome, ali kao “službeni jezik” ipak nudi i nove perspektive. Dok je retoromanski dugo bio prognan iz javnog života, a djeca su samo u dječjim vrtićima i prve četiri školske godine mogla govoriti svoj materinski jezik, danas mu je s pravom vraćena uloga četvrtoga švicarskog službenog jezika. Već 20. veljače 1938. švicarski je savezni ustav uzdigao retoromanski, uz njemački, francuski i talijanski, na razinu nacionalnoga jezika. Švicarska vlada je u studenome 1986. zaključila da se službeni spisi i službene isprave u Graubündenu mogu izdavati na retoromanskom jeziku. Osim toga, država izravno podupire unapređivanje jezika, primjerice, u godini 1994. s 3,75 milijuna švicarskih franaka. Televizija svakodnevno emitira nekoliko sati retoromanskog programa, a dvanaest tiskovina izlazi na različitim idiomima. Unatoč svim tim nastojanjima retoromanska baština je bila, a i sada je ugrožena. Godine 1980. navelo je retoromanski kao svoj materinski jezik 50.000 osoba, a 1994. bilo ih je svega 40.000. Kako bi spriječili takvo stanje, Retoromani odlučno zahtijevaju posebno promicanje ne samo svojega jezika i kulture, nego i gospodarstva. Na prvom je mjestu učinkovita zaštita od špekulacija s građevnim zemljištem. Jedna mlada mještanka Engadina ušla je u srž problema riječima: “Prisiljavati narod da gospodarstveno pliva niz vodu, a kulturno protiv struje, jednako je shizofreniji.” Švicarska se našla pred velikim problemom rješavanja takvih zahtjeva, jer oni duboko zadiru u temelje njihova gospodarskog sustava. Unatoč sve jače samosvjести, Retoromanima predstoji još dugotrajna i uporna borba.

SAMI (LAPONCI)

Oko 70.000 Sama, koji žive na sjeveru Skandinavije, jedini su narod u Europi koji se ubraja u prastanovnike Zemlje, pa stoga i pripadaju Svjetskom vijeću prastanovnika (World Council of Indigenous Peoples). Ime Laponci, kako ih u svijetu uobičajeno zovu, oni odbacuju smatrajući ga diskriminatorskim.

Sami žive u sjevernim područjima Norveške, gdje ih živi oko polovina, zatim u Švedskoj, Finskoj i ruskom poluotoku Kola. Imaju vrlo visoki stupanj političke organizacije i njihov društveni utjecaj znatno nadmašuje njihovo značenje u odnosu na brojčano stanje. Sviest o identitetu i podrijetlu ostala je u njih veoma živa. Pripadaju skupini ugro-finskih jezika, pa su prema tomu od svih sjevernoeuropskih naroda najsrodniji upravo Fincima. Jezik im se može podijeliti u devet glavnih dijalekata, a najrašireniji su sjevernosamiski.

Sami su doselili u Skandinaviju s područja Urala, a došli su preko Karelije prije više od 3000 godina. Najstariji tragovi naseobina na sjeveru Europe imaju 10.000 godina, a arheolozi se ne mogu složiti u tome mogu li se oni pripisati precima Sama. Gospodarski temelj Sama predstavlja je lov i ribolov, dok je poljoprivreda bila manje unosna. Od posebnog je značenja bilo držanje sobova.

Sami su živjeli u rodovskim zajednicama, tzv. *Süddatima*, koje su mogle biti sjedilačke, nomadske ili polunomadske. Starješina *Süddata* bio je uvijek najstariji član. Mogla je to biti i žena. Oni nisu nikada poznavali političku hijerarhiju, koncentraciju moći ili pak ratne sukobe. Posebno je mjesto zauzimao samo šaman ili *Noaidite*, koji nije bio samo posrednikom između svijeta ljudi i bogova, nego i iscijelitelj i savjetnik u svakodnevnim pitanjima.

U 10. stoljeću poslije Krista Sami su sve više dolazili u doticaj sa skandinavskim narodima. Najprije se razvila živahna trgovina u obliku razmjene roba od koje su imale koristi obje strane. Topla krvna životinja što su ih lovili samiski lovci, bila su vrlo tražena roba na jugu zemlje, a Sami su u zamjenu dobivali druge živežne namirnice. U

17. stoljeću započelo je sustavno koloniziranje *Sapmi*, kako Sami zovu svoju domovinu Laponiju. Trgovina razmjenom roba izgubila je na značenju zbog konkurencije uvoznih roba iz Sjeverne Amerike. U Sapmi su nadirali naseljenici, bježeći pred glađu i nestašicom ili pred političkom represijom. Njih su pratili protestantski misionari koji su pridonijeli uništenju samiske kulture. Progonili su prije svega šamane i uništavali njihove bubnjeve, najsvetije ritualne predmete. Danas gotovo svi Sami pripadaju protestantskoj crkvi. Neki se pojedinci pokušavaju i na području religije vratiti svojim pretkršćanskim korijenima, kao što je primjerice spisateljica Kirsti Platto iz finsko-samiskog Utsjokija. Sredinom 17. stoljeća otkriveno je srebro, ali je iskorištavanje sirovina - gdje bezuvjetno valja spomenuti i zlato, dijamante, rude i drvo - igralo podređenu ulogu još puna dva stoljeća, jer nije bila razvijena infrastruktura. Izgradnjom željeznice godine 1888. stanje se potpuno promijenilo. Grad Kiruna, koji je imao gotovo nevjerojatno bogata nalazišta rudače, pretvorio se u čvorište željezničke pruge što je vodila na istok do finskog morskog zatona, a na zapad do nezaleđene luke Narvik na Sjevernom moru. Time je, dakako, postalo isplativo korištenje laponskih resursa, pa je Sapmi u nekoliko idućih desetljeća degradirana u jeftino crpilište sirovina. Osim u svrhu iskorištavanja rudnih blaga, Sapmi je poslužila i kao jeftini isporučitelj energije. Geslo nacionalnih vlada bilo je korištenje vodene snage izgradnjom brana. Samo u švedskom dijelu Sapmi ima 29 električnih centrala koje proizvode trećinu sveukupne vodene snage Švedske. Divovski visokonaponski stupovi na širokim šumskim prosjekama prenose struju u velika industrijska središta na jugu zemlje.

Vlada je dugo zagovarala vodenu snagu kao jeftin i čist izvor energije, a tome se načelno nisu usprotivili ni Sami. Međutim, razmjeri te izgradnje prešli su sve granice. I tu su kao i u drugim državama veliki energetski koncerni putem pretjeranih prognoza o potrošnji energije animirali vlade na izgradnju unosnih električnih centrala. Na taj se način proizvodilo više energije nego što se moglo utrošiti, a veliki se zahvati zadiranja u prirodu neće više nikada moći vratiti u prvobitno stanje. Tamo gdje su nekada žuborile brzice i vodopadi, danas se u dužini od stotine kilometara protežu jednolično uniformirana akumulacijska jezera. Pri niskom vodostaju izranjaju erodirane obale i ugrožavaju okolne kuće i naselja.

Posljednji veliki i posvema nepotrebni uništavački akt protiv okoliša bila je izgradnja brane Alta u norveškoj Finskoj marki krajem sedamdesetih godina. Njezinu izgradnju nisu mogli spriječiti čak i nasilni prosvjedi Sama, koji su inače u posvemašnjoj suprotnosti s njihovom tradicijom. Međutim, sukobi oko izgradnje brane Alta označavaju preokret u novijoj samiskoj povijesti. Od tog su vremena nacionalne države očigledno kao mjeru neformalnog pomirenja dopustile široka manjinska prava. Postoje samijske škole, novine, radio-stanice, povremeno i televizijske emisije, a u Norveškoj i Finskoj samiski je jezik dopušten kao drugi službeni jezik. Sve su te inicijative bile izvedive isključivo uz potporu države.

U ulozi glasnogovornika politički organiziranih Sama djeluju u Finskoj, Norveškoj i Švedskoj vlastiti parlamenti. Sami svake četvrte godine biraju svoje predstavnike. Relativno iskazana dobromanjernost skandinavskih vlada ipak ne može potpuno zaštititi Same od neodgovornosti nekih drugih velesila, što se pokazalo u travnju 1986. poslije katastrofe u Černobilju. Vjetar je, naime, donio radioaktivni oblak sve do Skandinavije, gdje su jake oborine zatrovale cijele predjеле. Izmjereno je zračenje takve jačine da je švedska Komisija za zaštitu od radijacije 28. travnja dala znak za uzbunu smatrajući da se nesreća dogodila u jednoj od njihovih nuklearnih elektrana. Upravo su u to vrijeme Sami tjerali svoja stada sobova na ljetnu ispašu. I dok su do njih stigla upozorenja iz velikih gradova, bilo je već prekasno. Sobovi su konzumiranjem zatrovanih lišaja, trave, kora drveta i vode unijeli u sebe deseterostruko veće vrijednosti cezija od dopuštenih državnih graničnih vrijednosti od 300 bekerela. Mnoga se stada moralno poklati. Unatoč državnih, moglo bi se čak reći, širokogrudnih nadoknada, ti su gubici bili tek donekle pokriveni.

Danas od držanja sobova živi jedva još deset posto Sama. Većina ih se integrirala u nacionalno gospodarstvo. Sobovi su ipak još uvijek značajan simbol samiskog identiteta. Kad se u rujnu i studenome održava svečanost raspodjele sobova, zatvaraju se samiske škole, ali i mnogi ljudi ne odlaze u urede, tvornice ili rudnike, nego se sastaju za taj važan društveni događaj.

Sami sumnjičavo gledaju na članstvo Švedske i Finske u Europskoj uniji. Na referendumima je uglavnom prevladao negativan odgovor. U Norveškoj je općina s

najviše odgovora “Ne” bila Kautokeino i Utsjoki, jedina mjesta sa samskim većinskim stanovništvom. Tamo je protiv pristupanja EU-u glasovalo 88 posto ljudi. Osim povijesno utemeljene sumnje prema svemu što dolazi s juga, Sami se boje i za svoja prava, jer je zaštita manjina u EU-u ispod skandinavske razine. Osim toga, Sami na pojedinim područjima i gospodarski uživaju posebnu zaštitu, pa naravno nikako ne žele jaku konkurenčiju na slobodnom tržištu. Tako, primjerice, samo oni smiju držati sobove, a zaštićena su i njihova ribolovna prava. Među njima postoji bojazan da bi te stečevine mogle biti žrtvovane zbog usuglašenja s EU-om. A njihov osjećaj pripadnosti onome, što se obično naziva “europskim duhom” ionako nije upitan, jer u njihovoј svijesti nacionalne granice nisu nikada igrale nikakvu ulogu.

Mnogo je teži položaj 4.000 Sama na ruskom poluotoku Kola. Premda se njih unutar Sovjetskog Saveza gospodarski promicalo, kulturno su se oni asimilirali. Povrh svega, bili su potpuno izdvojeni od ostalih Sama. Danas je izolaciji napokon došao kraj, ali sada trpe sveopće gospodarsko osiromašenje. Svako predviđanje o njihovoј budućnosti čista je špekulacija.

SARDINCI

Milijun i pol Sardinaca u svojoj je povijesti imalo vrlo malo razdoblja vlastita samoodređenja, jer je njihova domovina već rano postala poželjnim ciljem velikih sila Sredozemlja. Egipatski izvori spominju Sardiniju još prije 3500 godina. Kasnije su fenički moreplovci i Kartagani stvorili od Sardinije svoju žitnicu. Godine 238. Kartaga je moralna Sardiniju ustupiti Rimu. Nakon toga je uslijedila sedamstogodišnja rimska vladavina koja je ostavila na otoku neizbrisive tragove.

Najstariji su svjedoci ljudskih naseobina 4000 godina stare utvrde, što potječe iz tzv. nuragha kulture. U to se vrijeme cijelim otokom rasprostiralo više od 10.000 takvih kula, a neke su od njih dosezale visinu od 20 metara.

Precima Sardinaca smatraju se Liguri, predindoeuropski narod s jugozapada kontinenta, koji su se s mnogobrojnim osvajačima izmiješali u sardinski identitet. Prvobitno je jezik

bio srođan baskijskom, ali se pod vlašću Rimljana razvio sardinski jezik koji danas zauzima posebno mjesto unutar romanske jezične skupine. Sardinski nije talijanski dijalekt, kao što pogrešno smatraju neki Talijani, nego je to posljednji živi južnoromanski jezik. Dijeli se na dva glavna narječja: logudorsko na sjeveru i u unutrašnjosti zemlje, te kampidansko na jugu. Osim toga, postoji i veći broj malih jezičnih skupina s utjecajem korzikanskoga i katalonskoga.

U 6. stoljeću germanski Vandali okončali su rimsku vladavinu. Iduća stoljeća borili su se za otok Ostrogoti, Bizant i Saraceni, ali nitko nije uspio zadržati trajniji suverenitet nad otokom. U borbi protiv Saracena najuspješniji su bili sve moćniji sjevernotalijanski gradovi-države. Tako je Sardinijom u 11. stoljeću vladala Pisa, ali ju je ubrzo zamijenila Genova. U vrijeme dolaska novog tisućljeća, kad su se vladari smjenjivali vrlo brzo, sardinski su knezovi stekli djelomični suverenitet. Osnovali su četiri male države, takozvane *guidicati*, latinski *judices* ili sudske okruge, sa sjedištima u Cagliariju, Arboreai, Lugodorou i Gallurai.

Papa Bonifacije VIII. daje godine 1297. otok u posjed aragonskom kralju. Španjolsko-katalonska vladavina trajala je više od 400 godina. Mirom u Utrechtu godine 1713. dolazi Sardinija naposljetku pod Austriju tj. Habsburgovce. Četiri godine kasnije otok je opet pod Španjolskom, da bi 1720. u zamjenu za Siciliju pripao vojvodi Savojskom. Glavno područje vladavine Savoja bila je regija Piemont, ali s novim se osvajanjima vojvoda nazvao "kraljem Sardinije". A na dan 17. ožujka 1861. proglašen je sardinski kralj Viktor Emanuel II. prvim kraljem ujedinjene Italije, te Sardinija postaje sastavnim dijelom talijanskog kraljevstva. Na taj se način pokazalo da je Sardinija uvijek bila nešto poput odskočne daske za vladavinu nad Italijom.

Sardinci su osvajačima pružali uglavnom pasivan otpor. Ponekad bi izbjigale otvorene pobune, kao primjerice protiv aragonskog gospodstva. Međutim, Sardinci su se obično povlačili u teško pristupačne planinske predjele u unutrašnjosti zemlje i tamo živjeli na svoj stari, tradicionalni način. Još jedan razlog za povlačenje u planine bile su epidemije malarije, što su neprestano izbjigale na obalnim područjima Sardinije.

Sardinci nisu na početku vladavine moderne Italije imali gotovo nikakva udjela u bogatstvu svoje zemlje, u plodnim poljima i područjima bogatim sirovinama. Oni su

zadržali svoj samobitni način života, svoje supsistentno gospodarstvo i svoj pravni sustav. Većina je žitelja živjela u malim zajednicama kao pastiri ili seljaci na zemlji koja je bila kolektivno vlasništvo. Najrašireniji je bio uzgoj ovaca. Gajilo se i žito, vinova loza i povrće. Ako bi među pastirima i seljacima izbili sporovi pri korištenju zemlje, spor se rješavao primjenom tradicionalnog prava. Zbog iseljavanja iz obalnih područja u planine, ribolov je izgubio na važnosti.

S urastanjem Sardinije u modernu talijansku državu, slika otoka izmijenila se iz temelja. Za razliku od Francuske koja se nalazila u vrlo sličnoj povijesnoj situaciji, talijansku centralističku vladu nije vodila isključivo ideja o ispunjenju nacionalističke misije. Njoj je u prvome redu bila namjera iskoristiti otočna bogatstva više i bolje, negoli što su to ranije učinili feudalni gospodari. Rim je prisiljavao seljake da se usredotoče na sadnju izvoznih proizvoda, prije svega maslina i hrasta plutnjaka za proizvodnju pluta i na taj je način uništilo supsistentno gospodarstvo. A i visoki porezi i nameti uništavali su sitne seljake gotovo do propasti. Mnogima je jedini izlaz bio rad u rudnicima, što su ih osnovali talijanski ili strani kapitalisti, kako bi što bolje iskoristili bogata rudna nalazišta ugljena, cinka, olova i mangana. Uvjeti rada u rudnicima bili su nesnosni. Vlasnici nisu bili spremni snositi izdatke za tehničke investicije, pa čak ni za sigurnosne mjere, jer bi to znatno umanjilo njihovu dobit. Bilo im je jednostavnije oslanjati se samo na radnu snagu koja je bila jeftina i koje je bilo napretek.

Sardinci se nisu više mogli nikamo povući od takva razvoja, jer više doslovno nije bilo prostora. I stoga su počeli pružati otpor. Jedan od oblika tog otpora bilo je organiziranje bandi sredinom 19. stoljeća. Ilegalno je djelovalo na desetke bandi, najviše u regiji Barbagia u unutrašnjosti zemlje. Bande su se regrutirale djelomice iz reda osiromašenih seljaka, a djelomice su to bili ljudi koji su došli u sukob sa zakonom. Te su bande napadale kuće novih bogatuna paleći ih, služile se otmicama ljudi, zaposjedale su zemlju koja je nekoć bila njihovo vlasništvo, a čak su i jurišale na vijećnice, kako bi spalile porezne knjige. Takvim djelovanjem bande su nailazile na simpatije u pučanstvu, a država je uzvratila velikom brutalnošću. Protumjere su bile masovna uhićenja, barbarske metode mučenja, konfiskacija zemlje u vlasništvu njihove rodbine i - proglašenje izvanrednog stanja.

Pokret organiziranih bandi dosegnuo je vrhunac krajem 19. stoljeća. Kasnije su ipak mnogi Sardinci uvidjeli da bi neki drugi način otpora mogao ponuditi dalekosežnije perspektive. Priključuju se sve jačem socijalističkom pokretu. Sardinac je bio i Antonio Gramsci, jedan od najznačajnijih talijanskih komunista. On se uvijek, sve do svoje smrti u Mussolinijevim tamnicama 1937. godine, borio za regionalnu autonomiju unutar Komunističke partije. U tome je prednjačio pred svojim drugovima za cijela desetljeća. Gramscijev se koncept opet aktualizirao tek pod reformiranim komunistima osamdesetih godina.

Početkom 20. stoljeća sardinski otpor protiv Rima bio je ujedno i nacionalni i socijalni oslobođilački rat, ali za vladavine Mussolinija nije bilo političkog prostora ni za nacionalno, a niti za socijalno oslobođenje. Sve nove inicijative suzbijane su odmah u začetku, kao što se i dogodilo sa Strankom sardinske akcije, osnovanom 1921. godine. Poslije rata nova je Italija ostala vjerna svojoj tradiciji prema Sardincima. Rim je doduše na otok uložio više novca, ali zadržale su se stare strukture zavisnosti. U nove investicije mogu se ubrojiti, primjerice, rafinerije nafte u Porto Torresu i petrokemijska postrojenja. Međutim, obje te industrijske grane vrlo lako podliježu krizama, pa su već sedamdesetih godina uknjižile znatne gubitke, a onda se ti problemi pokušavaju riješiti otpuštanjem radnika. Shodno tome, sardinska je stopa nezaposlenosti već desetljećima najviša u Italiji. Drugim riječima, Sardincima industrijski razvitak donosi prisilu na pojačanu emigraciju. Od Drugoga svjetskog rata svoju je domovinu napustilo oko pola milijuna ljudi. Većina ih je emigrirala u europske susjedne države.

Na posebnu odbojnost domorodaca nailazi najunosnija privredna grana u zemlji. Riječ je o turizmu koji je uhvatio korijenje na otoku šezdesetih godina. Jedan od inicijatora bio je milijarder kraljević Aga Khan, poglavar 20 milijuna muslimanskih ismailita. On je pokupovao netaknutu i krajolikom najprivlačniju sjeveroistočnu obalu i pod zvučnim imenom Costa Smeralda (smaragdna obala) pretvorio je u najluksuznije sastajalište najbogatijih slojeva ljudi na kugli zemaljskoj. Iako je Aga Khan investirao u poljoprivredu i trgovinu nekoliko stotina milijuna njemačkih maraka, većina Sardinaca ipak turizam smatra novim oblikom izrabljivanja. Oni su, naime, dali na raspolaganje

svoj otok, ali profit se slijeva u tuđe džepove. Jednako žestoki otpor izazvala je prodaja, te davanje u zakup velikih površina zemljišta za NATO-ve vojne baze.

Osamdesetih su godina ponovno buknuli prosvjedi povezani s nasiljem. U tradiciji nekadašnjih bandi, sardinski su separatisti palili kuće za odmor ili otimali turiste i uglednike za čije se oslobođanje moralo isplatiti velike svote novca. Navodno da su uz libijsku pomoć planirali čak i napade na NATO-ve baze.

Međutim, prilike su se ipak pomalo smirile. Sardinci se zalažu za veće kulturne slobode, za očuvanje svojega jezika i za bolju gospodarsku budućnost.

SINTI I ROMI

Rom u prijevodu znači *čovjek* i pojedinačni je naziv za svakog od približno deset milijuna pripadnika naroda, koje se ranije nazivalo "Ciganima". Taj pogrdni naziv oni ne prihvataju, jer izaziva asocijaciju na "skitnice i lupeže". Iako jedan od najmiroljubivijih naroda svijeta, s njima se kao s *ljudima* postupalo jedino u Istočnoj Europi, mada i tamo ne uvijek i ne posvuda. Romi nikada nisu započeli neki rat ili osnovali centralističku državu s represivnim strukturama.

O podrijetlu Roma nije seugo znalo ništa određeno. Držalo se da potječu iz Egipta, što nije točno; kasnije se sa sigurnošću utvrdilo da je njihova pradomovina Punjab na sjeverozapadu indijskog subkontinenta. Njemački Romi nazivaju sebe Sinti, prema pokrajini Sindh u Punjabu. Potiskivani od arapskih osvajača, oni su između 8. i 12. stoljeća u manjim ili većim skupinama selili na zapad. U 10. su stoljeću prvi Romi stigli do Konstantinopola, glavnoga grada Bizantskog Carstva. Ostali su se nastanili na arapskom prostoru i zadržali veze sa svojom domovinom. Budući da su u Maloj Aziji Romi bili nemili gosti, većina ih je odselila dalje na Balkan. Zarađivali su baveći se rukotvorskim vještinama, kao što je kovaštvo, koritarstvo, bavili se popravcima alata, brušenjem škara ili su pleli košare. Drugi su pak bili svirači, plesači, pjevači i slično. Neke su skupine odlazile s Balkana dalje na zapad, u srednju ili zapadnu Europu, te u Skandinaviju. U Njemačku su stigli početkom 15. stoljeća. U prvo vrijeme su pridošlice

uživale gostoprимstvo i budile divljenje. Nudili su korisne usluge, a osjećalo ih se i kao kulturnoško obogaćenje. Međutim, razdoblje relativne snošljivosti potrajalo je svega pola stoljeća. Nomadski, potpuno slobodan romski način života, što ga se teško uspijevalo nadzirati, nije se nikako sviđao vlastima, a budio je zavist i u ostalih građana. Godine 1471. izdalo je Vijeće grada Luzerna prve zakone protiv Roma i zabranilo im ulazak u grad. Toj se odluci uskoro pridružila i većina drugih gradova i kneževina. Od toga doba Romi su bili izopćeni iz društva. Događalo se čak da se znala raspisati nagrada za njihovu glavu. Kako se progon Roma nastavljaо, raštrkali su se oni po svim kontinentima, a u 17. i 18. stoljeću kolonijalne su sile deportirale neželjene goste čak i na svoje prekomorske posjede.

U Habsburškom Carstvu živio je znatan broj Roma i tamo je promijenjen odnos prema njima tek za vladavine Marije Terezije. Umjesto progonstava i izgona, Beč se odlučio na bezobzirnu asimilaciju. Moralo ih se po svaku cijenu pretvoriti u osobe sa stalnim boravištem. I zato su im oduzimana djeca i odgajana u državnim domovima. Odrasli su se morali ženiti ili udavati s pripadnicima drugih, ne-romskih naroda i prilagoditi životu ostalog stanovništva. Posljednje utočište kamo su se povukli samoopredijeljeni Romi sve do ranog 19. stoljeća bila je Baskija, sve dok ih i odatle nije odagnala francusko-španjolska vojska.

Odnos prema Sintima i Romima u Njemačkoj nije se ni po čemu razlikovao od onoga u ostaloj Europi. Carstvo je 1899. godine uvelo prvi put "obaveštajne službe za Cigane", koje su služile sastavljanju posebnih popisa svih Sinta u carstvu. Vođenje tih kartoteka nastavljalо se i u Weimarskoj Republici, pa su one vrlo dobro poslužile Heinrichu Himmleru pri njegovu "konačnom rješenju ciganskog pitanja".

Progon Sinta i Roma dosegnuo je vrhunac u Trećem Reichu. Dok su se prvih godina nacističke vladavine još mogli čuti glasovi kako se Rome temeljem njihova podrijetla može smatrati posebno dobrim arijcima, ubrzo su ih nadglasali "higijeničari rasa" i "genetski biolozi", poput neurologa iz Tübingena Roberta Rittera. Oni su "znanstvenim istraživanjima" otkrili kako "Cigani-mješanci", a takvih je oko 90 posto, predstavljaju osobiti izvor kriminaliteta i asocijalnosti. Takva rabota nije nimalo smetala mnogim

“higijeničarima rasa” i bliskim Ritterovim suradnicima da u SR Njemačkoj stvore blistave znanstvene karijere.

Ritter je “ciganski problem” najprije htio riješiti sterilizacijom. Međutim, na zloglasnoj konferenciji 18. rujna 1942. godine na Wannseeu, “Cigani” su se odmah iz Židova našli na popisu onih naroda koji su bili izručeni Reichsführeru SS-a na “uništenje kroz rad”.

Time je otpočelo plansko masovno ubijanje svih Roma na područjima što ih je zauzela njemačka vojska. Točan broj ubijenih ne postoji. Nebrojeno Roma poginulo je u južnoj i jugoistočnoj Europi već na putu u logore smrti, a u tim masakrima sudjelovali su i domaći fašisti. Povjesničari procjenjuju ukupan broj ubijenih na 500.000; prema britanskom povjesničaru Kenricku minimalan i siguran broj iznosi približno 277.000.

Danas u Europi živi blizu osam milijuna Roma, od toga tri četvrtine na istoku kontinenta. U Njemačkoj ih živi oko 50.000, od kojih je najveći broj sa stalnim boravištem. Njihova se diskriminacija usprkos holokaustu nastavljala desetljećima, jer preživjeli nisu mogli stvoriti nikakvu utjecajniju političku skupinu. Većinom nepismeni i nevješti ili žigosani u doticaju s vlašću, mnogi su čak i propustili rokove u kojima su imali pravo zatražiti individualnu naknadu. Slobodna država Bavarska čak nije prezala od nastavljanja vođenja “kartoteke Cigana”. Ipak, od sedamdesetih godina zastupaju Sinti u Njemačkoj svoje interese vidljivo samosvjesnije. “Središnja udruga njemačkih Sinta i Roma” postala je u međuvremenu vrlo utjecajnom organizacijom koju moraju uvažavati i političari. Na taj su način Sinti ipak uspjeli donekle prigušiti otvoreni rasizam.

Romi koji žive u Njemačkoj osnovali su u svibnju 1989. svoju vlastitu udrugu *Roma-Forum* i kasnije *Roma National Congress*, jer su smatrali da u Središnjoj udruzi nisu dovoljno zastupljeni. Oni također zastupaju i interes Roma u drugim državama.

Većina zapadnoeuropskih Roma, njih približno pola milijuna živi u Španjolskoj. Tamo ih zovu *Gitanos*. Tu valja pribrojiti još i oko 150.000 *Quinquisa*, (Roma u putujućim družinama). Premda su posljednji na društvenoj ljestvici, oni ipak uživaju određenu pravnu zaštitu. Slično je i s 230.000 Roma u Francuskoj. U drugim zapadnim zemljama ima Roma i srodnih skupina, kao što su primjerice Jeđupci u Švicarskoj, svega nekoliko desetaka tisuća. Posebno valja istaknuti odnos prema Romima u Nizozemskoj i

Švedskoj, koje im osiguravaju široka manjinska prava i koje su zasnovale uzornu socijalnu mrežu.

Šest milijuna Roma u istočnoj Europi, naprotiv, pripada gubitnicima nakon korjenitih promjena što su zahvatile taj europski dio. U komunističkim režimima nisu nigdje uživali posebne simpatije, ali su im državni programi zapošljavanja nudili barem socijalnu sigurnost. Osim toga, vlade nisu dopuštale nikakve rasističke ekscese, kojima su danas Romi, nažalost, izloženi u gotovo svim dijelovima Istočne Europe. “Prije se državni monopol sile nalazio u rukama policije, a danas nas može pretući bilo koji građanin, kad god to poželi”, jezovito je iskustvo mnogih Roma u novoj slobodi.

Romi, međutim, nisu samo žrtve opće bijede, nego su oni krivci za sve. Čini se da su predrasude o njima neiskorjenjive: lijeni, neradišni, prljavi. Ako netko od Roma ipak nešto i postigne, bit će da taj živi od krađe, prijevara i “šverca”. Sliku o njima, što ju i nadalje podržavaju političari, mediji i državna tijela sigurnosti, ne mogu nimalo promijeniti čak ni trezvene brojke, niti bilo kakve objektivne statistike. Službena rumunjska statistika kriminaliteta raščlanjena po etničkim skupinama, pokazuje, primjerice, posljednjih godina osjetno smanjenje broja kaznenih djela što su ih počinili Romi. U udjelu stanovništva od 10 posto oni su 1991. predstavljali dvanaest posto počinitelja, a 1992. godine bilo ih je svega osam posto. Pritom se još uvijek prešućuje da se mnogo puta radilo samo o bagatelnim deliktima.

Osobito je teška situacija u Rumunjskoj, gdje živi približno dva milijuna Roma (po vlastitim navodima još i više). Državna televizija u udarnim terminima potiče hajku protiv Roma, a često su dostatni i najmanji povodi, pa da se razbukta pritajena mržnja stanovništva prema Romima. U selu Hădăreni dogodila se, na primjer, u rujnu 1993. tučnjava između Roma i Rumunja, u kojoj su sijevali i noževi, poslije koje su zapaljene kuće i imanja svih Roma u selu. Slučaj je izazvao međunarodnu pozornost javnosti, pa je vlada bila prisiljena osnovati istražno povjerenstvo. To je vrlo malo pomoglo Romima, jer se povjerenstvo nije ustručavalo svu krivnju svaliti na žrtve. U zaključnom izvještaju stoji: “Ponašanje Roma koje je kulminiralo ubojstvom mladića na otvorenoj cesti bez ikakva motiva, isprovociralo je spontanu reakciju žitelja tog sela”.

Gotovo jednako je nezaštićeno i 500.000 Roma u Bugarskoj. Tamo su stalno na dnevnom redu napadi na romska naselja, linčovanja, silovanja, državna mučenja i ubojstva. Ako se žrtve pokušaju braniti, tek se tada sva odgovornost svaljuje na njih. Isto vrijedi i za Rome u Srbiji i Makedoniji, gdje ih ima oko milijun.

Žrtve rasističkih izgreda su čak i Romi u Republici Češkoj, koju se obično navodi kao primjer uspješnog ostvarenja prijelaza u demokratsko i pluralističko društvo. Nije točno da su počinitelji rasističkih izgreda uvijek samo socijalne skupine na rubu društva. Češka je Republika neizravno ohrabrla rasističke snage zakonom o stjecanju državljanstva koji ne idu nikako u prilog Romima. Prema tom zakonu, što je stupio na snagu 1. srpnja 1994., pravo na državljanstvo ima samo ona osoba koja nije pet godina sudski kažnjavana i koja može dokazati da ima najmanje dvije godine svoje stalno boravište u Češkoj. Romi poprilično teško mogu ispuniti oba ta uvjeta, jer su mnogi od njih došli u sukob sa zakonom zbog najmanjih sitnica. Osim toga, znatan broj Roma dolazi iz Slovačke u industrijska područja Češke, a da se pritom službeno ne prijavljuje. Prema tome, taj zakon služi prije svega izolaciji Roma, zaključuju Romi i skupine građana koje se bore za građansku ravnopravnost. Svoje pravo na češko državljanstvo izgubilo je, zapravo, 70.000 - 80.000 Roma. A danas u Istočnoj Europi biti bez državljanstva, znači biti potpuno liшен svih prava.

U toj teškoj situaciji sve veći broj Roma traži utočište zapadno od Labe, a tamo ih njemački političari ubrzo proglašavaju ekonomskim izbjeglicama. Takvom se stajalištu suprotstavlja predsjednik *Roma National Congressa*, Rudko Kawczynski: "Bijeg s Istoka na Zapad ima u Roma sasvim druge razloge. Najsirošniji Romi na svijetu žive osim u drugim zemljama i u Španjolskoj. Kako je Španjolska članica EU-a, Romi bi mogli vrlo lako iseliti u bogatije države, gdje im se čak i pruža socijalna pomoć. Međutim, oni ne odlaze, jer je njihov gospodarski položaj doduše loš, ali je s pravnog stajališta stabilan. Ako se, na primjer, dogodi da ih u Španjolskoj netko tuče, oni mogu pozvati policiju. U Rumunjskoj to nije moguće. Ako ih tamo netko tuče, a oni pozovu policiju, onda se može dogoditi da ih upravo ta policija pretuče. Dakle, razlog bijegu Roma nema ekonomske, već političke uzroke."

Romi se već nekoliko godina bore protiv obespravljenja, pa svojim prosvjedima nailaze na sve veće uvažavanje. U listopadu 1994. u Varšavi su KSZE (danas OSCE) i Vijeće Europe sazvali konferenciju o položaju Roma u državama Organizacije o europskoj sigurnosti. Tamo su predstavnici Roma imali mogućnost nastupiti kao svjedoci, pa se konferencija pretvorila u sudište protiv država kao što su Rumunjska i Bugarska. OSCE i Vijeće Europe su se složili, kako je s obzirom na ignoranciju tih vlada prema problemu Roma prijeko potrebno izvršiti znatno jači međunarodni pritisak na te države, prije nego što Romi zaista počnu živjeti kao *ljudi*.

ŠKOTI

Velikim narodima Europe pripada i 5,1 milijun Škota, o čijoj težnji za nacionalnom samostalnošću široka medijska javnost zna vrlo malo. Njihova borba nije ni spektakularna niti vezana uz nasilje. Mediji jedino zabilježe pojedinačne slučajeve kada neki slavni Škot poput Seana Conneryja prigodice zahtjeva neovisnost svoje domovine. Škoti se u svom razgraničenju od Engleske pozivaju na svoju keltsku baštinu, ali tu dakako prevladavaju povijesne reminiscencije. Točno je da su Škoti keltskog podrijetla, iako je većina današnjih građana već odavno angлизirana.

Najstarije naseobine sežu unazad u srednje kameno doba. Kad su Kelti u kasnom 5. stoljeću prije Krista naselili Škotsku, zatekli su тамо predindoeuropske narode koje su Rimljani nazivali Picti. U keltsku baštinu ubrajaju se i Skoti (ili Scotti), koji su u trećem stoljeću poslije Krista doselili iz Irske i po kojima je to područje dobilo ime. Škotski su se narodi vrlo uspješno odupirali rimskim osvajačima. Tako je car Hadrijan dao godine 122. izgraditi 200 kilometara dugačak bedem duž današnje crte Carlisle-Newcastle upon Tyne, kako bi od njih zaštitio svoj imperij. U kasnom 6. stoljeću započelo je pod misionarom Columbanom Starijim pokrštavanje Škotske, a godina 843. smatra se početkom škotskog kraljevstva. U to je doba Kenneth I. kralj od Albe ujedinio pod jednom krunom Pikte, Škote i druge keltske narode.

Usporedno s jačanjem Škotske kao neovisne države, jačao je i interes engleske krune za svoje sjeverne susjede. Bilo je mnogo ratnih pokušaja da se pokori Škotska, ali je ona žilavo branila svoju neovisnost. Najuporniji je bio engleski kralj Edward I. u kasnom 13. stoljeću, koji je već bio pokorio Wales i razorio tamošnju keltsku baštinu. U Škotskoj nije bio toliko uspješan, premda je tijekom jedanaest godina poduzeo šest vojnih pohoda, a pokušao je i međusobno zavaditi škotske feudalce. Konačna odluka o prevlasti u Škotskoj pala je sedam godina poslije njegove smrti. Njegov je sin Edward II. izgubio 23. lipnja 1314. bitku kod Bannockburna, iako je protiv škotskog kralja Roberta the Brucea, koji je imao na raspolaganju pješaštvo sa svega 6000 vojnika, krenuo s 20.000 svojih vitezova. Tom je bitkom obranjena nacionalna neovisnost za mnogo stoljeća unaprijed.

Godine 1603. došao je na englesko prijestolje škotski plemić Jakob I. To je bio sin Marije Stuart, kojoj je njezina prethodnica Elizabeta I., inače sama bez nasljednika, dala odrubiti glavu. Jakob je težio personalnoj uniji među Škotskom i Engleskom, ali je naišao na velik otpor, prije svega u svojoj domovini. Tek poslije jednog stoljeća, tj. godine 1707. obje su se kraljevine ujedinile u "Ujedinjeno Kraljevstvo Veliku Britaniju". U to je doba dinastija Stuart već bila protjerana s engleskog prijestolja, ali je nastavila inzistirati na svojem pravu, što su Škoti morali veoma skupo platiti. Godine 1746. pobunio se predvodnik iz dinastije Stuart princ Charles Edward protiv engleskoga kralja Georgea II. iz dinastije Hannover, ali je škotska vojska bila kod Cullodena hametice potučena. Nakon toga počinje bezobziran pritisak i uništavanje škotsko-keltskog naslijeda, kojeg se posljedice osjećaju još i danas.

U 18. je stoljeću bio još vrlo raširen keltsko-gaelski jezik, vrlo srodan irskom i manskom. Gaelski je govorila većina stanovništva, poglavito žitelji visočja (Highlands) na sjeverozapadu Škotske. U dubodolinama govorni je jezik bio *scots*, anglosaksonski dijalekt što se razvio u 14. stoljeću. Od 16. stoljeća *scots* je bio i jezikom škotske kraljevske kuće, a i jezik književnosti. Danas se taj jezik naziva *lallans* i njime vlada još otprilike 3,5 milijuna ljudi. Broj ljudi koji govore gaelski pao je naprotiv na samo 80.000 ili 2 posto stanovništva. Posljednja područja gdje se još očuvao stari škotski birani književni jezik jesu visočja (Highlands) i Hebridi. Inicijative za održanje jezika živim

nisu toliko izrazite u Škotskoj kao, primjerice, u Walesu. Gaelski se podučava u 2000 osnovnih i 38 srednjih škola, dok se u medijima gotovo i ne pojavljuje. Čini se da ipak nedostaje prava volja širokih slojeva da se gaelski njeguje i održi živim. Prava keltska renesansa kakva se događa u ostalim dijelovima britanskog otočnog carstva trebala bi znatno veću potporu Škotske. Čak i u jednoj mogućoj neovisnoj Škotskoj, govorni bi jezik zacijelo bio engleski.

Sve do danas Škoti polažu veliku važnost na činjenicu što se u Ujedinjenom kraljevstvu Velike Britanije (kojem se kasnije priključila i Sjeverna Irska) radilo o dragovoljnem ujedinjenju jednakopravnih partnera. A zapravo, partneri nisu bili nimalo ravnopravni ni u 18. stoljeću. U Engleskoj je živjelo šest puta više stanovnika nego u Škotskoj, a i trgovina kao temelj gospodarstva bila je tamo oduvijek znatno bolje razvijena. U svakom slučaju Škotska je mogla samo profitirati od sve jačeg i moćnijeg britanskoga carstva. Tu ništa ne mijenja ni poraz godine 1746., kojeg ionako mnogi škotski nacionalisti smatraju prije posljedicom suparništva unutar elita, negoli etničkim sukobom.

Ujedinjenje s Engleskom omogućilo je na gospodarskom planu brzu industrijalizaciju temeljenu na iskorištavanju kolonija. Najvažnijim privrednim granama postale su brodogradnja, predionice vune, tkaonice, duhanska industrija i željezare. Međutim, u 20. stoljeću i takva je privredna struktura pokazala svoje slabosti. Velika ovisnost o kolonijalnim tržištima te nedostatak investicija i inovacija vodili su do velike nezaposlenosti. Stanje se popravilo tek šezdesetih godina eksploatacijom nafte i američkim investicijama.

Gospodarski je razvoj učinio Škotsku izrazito urbanom zemljom. Tri četvrтиne stanovništva živi u uskom industrijskom pojusu na jugu između Glasgowa i Edinburgha, dok su visočja (Highlands) rijetko naseljena.

Industrijalizacija je, dakako, uvjetovala i jaki radnički pokret. Za razliku od Laburističke stranke u Walesu, dominirajuća Laburistička stranka u Škotskoj već desetljećima podržava nacionalističke snage. Sasvim se drukčije osjećaju oni škotski nacionalisti, čija je politička baza *Scottish National Party* (SNP), bliska lijevom pokretu. Njihov nacionalizam oduvijek je išao ruku pod ruku sa izrazitim internacionalizmom. Tako su se, primjerice, mnogi Škoti borili u španjolskome građanskom ratu na strani Republike.

Vrijedno je spomenuti da je Škotska bila jedna od rijetkih europskih zemalja u kojoj nikada nije mogao nastati fašistički pokret. Doduše, 1937. godine pojavila se na izborima jedna fašistička stranka, ali nije dobila više od 120 glasova.

Danas SNP vidi dobre gospodarske perspektive za ostvarenje neovisnosti. Unutar Ujedinjenog Kraljevstva Škotska raspolaže s 80 posto naftnih nalazišta i 40 posto prihoda od ribarstva. Samo za naftu godišnji prihodi iznose negdje oko dvije milijarde funti. Dosad se sva ta dobit slijevala u London, tamo se njome upravljalo i ponovno se u udjelima dodjeljivala Škotskoj.

Poput mnogih drugih naroda bez država i Škoti se nadaju kako će se pod pritiskom ujedinjene Europe promijeniti političke i gospodarske strukture. Ako se kao bliski cilj ne može ostvariti međunarodnopravni suverenitet, onda federalistička načela Europske unije trebaju regijama barem osigurati više utjecaja u odnosu prema vladama centra.

Nacionalistički pokret u Škotskoj koji zastupa potpuno odvajanje od Londona, raspolaže sa zamjetnom bazom. SNP je na posljednjim izborima za Donji dom osvojila 22 posto glasova. Ipak, britanski većinski izborni sustav prepustio joj je svega tri od 72 škotska mesta u londonskom Parlamentu. Na općinskim izborima u travnju 1995. godine SNP je postigla 27 posto, dok je konzervativna stranka dobila samo 11 posto. Ispitivanje javnog miñenja pokazuje redovito udio od 35 do 50 posto stanovništva koje glasuje za neovisnu Škotsku.

Kako bi izbjegla daljnje napetosti sa škotskim nacionalistima, konzervativna vlada je počela početkom devedesetih godina iznova oživljavati stare regionalističke strukture. Tradicionalno 72 škotska poslanika čine Veliki škotski odbor. Međutim, taj je odbor posljednjih nekoliko desetljeća imao, da tako kažemo, nostalgično značenje, a vrlo malo veze s praktičnom politikom. U ožujku 1993. premijer John Major je iznenadio nagovještajem kako će odboru dati novu i veću važnost. Odbor neće više zasjedati samo u Londonu, nego i u škotskom glavnom gradu Edinburghu i u drugim mjestima. Osim toga, lokalna stručna naobrazba i dijelovi s istraživačkih područja podlijegat će odgovornosti škotskog ministarstva umjesto Ministarstvu rada, odnosno industrije u Londonu. Međutim, u ključnim područjima gospodarstva, unapređivanju naftne industrije i ribarstvu, Major nije učinio nikakve ustupke. Ona su ostala u rukama

središnje vlade. Na taj način nije mogla ni Laburistička stranka niti SNP mnogo izvući iz tih planova. Škotski nacionalisti govorili su čak o “konstitucionalnim majmunarijama”. Oni i dalje nastavljaju svoj rad na polaganom prijelazu prema što većem suverenitetu, a nadaju se, osim toga, i promjeni vlasti u Londonu koja bi stvorila bolje preduvjete u tom pravcu.

VELŠANI

Sudbina Walesa i Velšana bila je oduvijek usko vezana uz ostali dio britanskog otoka, premda su njegovi stanovnici sve do danas sačuvali izraziti smisao za svoju samosvojnost. Bit tog osjećaja nisu mogli promijeniti ni rimski osvajači između 48. i 60. poslijе Krista, niti kasnija engleska tisućgodišnja kolonizacija. Velšani su, doduše, uvijek pružali snažan otpor svim osvajačima, ali su se na kraju ipak morali pokoriti nadmoćnoj sili.

U kasnom 12. stoljeću zemlju je pokorio moćni engleski kralj Edward I. Svog sina i prijestolonasljednika Edwarda II. koji se rodio u sjevernovelškoj utvrdi Caernarfon, imenovao je “Princom od Walesa”, titulom koju britanski prijestolonasljednik nosi i danas. Međutim, to je za Velšane u ono doba imalo više značenje provokacije, negoli počasti.

Početkom 15. stoljeća zemlja je doživjela kratko razdoblje suverenosti. Velšani su pod vodstvom Owaina Glyndwra digli ustanak protiv Engleza, pobijedili ih, a Owain se 1404. godine okrunio za kralja od Walesa, ali je propao njegov pokušaj da u Francuskoj i Španjolskoj dobije podršku protiv Londona. Umjesto toga engleski je kralj poslao nove postrojbe u zemlju, koje su napoljetku uspjele ponovno osvojiti i vratiti od Velšana utvrdu po utvrdu. Owain Glyndwr je uspio uteći. Sklonio se u brda Snowdonia i otada ga nitko više nije bio vido. Na tome se i temelji mit o njemu kao nepobjedivu junaku, koji će se jednoga dana vratiti i oslobođiti svoj narod. Odmah se, dakako, nameću usporedbe s engleskom sagom o kralju Arturu.

Ustanak Owaina Glyndwrsa bio je posljednji ozbiljni pokušaj Velšana da steknu neovisnost od Londona. Poslije toga njihovi su predstavnici vodili sasvim drukčiju politiku: borili su se za sudjelovanje u vlasti u Londonu.

Godine 1485. zasjeo je na engleski kraljevski prijesto Velšanin Henrik VII. iz dinastije Tudor. Tudori su vladali sve do 1603. godine, a posljednja iz njihove dinastije bila je Elizabeta I. Velško podrijetlo nije nikada predstavljalo nikakvu zapreku za ostvarivanje karijere u Londonu, samo ako se ono ne bi odviše naglašavalo, pa je tako bilo i u razdoblju parlamentarizma. Velšanin je bio i David Lloyd George, predsjednik vlade u doba i nakon Prvoga svjetskog rata, te Neil Kinnock, višegodišnji predsjednik laburista. I velško većinsko pučanstvo očito je prihvatiло svoju ulogu, smatrajući se dijelom Ujedinjenog Kraljevstva. Godine 1979. glasovalo je 80 posto birača protiv djelomične autonomije s vlastitim regionalnim parlamentom. Na parlamentarnim izborima obično je velška Nacionalna stranka *Plaid Cymru* dobivala tri ili četiri od 23 velških mesta u Donjem domu, dok je Laburistička stranka imala iza sebe znatnu većinu.

Međutim, taj prividni sklad ipak potpuno ne odražava raspoloženje u Walesu. Doduše, tamo ne vlada agresivni nacionalizam, ali posljednjih godina znatno je ojačao regionalni pokret, što se ne mora bezuvjetno pokazati u izbornom žaru borbe. I glasovanje za Laburističku stranku može isto tako posvjedočiti velški identitet.

Najznačajnija htijenja velških regionalista istovjetna su željama većine Velšana: očuvanje jezika kao najvažnijeg nositelja kulturnog identiteta i ponovno stjecanje gospodarske neovisnosti. Obje te želje tjesno su povezane jedna s drugom, iako između Sjevernog i Južnog Walesa vladaju velike razlike.

Sredinom 19. stoljeća govorilo je velškim jezikom ili kimriš (vrlo teški keltski jezik) još 90 posto pučanstva. Tu nisu mogli ništa promijeniti ni svi osvajači, a niti tuđinski gospodari. Sto godina kasnije iznosilo je to svega oko trideset posto, a danas se procjenjuje da od 2,9 milijuna Velšana velški govor svega oko 20 posto stanovništva.

Takav je razvoj uvjetovalo u prvoj redu bogatstvo zemlje. Južni je Wales bogat nalazištim ugljena što su bila od neprocjenjive važnosti za industrijalizaciju Velike Britanije. Dobit su, dakako, uzimala engleska poduzeća, ali su pritom koristili domaću radnu snagu, kojoj je ugljen osiguravao stalni dohodak. Posljedica integracije u englesko

gospodarstvo bila je gubitak vlastita jezika i kulture, proces što su ga morali proći mnogi mali narodi. Engleski jezik postao je jezikom napretka, poslovnog svijeta i industrije. Ubrzo je postao dominantnim i u izobrazbi, zakonodavstvu i javnom životu. Velški je naprotiv važio kao korak nazad u prošlost i u Južnom je Walesu sasvim izgubio svoje značenje.

Gospodarski je zamah bio kratka vijeka. Šezdesetih i sedamdesetih godina ovog stoljeća postupno se zbog nerentabilnosti obustavljao iskop ugljena i zemlja je morala prijeći vrlo bolan proces promjene struktura. Osamdesetih godina stopa nezaposlenosti iznosila je 17 posto, znači 3 posto više negoli u ostalim dijelovima Velike Britanije. U međuvremenu se situacija promjenila, jer se Južni Wales zbog investicija u High-Technology počeo ubrajati u relativno bogate i moderne regije. Wales je tako unutar Ujedinjenog Kraljevstva postao dobar placac, što znači da i regija uplaćuje više poreza, nego što iz Londona dobiva novčanih sredstava. Za takav obrat zaslužno je sve više političara koji se sada izjašnjavaju da su velškog identiteta. Situacija se dakle obrnula, pa je vlastiti jezik i kultura danas postao znakom određena moderniteta.

Velška renesansa ima i svoje emotivne razloge, kao što to primjerice iznosi poznati velški pjevač Dafydd Iwan: "Mislim da je razlog tomu, što ljudi osjećaju veliki gubitak. Sjećaju se dobrih starih vremena, dok je još bilo više posla, intaktni društveni život, dok su crkve još bile pune, dok su se mnogo tražili zborovi i brinuli za raznoliki kulturni život. Naravno, vrijeme rudnika ugljena bilo je teško, ali ono što su ljudi tamo izgubili, veza je s velškim jezikom. Oni, dakle, ne vide u jeziku više nešto loše, podložno, kao što je to bilo nekoć. Povezuju jezik sa crkvama, pjevačkim zborovima. I, ako sada ponovno žele vratiti velški jezik, dobit će i ono što su izgubili u društvenom, kulturnom i vjerskom životu."

I zaista, u Južnom Walesu postoje brojne inicijative za oživljavanje vlastita jezika. Roditelji polažu više važnosti poduci djece na materinskom jeziku, a u nekim razredima osnovnih škola trećina učenika ponovno govori velški. U Sjevernom Walesu međutim, događa se upravo suprotno. Taj dio Walesa nije bio gospodarski nikada zanimljiv, jer se živjelo prije svega od poljoprivrede, pa se tamo i velška kultura mogla mnogo bolje održati. Ali, sada se i Sjever integrira u englesko gospodarstvo, a time regiji prijeti slična

sudbina kakvu je prošao i Južni Wales. U Sjevernom Walesu u prvom redu atraktivne su cijene nekretnina koje su znatno niže od prosjeka zemlje i stoga privlače mnoštvo ulagača iz Engleske. Mnogima od njih omogućilo je to vrlo dobar posao, jer su u Engleskoj prodali svoju kuću, kupili novu u Sjevernom Walesu, a pritom im je ostao znatan dio novca što su ga mogli dobro uložiti u neki drugi daljnji posao. To dovodi do stvaranja socijalnih problema, jer u strukturalno slaboj regiji nedostaje slobodnih radnih mjestra. Osim toga, gotovo nitko od pridošlica nimalo se ne trudi naučiti velški jezik, pa se on na taj način sve više istiskuje iz javnoga života. Izgradnja autoceste od industrijskog središta Liverpoola do Sjevernog Walesa samo još pospešuje takav tijek razvoja.

Osamdesetih godina došlo je do paljenja kuća i stanova za odmor doseljenih Engleza, a za te je paleže preuzela odgovornost skupina pod nazivom *Meibion Glyndwr* (Sinovi Glyndwra ili Glendowera), iako nikada nije bilo razjašnjeno, tko se zapravo krije iza toga imena. Nacionalna stranka Plaid Cymru bila je puno sklonija posumnjati na britansku tajnu službu, negoli na velšanske ekstremiste. Po mišljenju te stranke, tim se napadima želio diskreditirati velški pokret, čijim je načelima uvijek bio svojstven izraziti pacifizam. To su također samo nagađanja, jednako kao i službena državna verzija o domaćim ekstremistima.

Nenasilna borba protiv rasprodaje zemlje ne može se ni u kom slučaju svesti na jednostavno neprijateljstvo prema strancima. Tom se borbom želi spriječiti onakav razvoj stvari, kakav se dogodio u Južnom Walesu i želi se ljudima dati gospodarska perspektiva. Ni velški regionalisti poput još nekih malih naroda, ne mogu više polagati nade u London, nego u Europsku uniju i Bruxelles, gdje između ostaloga postoji i europski regionalni fond koji ima na raspolaganju novac za Wales. Za vladavine M. Thatcher taj se novac slijevao u proračun *Welsh Officea*, državnog nadleštva za Wales. Središnja vlada je čak uskraćivala svoja davanja za isplate u protuvrijednosti onih iznosa koji su pristizali iz Bruxellesa, što je, dakako, rezultiralo velikim nezadovoljstvom. Velšani se stoga trude dobiti novac izravno iz Bruxellesa, pozivajući se na europsku integraciju.

Glazbenik Dafydd Iwan sagledava u europskom procesu ujedinjenja i još neke dodatne mogućnosti: "Kao poslovan čovjek koji proizvodi gramofonske ploče, CD-e i video vrpce na velškom jeziku, računam na sve veću trgovinu i suradnju između nas i drugih manjinskih jezika u Europi. To uključuje područje knjiga, glazbe, videa, filmova itd. Dakako, u to se ubraja i novo područje satelitske televizije, kad se može gledati isti program, a birati ton ili titlove na svojem vlastitom jeziku. Ta nova tehnologija osobito je korisna manjinama, jer omogućuje proizvodnju istog programa na različitim jezicima." Ostaje nada da EU neće iznevjeriti povjerenje koje u nju imaju mnoge dobro organizirane manjine.

Drugi dio

ETNIČKE MANJINE

ALBANCI U SUSJEDNIM DRŽAVAMA

Albanaca ima otprilike 5 milijuna i jedan su od najstarijih naroda na Balkanskom poluotoku; preci su im Tračani i Iliri. Jezik im spada među indoeuropske jezike. Poput drugih starih naroda, kao što su primjerice Baski ili Ugro-Finci i Albanci su imali velikih

poteškoća sa stvaranjem nacionalne države. Neposredno prije Prvoga svjetskog rata dio njih je uspio nadoknaditi ono propušteno. No unatoč tomu, više od trećine i nadalje žive kao nacionalna manjina u susjednim državama Republike Albanije, odnosno s onu stranu Jadranskog mora.

Zbog vrlo povoljnog položaja na vratima Jadrana, albansko je ozemlje bilo već zarana na nišanu velikih sila. Godine 167. prije Krista bio je to dio Rimskoga Carstva, što je ostavilo trajan pečat na albansku kulturu. Rimski su se tragovi zadržali u albanskom jeziku sve do danas. Za diobe rimske države na zapadni i istočni dio godine 395., Albanija je potpala pod Istočnorimsko Carstvo. Od ranog 7. stoljeća na albanska naseljena područja postupno prodiru slavenski narodi, čime počinje njihovo stoljetno rivalstvo. Na albanski teritorij pretendirali su u prвome redu srpski i bugarski knezovi, a u primorskim su se krajevima pojavili Napulj i Venecija. U razdoblju između 12. i 15. stoljeća Albanija je proživljavala politički i kulturni procvat. U to su se doba pojedine skupine proširile iz svoje jezgre, tj. iz današnje srednje Albanije na sjever, istok i jug. U ono je doba tradicionalno albansko društvo obilježavala vlast glave obitelji i klana obiteljskih i plemenskih poglavara. Oni su vladali sudbinom svoje skupine i u takvim se uvjetima nije mogla razviti središnja politička instancija. Unatoč ratničkoj tradiciji koja se između ostalog očitovala i u vojnom službovanju tuđim gospodarima, Albanci zbog svoje plemenske podvojenosti nisu imali nekih većih vojnih uspjeha. Tek sredinom 15. stoljeća sva plemena je ujedinio pod svojom vlašću narodni junak Đorđe (Juraj) Kastriotić Skenderbeg. Glavni su mu protivnici bili Osmanlije, koji su već godine 1389. pobijedili Srbe na Kosovu polju. Skenderbegu je uz talijansku pomoć uspjelo kratkotrajno zaustaviti tursko napredovanje na Balkan i proglašiti se "glavnim kapetanom" Albanije.

Poslije njegove smrti godine 1468. zemlja se iznova raspala u pojedinačne kneževine, koje su vrlo lako postale plijenom Osmanlija. Albanci su se doduše u planinskim predjelima neprestance dizali protiv turske vlasti, ali je ustanicima nedostajalo jedinstveno vodstvo, a da bi mogli ozbiljnije ugroziti tursku vojsku. Mnogi Albanci sudjelovali su i u grčkom oslobođilačkom ratu protiv turske vladavine u ranom 19.

stoljeću. Nekoliko desetaka tisuća pobjeglo je svojim starim saveznicima u južnu Italiju, gdje su se sve do danas očuvale samostalne albanske zajednice.

Turska je vladavina trajala više od 400 godina, pa se njezini utjecaji osjećaju još i danas.

Naime, osim dijela Južnih Slavena, današnjih Bošnjaka, Albanci su jedini balkanski narod koji je u znatnoj većini prešao na islam. Samo je sjeverna Albanija ostala rimokatolička, a južna područja pravoslavna. Vjerska sloga s osmanlijskim gospodarima nedvojbeno je bilo jednim od razloga, što se albanski nacionalizam razvio tek znatno kasnije, tako da su Albanci postavili prve zahtjeve za nacionalnom neovisnošću tek krajem 19. stoljeća. U to se doba Osmanlijsko Carstvo već raspadalo i nije se moglo suprotstaviti takvim zahtjevima, a u Srba, Grka i Talijana naišla je ta inicijativa na otvoreno protivljenje.

Albanci su ipak uz pomoć europskih velikih sila uspjeli proglašiti 28. studenoga 1912. nezavisnu Republiku, ali su bili prisiljeni prihvatići i činjenicu da više od trećine stanovništva neće potpasti pod tu Republiku. Većina tih Albanaca živjela je u Kraljevini Srbiji, jezgri kasnije stvorene Jugoslavije.

Poteškoće u određivanju granica Albanije bile su posljedicom ideologije o nacionalnim državama 19. stoljeća. Nacionalne države su, naime, zahtijevale čistu etničku podjelu, premda ona nije bila moguća gotovo nigdje u Europi, a poglavito ne na Balkanu, gdje su uvek novi doseljenički valovi i osvajački ratovi pripajali narode različita podrijetla. Kao alternativu velikim feudalnim osmanlijskim ili habsburškim carstvima, nacionalne su države bile prisiljene imati državu s mnoštvom etničkih manjina, koje su predstavljale stalni konfliktni potencijal. Tim manjinama su s jedne strane često bila osporavana osnovna prava, a s druge ih se strane moglo uvek zlorabiti od njihove "matične zemlje" kao temelj za polaganje prava na ozemlje koje su nastanjivali.

Republika Albanija bila je odviše slaba, da bi samo pozivanjem na broj Albanaca koji žive izvan njezinih granica, mogla tražiti pravo na ta područja. Osim toga, za obranu svog suvereniteta njoj je i samoj bila nužna pomoć zapadnoeuropskih velesila. Italija je prva pokušala vojno ostvariti svoje pretenzije na albanska područja u Prvome svjetskom ratu, te u travnju 1939. godine.

Politička situacija u Albaniji nakon Drugoga svjetskog rata bila je takva da Albanci iz inozemstva gotovo i nisu htjeli imati posla s Republikom Albanijom, pa stoga odande i nisu mogle krenuti nikakve integracijske težnje. Tamo je, naime, uz jugoslavensku podršku pobijedila Komunistička partija. Partija je pod vodstvom glavnog tajnika Envera Hodže odvela zemlju u totalnu izolaciju, ne samo od "klasnog neprijatelja" u Zapadnoj Europi, nego i od istočnih komunističkih država. Prekinute su sve veze, čak i s inozemnim Albancima. U zemlji je vladala rigidna jednopartijska diktatura, koja je Albaniju odvela i u gospodarsku propast.

Albanci u inozemstvu bili su u borbi za svoja prava upućeni sami na sebe. U svezi s tim malo se toga promjenilo od pada posljednjeg staljinista Europe početkom 1991. godine. Kasnije su, doduše, postojale mogućnosti međusobnih kontakata između Albanaca u zemlji i Albanaca u inozemstvu, ali je država još uvijek bila odviše slaba da bi se mogla zauzimati za prava Albanaca u inozemstvu. Što više, najvećoj skupini Albanaca u inozemstvu hitno je potrebna međunarodna pomoć, kako bi se mogli oduprijeti teroru kojemu su izloženi.

Riječ je o 1,7 milijuna Albanaca u srpskoj pokrajini Kosovo. Žrtve diskriminacije bili su Albanci s Kosova čak i pod Titovom vladavinom, kad je mnogonacionalna država Jugoslavija vodila umjerenu nacionalnu politiku. Premda su Albanci nakon Srba i Hrvata bili najbrojnija nacionalnost u Jugoslaviji, Srbi su uvijek iznova sprečavali osnutak albanske republike u okviru savezne države. Srbija stalno ističe svoja povijesna prava na Kosovo, jer tamo vidi kolijevku srpskog nacionalnog mita: Kosovo polje, mitski idealizirano poprište poraza protiv Turaka godine 1389. A Albanci danas čine tri četvrtine stanovništva Kosova.

Kosovo je doduše dobilo status autonomije unutar Republike Srbije, ali u svakodnevnom životu to se gotovo i nije osjećalo. Svi albanski prosvjedi ili nacionalistički javni istupi nailazili su na brutalnu represiju policije. Raspad Jugoslavije teško je pogodio Kosovo, jer su Albanci bili još više izvrgnuti srpskoj samovolji. U ožujku 1989. srpska je vlada ukinula autonomni status Kosova. U prosvjedima protiv te odluke poginula su najmanje 93 Albanca. Otada Beograd vlada prema zakonima za ugrožena područja koji opravdavaju svaku, pa i najbezobzirniju akciju. Upravne strukture su potpuno u srpskim

rukama, albanske škole i sveučilišta su zatvorena, a slušanje albanske glazbe dovoljan je razlog za uhićenje i mučenje. Represija je postala svakodnevnicom, ali se Albanci još uvijek brane mirnim putom. U svakom slučaju, Kosovu se već dugo naviješta sudbina Bosne.

Druga po veličini skupina Albanaca u inozemstvu živi u Republici Makedoniji s otprilike 500.000 ljudi u jednoj od bivših republika i sljednica bivše Jugoslavije, koja je istočni susjed neovisne Albanije. Albanci imaju u Makedoniji dvije stranke: PDP (Stranku demokratskog blagostanja) i Demokratsku narodnu stranku. Na izborima u listopadu 1994. dobila je veća PDP stranka dva mesta u parlamentu i ušla u vladinu koaliciju premijera Branka Crvenkovskog. PDP zastupa umjerene Albance koji ne dovode u pitanje svoju pripadnost Makedoniji. Nakon početne nacionalno-šovinističke politike, danas im vlada pruža potporu. Otvara sve više radnih mesta u javnim službama i dopušta uporabu njihova jezika. Iz tih su razloga donekle popustili i zategnuti albansko-makedonski odnosi. U Makedoniji također žive Albanci protjerani s Kosova i iz Srbije. I napoljetku, u Italiji živi treća po veličini zajednica Albanaca izvan Albanije, njih približno 100.000. Njihovi preci pobjegli su pred prisilnom islamizacijom od Turaka pretežito u Kalabriju i na Siciliju još u 15. i 16. stoljeću. U Italiji ih nazivaju *Arbresh*. Svoju su kulturu, u koju spada i vrlo utjecajna uloga žene, očuvali sve do danas, a raspolazu i značajnom književnom tradicijom. Talijanska država priznaje identitet albanskih starosjedilaca, štoviše, čak ga i promiće. Međutim, prema novim izbjegličkim valovima Rim se pokazuje nepopustljivim. U ožujku i kolovozu 1991. prebjeglo je iz neovisne Republike Albanije u Bar više od 10.000 Albanaca. Tamo su ih odmah nagurali na veliki nogometni stadion i protjerali ih za nekoliko dana u njihovu staru domovinu. Svaki otpor takvom postupku policija je suzbila s najvećom brutalnošću.

Manje albanske zajednice od nekoliko desetaka tisuća ljudi žive još u Crnoj Gori, Grčkoj, Hrvatskoj, Turskoj i Ukrajini. U većini njih riječ je o potomcima izbjeglica, koji u nekom povijesno vrtložnom razdoblju nisu bili na strani tadašnjih gospodara. Međutim, ni u jednoj od tih zemalja ne postoji od strane države nikakva zaštita, a pogotovo ne promicanje albanske kulture. Živjeti kao Albanac, sasvim je, dakle, privatna stvar.

AOSTI (FRANKOPROVANSALI)

Jedna od najljepših alpskih dolina dugo je bila poprištem regionalističkih razračunavanja između talijanske države i onog njezinog dijela u kojem stanovnici govore francuski. Tijekom vremena zategnuta je situacija u talijanskoj dolini Aosta popustila, premda Aosti (koje također zovu Valdostima ili Frankoprovansalima) i sada teže za većom samostalnošću, ali ne više ni preko Rima, niti preko Pariza, nego u okviru Europske unije.

Do sukoba u dolini Aoste došlo je zbog samovoljnog i bezobzirnog određivanja granica i nacionalnog šovinizma. Povijesno su ta područja na sjeverozapadu Italije najprije naseljavali keltski narodi. Početkom naše ere i tu su alpsku regiju pokorili Rimljani. U Rimskom Carstvu predstavljala je dolina Aoste važno stjecište za prijelaz preko Alpa. Na njezinoj sjevernoj granici nalazi se Veliki i Mali prijevoj Sv. Bernarda, čije je strateško značenje bilo poznato već Rimljanim.

Nakon raspada Rimskoga Carstva potpala je pokrajina Aosta pod vladavinu Burgunda, a godine 1191. dinastiji Savojaca. Ta vladarska dinastija, podrijetlom iz francuskih Alpa, proširila se idućih stoljeća na Italiju, a u kasnom je srednjem vijeku imala svoje glavno sjedište u pokrajini Pijemont. U 18. stoljeću savojske vojvode su koristile Sardiniju kao odskočnu dasku za vladavinu nad Italijom. Naposljetu je Viktor Emanuel II. iz savojske dinastije postao 1861. godine prvim kraljem ujedinjene Italije. (Vidjeti i prilog o Sardincima.)

Ujedinjenje Italije izvršeno je protiv Habsburgovaca, a uz pomoć Francuske. Kao protuuslugu morao je kralj Viktor Emanuel prihvatići glasovanje u savojskim područjima naseljenim francuskim življem, pa je tako nekadašnje Vojvodstvo Savoja i regija oko Nice potpala pod Francusku.

Aostima, međutim, nije bilo dopušteno samoodređenje, nego su oni ostali u Italiji, premda su i oni francuskog podrijetla. Njihov jezik, frankoprovansalski, francuski je dijalekt kojim se govori i u frankofonskoj Švicarskoj, te u dijelovima francuskih Alpa. Područja gdje se još govori frankoprovansalski postoje i u pokrajini Pijemont oko

Turina, te u Apuliji. Svojim materinskim jezikom smatra taj jezik u Italiji ukupno 150.000 ljudi. Što se tiče gospodarstva Aosti su živjeli posvema nezavisno, a temelj privređivanja, pa čak i određena blagostanja, bio je uzgoj stoke, proizvodnja i prerada mlijeka, te gajenje vinograda i voća.

Svega deset godina nakon ujedinjenja Italije vlada je u Rimu započela programe talijanizacije, u početku izgradnjom prometnica. Cestovna i željeznička mreža sve je tješnje vezala regiju na središnju državu i na taj način također dovlačila sve veći broj talijanskih doseljenika na to područje, jer je korištenje bogatih nalazišta i izgradnja industrijskih postrojenja nudila pridošlicama gospodarsku perspektivu. Istodobno je u školama ograničena poduka na francuskom jeziku. Protiv takva tijeka stvari borila se početkom 20. stoljeća *Ligue val dotide*, koja se najprije usredotočila na djelatnosti na području kulture. Organizirala je poduku francuskog jezika i studij francuske književnosti, ali se ubrzo pokazalo kako su za očuvanje kulture potrebni i odgovarajući politički uvjeti. I stoga je Liga zahtjevala i političku autonomiju Aoste.

Godine 1922. vlast su u Italiji preuzeli fašisti i to je pokopalo sve nade u veću autonomiju Aoste, jer se talijanizacija još i pojačala. *Ligue val dotide* je raspuštena, francuski jezik gotovo sasvim protjeran iz javnoga života, uprava zaposjednuta Talijanima iz drugih područja, a nastavljena je i pojačana industrijalizacija, kako bi se osiguralo što više radnih mjesta za Talijane. Vlada je izgradila električne centrale, odakle se izvozila energije u velika industrijska središta na sjeveru Italije. Otpor domaćeg stanovništva organizirao se u ilegalnosti i prihvatio čak i oružani oblik borbe. *Comite de Liberation Valdotaine* surađivao je čak s francuskim i talijanskim partizanima u borbi protiv fašističke vlasti. Pritom je, dakako, bio malo složeniji odnos prema Talijanima, nego prema Francuzima, jer se i talijanska Resistenza veoma teško nosila sa zahtjevima Aosta za autonomijom. Fašisti su pokušali najbrutalnijim sredstvima slomiti otpor, ali im to nikako nije polazilo za rukom.

Poraz Italije u Drugom svjetskom ratu ojačao je težnje Aoste koje su dovodile u pitanje njenu pripadnost Italiji. Francuske su trupe nekoliko mjeseci zaposjedale dijelove doline Aoste, ali ni SAD, niti Velika Britanija nisu pokazivale ni najmanje zanimanje za promjenu granica. Talijanska je Resistenza u ratu blisko surađivala s američkim trupama

i omogućila im ljeti 1943. invaziju na Siciliju. U znak zahvalnosti pobjedničke su sile spriječile referendum o budućnosti pokrajine Aoste, jer bi on možda donio priključenje Francuskoj.

Međutim, Aosti su ipak postigli neke skromnije uspjehe. Ustav iz godine 1947. jamčio im je potpunu kulturnu autonomiju. Kasnije je ta autonomija čak i proširena na područje financija, te su svi poslovi na unutarnjopolitičkom planu bili u rukama regionalnog parlamenta. U nacionalnom talijanskom parlamentu Aosti su zastupljeni s dva zastupnika autonomističke stranke *Union Valdotaine*. Ta Unija dobiva na izborima u regiji u pravilu između 30 i 40 posto glasova. Talijanski i francuski jezik formalno su izjednačeni, iako u svakodnevnim poslovima prevladava talijanski. Središnja država obešteće stanovnike Aoste bonovima za benzin, te subvencionira šećer i kavu kao nadoknadu za korištenje rezervnih voda i onečišćenje zraka prouzročeno tranzitnim prometom. Tim mjerama Aosti pripadaju u povlaštene manjine u Italiji. Od ukupno 120.000 stanovnika te pokrajine polovina su Aosti, ali su njihove stečevine od velike koristi i za doseljene Talijane. S obzirom na te povoljne političke okvirne uvjete, mogli bismo reći da danas gotovo i nema ozbiljnijih nastojanja za pripojenje Francuskoj. Aosti polažu puno više nade u Europu regija, koja bi sama po sebi oslabila utjecaj talijanske i francuske nacionalne države.

ARMENCI U DIJASPORI

Gotovo nijedan narod na zemlji nije toliko kozmopolitski orijentiran kao što su to Armenci. Njihove zajednice postoje u 80 država svijeta, a najviše ih je u Europi. Pritom, valja odmah naglasiti da njihova emigracija nije bila dragovoljna. Armenci su starosjedilački maloazijski narod indoeuropskog podrijetla. Njihovo je ozemlje bilo jedno od sjecišta na putu između Europe i Azije i stoga su se tamo stoljećima uvijek iznova izmjenjivali i novi osvajači i nove velike sile. Na armenski su teritorij naizmjence upadali Medijci i Perzijanci, Bizantinci i Rimljani, Arapi, Mongoli i

Rusi, pokoravali bi ih i opet bili protjerani, a iza sebe su ostavljali spaljenu zemlju, razorena sela i ubijene ljude.

Unatoč tomu, Armenci su razvili visoku civilizaciju, koja je obuhvaćala vlastiti jezik, kulturu i crkvu. Armenski se kralj Trdat III. obratio na kršćansku vjeru još godine 301., dakle prije nego što je car Konstantin uzdigao kršćanstvo na razinu rimske državne religije, a što je dakako ostavilo neizbrisive tragove u armenskoj kulturi sve do današnjih dana. Godine 451. stvorio je Mesrop Maštoc armensko pismo, a prva knjiga prevedena na armenski bila je Biblija, što je predstavljalo temelj budućoj bogatoj armenskoj književnosti. Nakon koncila u Kalcedonu 451. godine došlo je do raskola kršćanske crkve. Armenci su pripali onima koji su se odrekli Bizanta i otada armensko-apostolska crkva igra potpuno samostalnu ulogu. Za razliku od rimskog kršćanstva, ona nikada nije vodila agresivnu misionarsku politiku. Perzijanci su nakon žestokih borbi i rušilačkih pokušaja godine 484. ugovorom u Nwarsaku priznali armensku slobodu vjeroispovijesti i slobodu mišljenja.

Pod tursku vlast potpala je Armenija prvi put godine 1071., a 1180. zauzeli su je na kratko vrijeme Mongoli. Ta su zbivanja izazvala prvi armenski masovni egzodus, kad je na desetke tisuća Armenaca prebjeglo u Gruziju, Poljsku, Galiciju i Kilikiju. Novo središte Armenaca u progonstvu postao je Konstantinopol, koji je tada još bio glavni grad Bizantskog Carstva; takvo stanje nije u početku ništa promijenilo ni tursko osvajanje godine 1453.

Za prevlast u Armeniji borili su se sve do u 19. stoljeće Turci, Perzijanci i Rusi.

Osmanlijska Turska koja se pojavila kao nova velesila, zadržala je prevlast nad većim dijelom zapadne Armenije, dok je Rusija prevladala u istočnom dijelu zemlje. Armenci su u Turskoj vrlo brzo postali žrtvom genocida. Pogromi što ih je vodila država započeli su godine 1894. krvavim ugušenjem ustanka armenskih rudara u Sassunu. Vrhunac su dostigli tijekom Prvoga svjetskog rata, uz pristanak njemačkog carstva. Mladoturska vlada zatrla je najmanje 1,5 milijun Armenaca, što masakrima, što deportacijom. Ta su zbivanja izazvala pravi izbjeglički pokret Armenaca. Preživjeli su emigrirali ili na europski kontinent ili u SAD, a vlastitu nacionalnu državu Armenci nisu uspjeli dobiti ni nakon svih masakra, iako je ona bila dogovorena mirovnim ugovorom u Sevresu 1920.

godine. Nova turska republika pod Kemalom Mustafom Ataturkom sprječila je njezin nastanak.

Nezavisnom državom postala je nekadašnja Sovjetska Republika Armenija tek nakon raspada Sovjetskog Saveza godine 1991. Danas je ona domovina oko 40 posto Armenaca od njih ukupno sedam milijuna. Većina Armenaca izvan Armenije živi u susjednoj državi Gruziji, dok ih je u Turskoj i Azerbejdžanu od nekadašnjih nekoliko milijuna ostalo svega 60 - 100 tisuća. U Turskoj gotovo svi naseljavaju prostor Istanbula. U zapadnoj Armeniji na njihovo postojanje podsjećaju samo još razvaline crkava.

U Azerbejdžanu je tamošnja vlast nastavila tradiciju Osmanlijskog Carstva, a dodatno je opterećenje što su te dvije države bile zaraćene radi enklave Karabah, naseljene armenskim stanovništvom. Azerbejdžanska vlada ne osuđuje napade na armenske građane u gradovima Bakuu i Sumgaitu; ona ih čak odobrava i podupire, pa je to u godinama 1988. i 1990. dovelo do novog masovnog izbjeglištva oko 350.000 Armenaca.

Znatan dio kulturnog života armenских zajednica danas se odvija u europskoj dijaspori. Najveća je njihova zajednica u Francuskoj, gdje ih ima 400.000. Zatim slijede zajednice u Bugarskoj, Italiji i na Cipru s brojkom od ukupno 20.000 - 30.000. U Njemačkoj ih ima blizu 15.000, u Grčkoj 12.000, a u Rumunjskoj, Mađarskoj i Poljskoj svega nekoliko tisuća.

Budući da Armenci ne postavljaju neke senzacionalne političke zahtjeve, njih se priznaje za etničke manjine čak i u državama poput Bugarske i Grčke, koje inače ne provode snošljivu manjinsku politiku. Zajedničko iskustvo vladavine osmanlijske Turske dovelo je u tim državama i do određene povezanosti. Na očuvanju armenskog identiteta u dijaspori rade armenske kulturne i plesne skupine, novine i izdavači, športske skupine, ali i političke organizacije. Pritom je jedan od najvažnijih čimbenika - poduka na materinskom jeziku, jer u svijetu koji se sve više ujedinjuje, jezik predstavlja važno obilježje identifikacije. Armenci u dijaspori nadovezuju se, osim toga, i na svoju veliku znanstvenu tradiciju. Uzmemo li u obzir broj stanovništva, lako ćemo utvrditi kako su Armenci u mnogim stručnim područjima zastupljeni natproporcionalno. Među mnogim prominentnim osobama ne može se uvijek i odmah na prvi pogled prepoznati armenski identitet. Vjerojatno je najpoznatiji Armenac u Europi pjevač Charles Aznavour

(armenski Asnawurjan), dijete izbjeglica čiji su preci iz zapadne Armenije. Njegova se majka uz tuđu pomoć uspjela spasiti od turskog masakra bijegom u Rusiju. Među ostalim uglednim Armencima valja još spomenuti kompozitora Arama Hačaturjana, književnika Williama Saroyana, naftnog milijardera Gulbenkiana, te braću Anastasa i Artjoma Mikojana, konstruktora sovjetskog lovca MiG. Mnogi od njih osjećaju se, međutim, više građanima svijeta, negoli Armencima.

Sedamdesetih i osamdesetih godina militantni su armenski aktivisti poremetili relativno dobar odnos Armenaca i društava u kojima oni danas žive. Pod utjecajem 78-godišnjeg književnika Kurken Yanikiana, koji je u Santa Barbari u Kaliforniji 27. siječnja 1973. ubio dva turska diplomata, pokušali su u prvoj redu mladi Armenci putem terorističkih akcija svratiti pozornost javnosti na sudbinu svojega naroda. Njihova organizacijska ruka postala je Tajna armija za oslobođenje Armenije (*Asala*), čija su organizacijska središta bila prije svega u Francuskoj i Grčkoj. Cilj njihovih akcija bili su predstavnici ili ustanove turske države. Gledano dugoročno, time su neizravno išli na ruku Turskoj, omogućivši joj da na taj način armensko pitanje smatra “problemom terorizma”. S druge su pak strane, ipak mnogo pridonijeli da se istrgne iz zaborava genocid nad Armencima i neizravno mobilizira i politička podrška. Danas se Armenci ponovno podsjećaju na svoju istinsku kulturnu baštinu i pokušavaju na miroljubiv način očuvati svoj identitet u dijaspori.

DANCI I NIJEMCI U SCHLESWIGU

“Pokušamo li stanje svesti na jednostavni nazivnik, tada možemo ustvrditi da danskog Južnošlezvižana pri rođenju može dočekati danska babica, u visokoj ga starosti može pokopati danski pastor, a u međuvremenu on može živjeti danski koliko je to god najbolje moguće.” Tim riječima prosuđuje položaj svoje manjine najpoznatiji njemački Danac, Karl Otto Meyer, poslanik zemaljskog sabora Južnošlezviškog saveza birača (SSW).

Ustrojstvo njemačko-danskog graničnog područja koje se u cijeloj Europi smatra uzornim, rezultat je smišljene politike nakon Drugoga svjetskog rata koja je težila nagodbi. Toj je politici pogodovala i činjenica, što su obje manjine s obje strane granice imale iza sebe svoju nacionalnu državu i što su članstvom u NATO-u i Europskoj uniji pripadale istim međunarodnim zajednicama.

Razmatramo li, međutim, povjesni protrek, stanje i nije bilo baš tako skladno. U 19. i ranom 20. stoljeću njemačko-dansko pitanje ne samo da je pokrenulo europsku diplomaciju, nego čak i vojsku; naime, na temelju etničkih i kulturoloških kriterija, nije se mogla odrediti točna granica.

Južni dio danskoga Jytlanda i sjeverna polovina Schleswig-Holsteina nisu nikada bile etnički homogeno područje. Te su krajeve naseljavali i Danci i njemački Sasi, a i slavenski Abodriti. Ovi potonji pomagali su franačkome kralju Karlu u njegovim osvajačkim pohodima na sjever, ali time nisu sebi učinili nikakvu uslugu, jer je franačka vlast donijela na to područje pokrštavanje, iza kojeg je slijedila i germanizacija. A između 8. i 11. stoljeća doselili su i pomiješali se sa starosjedilačkim skupinama naroda frizijski doseljenici (vidjeti posebno poglavlje o tom pitanju).

Sredinom srednjega vijeka Schleswig i Holstein bile su dvije nezavisne kneževine, čiji su se stanovnici osjećali međusobno povezanim. Većina su bili seljaci i živjeli mirno, jer ih nitko nije dirao od vladarskih kuća koje su se stalno mijenjale. Staleži su 1460. godine izabrali za zemaljskoga vladara danskoga kralja Christiana I. iz dinastije Oldenburg, ali to nije istodobno značilo i pripojenje Danskoj. Kneževine su i nadalje zadržale svoju samostalnost, jedino su bile povezane u personalnu uniju s danskom kraljevskom kućom. Christian I. dao je osim toga i jamstvo, koje je stoljećima unaprijed trebalo igrati veoma važnu ulogu u svijesti ljudi. On je, naime, kneževinama zajamčio "da će ostati zauvijek nepodijeljene". Danski su kraljevi poštivali načelo "zauvijek nepodijeljene", ali bilo je učestalih pokušaja raznih vojvoda da pokore dijelove Schleswiga i Holsteina i na taj način ipak podijele teritorij.

Takvi pokušaji nisu bili osobito uspješni sve do razdoblja nacionalizma u 19. stoljeću.

Govorni i službeni jezik bio je najviše njemački, a političku je vrhovnu vlast imao danski kralj. Podrijetlo, jezik i politička vlast nisu bili razlozima za bilo kakvo razgraničenje. To

se ipak promijenilo pojavom njemačkih i danskih nacionalnih pokreta u 19. stoljeću. Na Bečkom kongresu 1815. godine kneževina Holstein primljena je u Njemački Savez, na što su Danci pokušali vezati Schleswig što tješnje uz svoju krunu, što je izazvalo njemačke prosvjede. U travnju 1848. danska je vojska ugušila ustanak njemačke narodne vojske sjeverno od Flensburga i time izazvala dvogodišnji njemačko-danski rat. Njemačka je na bojištu doduše pobijedila, ali europske velesile Rusija, Francuska i Engleska nisu htjele prihvatići njemačku ekspanziju, nego su prisilile Njemački Savez i Kraljevinu Prusku da prizna dansku vrhovnu vlast. Njemačka je u to vrijeme još bila preslabu da bi se tomu suprotstavila, ali knezovi su samo čekali trenutak kad će se događaji početi drukčije razvijati. Mogućnost im se pružila godine 1864., kad je Danska donijela novi temeljni zakon za Schleswig. Pruska je ultimativno zahtijevala od Danske povlačenje tog zakona; Danska je to odbila, nakon čega je izbio i drugi njemačko-danski rat. Ovaj je put Pruska definitivno pobijedila. Bečkim mirom od 30. listopada 1864. Danska se odrekla svih svojih prava u Schleswigu i Holsteinu. Suparništvo između Pruske i Austrije usporavalo je uspostavljanje pruske uprave, koja je konačno stupila na snagu 24. siječnja 1867.

Međutim, Pruska je ipak morala nešto otrpjeti, jer je zemlja ostala nepodijeljena, kao što se zahtijevalo davne 1460. godine. Granica pruskog kraljevstva nalazila se sjeverno od današnje državne granice i uključivala je sjeverni Schleswig, gdje Danci čine većinsko stanovništvo. Njima su ostavljene nade u referendum, ali je državni kancelar Bismarck nakon ujedinjenja Njemačke 1871. godine jasno obznanio, da neće ni u kom slučaju prihvatići odcjepljenje Danaca. Otada je jedinim mjerilom u Schleswigu i Holsteinu postala pruska uprava, kojoj su se Danci morali bespogovorno podčiniti.

Događaji između godine 1848. i 1867., te rastući nacionalizam s obje strane granice, bili su uzrokom što se stoljetna svijest o "vječno nepodijeljenim" kneževinama ipak potisnula u pozadinu. Posljedice su se pokazale nakon Prvoga svjetskog rata, kad su pobjedničke velesile održale referendum o tome kome će pripasti Schleswig. Najprije su 10. veljače 1920. odglasovali sjeverni Šlezvižani, a potom južni dijelovi zemlje. Rezultat je točno odgovarao etničkoj podjeli. Danska većina na sjeveru zemlje jasno je izrazila svoju volju za ujedinjenje s Danskom, dok je pretežito njemački jug glasovao za ostanak

u Prusiji, odnosno za novu Weimarsku republiku. Time je bila prekinuta tradicija iz godine 1460., ali je istodobno i bila stvorena stabilna granica.

Političku zbrku u pograničnom području prouzročio je još jedanput Drugi svjetski rat.

Neutralnu Dansku okupirale su njemačke trupe, a mnogi su ih njemački Sjevernošlezvižani pozdravili s entuzijazmom. Danci su im se osvetili za to poslije rata. Njemačkim seljacima oduzeti su posjedi, a njemačke škole su zatvarane. Represija ipak nije dugo potrajala, tako da je već pedesetih godina napeta situacija znatno popustila.

Na južnoj strani granice zemaljska vlada Schleswig-Holsteina donijela je već 1949. godine. Kielsku izjavu u kojoj stoji da je “izjašnjavanje za pripadnost danskoj manjini potpuno slobodno i ne može biti službeno ni osporavano niti preispitivano”. Taj je pasus bio u ono vrijeme vrlo značajan, jer je nakon rata odjednom naglo porastao broj južnošlezviških Danaca. Uzrok tomu bili su socijalni programi danske vlade.

Kopenhagen je, naime, svim članovima Južnošlezviškog saveza (SSV), u kojem su se organizirali Danci, slao tzv. “špek-pakete”, a osim toga članovi SSV-a mogli su koristiti dansko zdravstvo. Tako se kasnih četrdesetih godina 80.000 stanovnika Južnoga Schleswiga registriralo kao Danci. Na izborima za Zemaljski sabor 1947. godine SSV je dobio gotovo 100.000 glasova, a organizacija koja je naslijedila Južnošlezviški savez birača (SSW), uspjela je 1949. sa 75.000 glasova čak izboriti jedan mandat u Bundestagu.

Razvojem njemačkog privrednog čuda, te njemačko-danskim približavanjem koje ima svoj temelj u “bonsko-kopenhaškoj izjavi o manjinama” iz godine 1955., znatno su se smanjili razlozi materijalne prirode za izjašnjavanje pripadnosti danskom identitetu.

Međutim, i dalje se zadržalo upravo primjerno ustrojstvo autonomije i državne subvencije iz glavnih gradova, koje znače gospodarsku perspektivu strukturalno slabijim pograničnim područjima. Osim toga, Kielski zemaljski ustav iz 1989. godine javno je iznio kako manjine trebaju uživati posebna prava i kako takva prava trebaju i zahtijevati. Time se taj ustav blagotvorno razlikuje od novoga svenjemačkog ustava koji ne sadrži to načelo.

Procjenjuje se da u Njemačkoj ima blizu 50.000 Danaca, a Nijemaca u Danskoj oko 25.000. Danci raspolažu sa 62 dječja vrtića, 53 škole, 25 pastora, vlastitim novinama

“Flensborg Avis”, vlastitom bankom, organizacijom za mladež i za kulturu, te još nekim ustanovama javnoga života. Njemački Sjevernošlezvižani imaju 25 dječjih vrtića, 18 škola, svoje dnevne novine “Sjevernošlezvižanin” i druge institucije.

Politički, SSW na izborima ne podlježe klauzuli od pet posto glasova, tako da Danci uvijek imaju jednog zastupnika u Kielskom zemaljskom saboru. Tijekom afere Barschel postao je poznat diljem cijele Savezne Republike zastupnik SSW-a Karl-Otto Meyer, jer je tada upravo njegov glas bio odlučujući o novim izborima. Neki političari u Kielu, Bonnu i Münchenu već su u tome vidjeli zloporabu manjinskih prava.

ELZAŠANI

Osobito je teško svrstati među manjinske narode Europe približno milijun Elzašana. Jezično i kulturološki prije bi ih se moglo svrstati Njemačkoj, ali politički su oni bliži Francuskoj. Taj se maleni narod zapravo nalazi na sjecištu dviju kultura i na jedan poseban način izručen je širim europskim prilikama. To, međutim, ne krije u sebi samo loše strane. Nakon duljih razdoblja političke samovolje i promjena gospodara, uslijedila su vremena gospodarskog i kulturnog procvata. Poslije zabluda 20. stoljeća koje su teško pogodile Elsass, sada u ujedinjenoj Europi ponovno uspješno dolazi do izražaja pozitivni potencijal ove pogranične regije.

Prvobitno su Elsass nastanjivali keltski narodi, na koje se još i danas pozivaju neki Francuzi. U vrijeme Cezarovih osvajanja 58. godine prije Krista Elsass je dospio pod vladavinu Rima koja je potrajala sve do seobe naroda, dok se tamo nisu naselili germanski Alemani. U tim su krajevima oni ostavili svoje tragove, premda su ih već godine 496. potukli Franci pod vodstvom Klodviga. Elzaški jezik je alemanski dijalekt, koji već više od tisućljeća predstavlja jezičnu granicu prema romanskom.

U srednjem je vijeku i početkom novoga doba Elsass bio uglavnom pod njemačkom (ili habsburškom) vladavinom i u to je vrijeme značajno pridonio kulturnom i duhovno-povijesnom razvitku Europe. Pjesnici poput Otfrieda von Weissenburga, Gottfrieda von Strassburga, mistici kao Johannes Tauler ili humanisti kakav je bio Beatus Rhenanus

djelovali su daleko izvan granica svoje domovine. Međutim, kad se godine 1515. grad Mülhausen priključio švicarskom savezu, on je politički krenuo vlastitim putem. U ranom 16. stoljeću bila je pokrajina Elsass središtem seljačkih buna. Odatle i potiče "Der Bundschuh" (srednjovjekovna seljačka cipela, oznaka i ime Saveza ustaničkih seljaka) jedan od najvizonarskih i najjačih saveza seljaka. Seljake je ipak ubrzo pobijedio vojvoda Anton von Lothingen.

Westfalskim mansom godine 1648. Elsass je prvi put pripao Francuskoj, a samo su gradovi zakratko zadržali samostalnost. Godine 1681. vojska Luja XIV. okupirala je i Strasbourg. Unatoč tomu, veze s njemačkim susjednim državama ostale su vrlo tjesne, tako da je primjerice Sveučilište u Strasbourgu bilo i nadalje njemačka visoka škola.

Do promjena je došlo Velikom revolucijom 1789. godine. Kao što je poznato, revolucionari su u provincijama vidjeli samo gomilu praznovjerja i plemićke samovolje i podčinili su i Elsass svojoj centralističkoj državi. Bivši njemački kraljevski gradovi lišeni su svojih prava. Međutim, otpor protiv tih promjena bio je gotovo neznatan, jer je prosvjetiteljstvo sa svojim idealima o slobodi i jednakosti naišlo u Elsassu na veliki odjek. Elzašani su vidjeli mnogo više mogućnosti za ostvarenje takvih idea u revolucionarnoj Francuskoj, nego pod njemačkom kneževskom vladavinom. Priklanjanje Francuskoj išlo je toliko daleko, da je Mülhausen godine 1798. odlučio napustiti Švicarski savez i pripojiti se Parizu.

Francuski su vladari nakon oduzimanja vlasti radikalnim jakobincima bili dovoljno mudri da bezobzirnom romanizacijom ne stvore od Elzašana svoje neprijatelje. Poznata je Napoleonova uzrečica: "Nije me briga što ljudi govore njemački, sve dok se bore sabljom samo na francuskom."

S njemačko-francuskim ratom 1870./71. počelo je osamdesetogodišnje razdoblje u kojem se četiri puta mijenjala politička vlast. Frankfurtskim mansom od 10. svibnja 1871.

Francuska je morala Elsass odstupiti Pruskoj. Stanovništvo je to prihvatiло s negodovanjem, ponajviše stoga što je pruski militarizam bio stran elzaškom načinu života. Naime, još je uvijek bila živa stara humanistička i slobodarska tradicija. Tom duhovnom klimom ranog dvadesetog stoljeća u Elsassu bili su nadahnuti pacifisti poput književnika Renea Schickelea ili liječnika Alberta Schweizera. Elzašani su stoga u to

doba i birali u njemački državni sabor u prvom redu autonomaše. A tada je i oko 50.000 ljudi emigriralo u Francusku. U godinama prije Prvoga svjetskog rata napetost je vidno popustila, jer su se njemačke vlasti ipak odnosile liberalnije prema Elzašanima, pa je 1911. godine Strasbourg dobio čak i vlastiti sabor. Valja spomenuti i veliki gospodarski uzlet regije, koji je pridonio većem prihvaćanju njemačke vlasti.

Bojažljiva nagodbena politika bila je samo kratka epizoda. Prvi svjetski rat 1914. donio je toj pograničnoj regiji velike patnje. Njemački je Reich regrutirao 250.000 Elzašana, a 20.000 se borilo dragovoljno u redovima francuske vojske. Po završetku rata Njemačka je Versailleskim mirom morala ustupiti Elsass Francuskoj, tako da je opet zavladala centralistička vladavina Pariza. I to je izazvalo veliki otpor, veći nego ikada ranije. Pokret za autonomiju podupirala je u prvoj redu crkva, a i Komunistička partija, ali je on naišao na odlučno protivljenje Pariza.

Elsass je 1940. godine zauzela nacionalsocijalistička Njemačka i time je nacistima uspjelo ono, za čim su Francuzi tako dugo uzalud težili: Elzašani su se opredijelili za Pariz. Njemačka okupacija s deportacijom i uništenjem Židova, protucrkvena agitacija i totalno društveno jednoumlje naišlo je na tako snažan otpor, da je od Drugoga svjetskog rata pripadnost Elsassa Francuskoj postala neupitna.

Francusku politiku nakon godine 1945. nije baš obilježavao neki osobiti senzibilitet prema Elzašanima. Već sama po sebi centralistička tradicija primjenjivala se u tom pograničnom području osobito rigidno. Činilo se čak da je Pariz na području kulture naslijedio Njemačku, samo s obrnutim predznakom. Ako je prije bilo strogo zabranjeno govoriti francuski, sada je iz javnog života izbačeno sve što je njemačko. Sve tamo do početka sedamdesetih godina bilo je nacističko barbarstvo omiljeni argument protiv bilo koje vrste dvojezičnosti, čak kad je bio u pitanju elzaški, a ne književni njemački jezik. S potezima njemačko-francuske nagodbene politike i europske integracije, situacija u Elsassu je popustila. Od godine 1972. u osnovne škole je vraćena poduka na njemačkom jeziku, a od godine 1985. može se čak i na maturi kao ispitni predmet izabrati elzaški jezik. Gotovo dvije trećine učenika odlučilo se za njemački kao prvi strani jezik, dok ih se u ostalim dijelovima Francuske opredijelilo svega 12 posto.

Mnogi regionalisti ipak ne vide u takvom razvitku nikakva razloga oduševljenju. Naime, broj osoba koje govore elzaški neprestano se smanjuje, doduše polako, ali postojano.

Odmah iza rata taj je broj iznosio više od 90 posto, a danas se najvjerojatnije kreće između 60 i 65 posto. Tomu je, dakako, pridonijela i gospodarska situacija, pa su Elzašani konfrontirani s istim problemima kao i ostale regije u Europi. Za gospodarski napredak traže se književni jezici; dijalekt gubi svoju funkciju. Osim toga nagli je gospodarski uzlet donio sa sobom u zemlju mnogo alžirskih Francuza i radnika emigranata.

Elsass je bio industrijaliziran vrlo rano i umio je iz toga kao pogranična zemlja izvući velike gospodarske koristi. ulaganja u gospodarske grane orijentirane na budućnost, zaustavile su propadanje tradicionalnih branša kao što je tekstilna industrija primjerice i omogućile da se stopa nezaposlenosti od 5,5 posto zadrži ispod prosječne stope u zemljama od gotovo deset posto. Većina investitora došla je iz Njemačke.

Moderna industrijalizacija zahtjeva, međutim, velike zahvate koji vode do narušavanja prirode. S tog stajališta je regionalistički pokret ujedno i ekološki pokret. Namjera tog pokreta je očuvanje elzaškog jezika i okoliša i on kao takav prelazi lokalne granice, ostvarujući suradnju s istomišljenicima u Njemačkoj i Švicarskoj. Primjer je takve suradnje otpor protiv gradnje nuklearke u Wyhlu na njemačkoj strani i Fessenheimu u Francuskoj.

S obzirom na taj regionalni ekološki senzibilitet danas ponovno sve veći prostor zauzima i borba za očuvanje kulture. Za dvojezičnost se izjašnjavaju čak i obnašatelji javnih služba, kao što su gradonačelnici ili prefekti. I Elsass može u tom smislu, osim Južnog Tirola, poslužiti kao model za ustrojstvo regije svim ostalim europskim manjinama. S Elsassom se često, gotovo u jednom dahu, spominje i Lothringen. To u prvom redu ima svoje političke razloge, jer je Pruska nakon aneksije 1871. godine spojila obje regije u jednu upravnu jedinicu. Međutim, etnički, lingvistički i povjesno, ta se veza čini problematičnom. Lothrinžani su prvobitno govorili moselskim franačkim ili rajnskofranačkim dijalektom, ali danas je regija naširoko romanizirana. Njemačko-francuska granica čini ovdje ujedno i jezičnu granicu, a u Lothringenu ne postoji nikakav značajniji regionalistički pokret.

